

ХАРКІВ ЛІТ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ
ТА ХАРКІВСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

№6' 2016

(липень-вересень' 2016)

ЗМІСТ

Проза

Леонід Логвиненко. Ішов третій рік війни 3

Поезія

Наші ювіляри

Віктор Бойко 9

Петро Джерелянський. Сімдесят п'ять весен Миколи Козака . . 15

Микола Козак. Люблю прозорість вересневу 17

Збігнєв Герберт. Моє місто.

Переклав з польської Олександр Гордон 20

Віслава Шимборська. Прощання з краєвидом.

Переклав з польської Олександр Гордон 28

Проза

Андрій Кондратюк

Зі шпитальних настроїв 35

Спостереження 50

Із криниці пам'яті 59

Євген Баран. Нові сторінки «Недописаної книги» 73

Поезія

Наші гості

Ольга Ляснюк 85

Ніна Горик 89

Проза

Володимир Бацунов. Археологічна історія 93

Станіслав Бражник. Часи і люди.

Переклав з російської Валерій Дяченко 108

Олександр Деко. Без евфемізмів! 142

Історичний ракурс

Віталій Латишев. Король Баторій та «низовці» 143

Поезія

<i>Донецька обласна організація НСПУ</i>	
<i>Владимир Глущенко</i>	158
<i>Микола Сіробога</i>	162

Проза

<i>Павло Куц. Донбасятко</i>	165
<i>Петро Гайворонський. Муравський шлях</i>	169

Перезавантаження мов

<i>Міхаель Целлер. «Кропп: звіт».</i>	
<i>З німецької переклала Олександра Ковальова</i>	177

Рецензуємо-актуалізуємо-наголошуємо

<i>Люцина Хворост. «Чорний час» і велич ескапізму</i>	210
<i>Богдан Дячишин. «Над берегами книжки помовчи...»</i>	
<i>З теплими думками любові (Богдан Смоляк, «Альпінарій: Афоризми, поради, розважання, напучення». — Х.: Майдан, 2016. — 134 с.)</i> ...	214
<i>Ярослав Радевич-Винницький. Доля Бандери як символ долі України (Книга академіка Петра Кононенка про Степана Бандеру та його роль в Україні і світі)</i>	223
<i>Іван Пасемко. Євген Маланюк — бард української поезії на європейському й американському континентах</i>	229

Редколегія:

**Володимир БРЮГГЕН, Володимир КАЛАШНИК, Анатолій ПЕРЕРВА,
В'ячеслав РОМАНОВСЬКИЙ, Микола СЛАВИНСЬКИЙ,
Анатолій СТОЖУК, Антоніна ТИМЧЕНКО**

Головний редактор:

Леонід ТОМА

Дизайн

Володимира НОСАНЯ

Редакційно-технічна група:

Владислав ПРОНЕНКО, Євгенія ОНИШКО, Володимир БАЦУНОВ

Коректура:

Володимир ВЕРХОВЕНЬ

Редакція залишає за собою право редагувати та скорочувати рукописи.

Видається з 2014 р. щоквартально. Реєстраційне свідоцтво КВ № 22093-11993Р від 23.03.2016 р.

Підписано до друку 22.09.16. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Гарнітура NewtonС. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 15,38.

Видання і друк ТОВ «Майдан»
61002, Харків, вул. Чернишевська, 59. Тел.: (057) 700-37-30. E-mail: maydan.stozhuk@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.

Леонід ЛОГВИНЕНКО

ІШОВ ТРЕТІЙ РІК ВІЙНИ

Біля Попасної батарея, де служить Олег Винниченко, накрила вогнем цілий мінометний підрозділ сепаратистів. Про це повідомили чи не всі ворожі радіостанції й телеканали. Подія навіть для цієї позиційної війни непересічна: всього одним залпом на той світ відправили батарею противника — з 52 чоловік вижило всього п'ятеро душ.

СНИ І РЕАЛЬНІСТЬ

Після цього залпу, коли на замкомбата Олега Винниченка та його хлопців якісь «білі відьми» оголосили полювання, батареї видали додатково, поза штатним розписом, два ручних кулемети та снайперську гвинтівку. Сепари якимсь чином дізналися, що це Олег тоді їх «вирахував», і прагнули відомсти. Залп, виявляється, дали якраз тоді, коли найманці зібралися обідати. Там, біля мисок з борщем і кашею, й наздогнала їх смерть... Коли я запитую Олега, чи не сняться йому вбиті, він відповідає: «Вони мені відіснилися ще в Афганістані».

Для нього ця війна вже четверта.

— Це не мій Олег, — сказала мати, коли поглянула йому у вічі після Афганістану.

Він і справді був не тим розбишакуватим і легковажним хлопцем, яким його призывали з Єнакієвого у вісімдесят шостому. Кричав уночі, скрипів зубами, бився. Особливо скаженів, коли хтось у нього ставав за спиною. Такому в цивільному житті важко привичаюватися, отож Винниченко залишився на понадстрокову прапорщиком. У цьому званні воював у Карабасі, розбороняючи вірменів та азербайджанців. Там його й контузило. Контузія, як не

дивно, поставила мізки на місце: страхи пропали, зникла роздратованість, а головне, що засинав він сном безвинного немовляти.

— Олечку, синочку, тепер ти став таким, як був колись, моїм сином, — сказала мати, коли він знову ступив на поріг батьківського дому.

Однак якщо ти сьорбнув отруєного вина, якщо війна увійшла в тебе, її не просто так здихатися. Вона ще довго триматиме твою душу в старечих пазурах і не відпускатиме. Не встиг Олег відпочити від Карабаху, після якого звільнився в запас, як почалася війна на Кавказі — в Чечні. Словом, після десяти років служби в гарячих точках поїхав разом з УНА-УНСО прямо в пекло на вісім місяців. Хто там тоді тільки не воював на боці чеченців: вважай, над'їжджалось добровольців з усього колишнього Союзу. Були навіть росіяни. Їх, українців, набралось п'ятдесят троє. Ні, Корчинський чи экс-прем'єр України Яценюк йому не траплялися, там воювали інші люди — Сашко Білий, якого вбили вже в Україні.

Здавалось, там, у Чечні, він сплатив війні всі борги й вона нібито відпустила його у мирне життя. В усякому разі, майже двадцять років не нагадувала про себе. За цей час Олег Винниченко ставав директором двох підприємств. Спочатку керував «Єнакієв-металургбудом», де працювала дружина президента-втікача Януковича — Людмила, і де він підписував їй пенсійні документи. Потім перебрався до Кривого Рогу, де очолив кар'єр. Хіба він думав тоді, що доведеться потрапити і на четверту війну, вважай, найстрашнішу.

НА ПІВДОРОЗІ

З Олегом ми зустрілися на півдорозі на цю війну — між Бахмутом та Горлівкою. Не лише з ним самим, а й з дружиною Тетяною та сином Сергієм. Спочатку в АТО мобілізували лише його, а через півтора року, коли дружина зрозуміла, що її чоловік не збирається демобілізуватися, то сама пішла за ним на фронт. Як декабристка. З учителя фізкультури стала санінструктором. А оце недавно й син прибув на війну — зв'язківцем. Залишили на господарстві ще двох дорослих синів і десятилітню доньку — на невістку.

Звісно, війна це не забава, нею легковажити не можна, але й не така вже небезпечна справа, аби оглядатися на родину. Це — скоріше, важка робота, котру потрібно добре виконувати.

— Всі вважають, що війна — це дуже страшно, а я всім кажу: пацани, ось у мене четверта війна — був поранений, контужений, але живий, — по-житейському розмірковує Олег.

На його батареї бойових втрат за два роки війни — жодної. А чому? Тому, що кожному вдовбує в голову: щоб тебе вбило, ти повинен бути або п'яним, або лізти, куди не треба. Якщо ти обережний, не нехтуєш безпекою, не забуваєш про каску чи бронешитет, то шанси загинути на війні, як стверджує статистика, навіть менші, ніж на дорозі. Жаль, не всім це доходить...

Людей, звісно втрачав, але не в бою. От недавно застрелився чоловік. Поліцейські з військової служби правопорядку дізнавалися, чому боєць, який не раз міг загинути у бою, перед дембелем наклав на себе руки. Причина самогубства — не на батареї, а в мирному житті. Через два дні після того, як ВСПівці, що розслідували самогубство, поїхали з позицій, їхню батарею накрили залпи російських гаубиць забороненого 152-го калібру. Рознесли все ушент — техніку, міномети. Один снаряд зарився під кухню... Потім його інженери підірвали разом з кухнею. Одного мінометника поранило, але, кажуть, він житиме. Всі інші — навіть без подряпин. Один лише сумнів гризе: випадково чи ні, що батарею, котру раніше не обстрілювали, саме після відвідин військових поліцейських знищили?

Щоправда, за два роки війни він бачив і страшніші обстріли. Під Дебальцевим, де його два міномети восени прикривали не тільки наших, а й чеченців, з якими пліч-о-пліч він воював на Кавказі, а тепер от довелось в донецьких степах.

Потім Олега кинули на Попасну, отуди, де під Першотравневим вони наводили жах на ворога. Звідти його знову послали на Дебальцеве. Командир 17-ї танкової бригади полковник Тарнавський, коли наші виходили з котла, в останню мить згадав про два міномети та 12 чоловік обслуги, які залишалися на позиціях до останнього. Бачте, комбриг міг такі дрібниці не тримати в голові, а цей згадав, послав Винниченка. «Виручай, — сказав, — а то пропадуть». І він прорвався, і всіх дванадцятьох вивіз з оточення — з мінометами й стрілецькою зброєю.

Однак не це найстрашніше на війні.

ЩО НАЙСТРАШНІШЕ?

Найстрашніше, коли рідний батько тебе називає фашистом.

— Було й таке, — скупко посміхається Винниченко.

А що ви хочете, коли вже третій рік їм втокмачують у голови, що їх, росіян, «бандерівці» й «правосеки» хочуть запроторити в концтабори за російську мову. От і батько показує паспорт: «Я росіянин». Записали так, але ж дід і прадід з-під Слов'янська, з Ярової, зі Слобожанщини. Та й прізвище — Винниченко.

Це налаштування проти України почалося не сьогодні. Ні, коли Олег навчався в школі, не казали, що українці — це фашисти, бандерівці. Може, позаочі й шепталися, але прямо не висловлювалися. Однак настирно нав'язувалася думка, що все українське — сільське, а отже меншовартісне. З 27 чоловік у класі за заявою батьків лише 15 не відмовилися вчити рідну мову. Він один в родині знав українську. Та навіть ті, котрі вивчали її, не спілкувалися нею. На все Єнакієве був лише один українець на прізвисько Хохол. Цей старшина міліції носив довжезні запорозькі вуса й розмовляв українською. І більше ніхто. А тепер кажуть, що утискують російську. От і батько. Коли вони наступали і залишалося до дому всього три кілометри, він подзвонив батькові, щоб той не ховався у шкільному бомбосховищі. Школа стоїть окремішно, там сепари обов'язково обладнають опорний пункт і наші, звісно, гатитимуть по ньому. Він про Хому, а батько про Ярему: «Це Турчинов вам дав наказ знищувати школи...»

А то телефонує батько йому в Дебальцеве: «Ховайся, бо із-за житлових будинків виїдять Гради й стрілятимуть у ваш бік». Це по прямій всього десять кілометрів. «Так і ми зараз по них жахнемо», — обіцяє жартома син. «Як ви можете, по мирних людях?» — запитує батько. «А в Дебальцевому хіба не мирні люди живуть?..» Словом, яка каша в людей у голові, така й розмова.

Пів його родини, що залишилася під окупацією, служить у ДНРі. Брат невістки. Коли обстрілювали Єнакієве, втік до нього в Кривий Ріг: Олега призвали, а родич мешкав у квартирі, їв, пив, а коли наші відступили, то втік назад і став ДНРівцем. Чоловік сестри дружини пішов працювати в МРЕО. Небога вступила у військове училище ДНР. Слава Богу, що батько перестав називати фашистом. Розвиднилося йому, коли почав приїздити за пенсією й побачив, що тут живуть нормальні люди. Може, й іншим розвидниться?

ЧОЛОВІКИ І НІКЧЕМИ

Ця війна не така, яка була в Афганістані, Карабасі чи Чечні, а гібридна, тобто підла. Точніше, набагато підліша. Особливо цю підлість відчуваєш, коли найманці влаштовують щонічні обстріли. Вони майже не сидять в окопах чи бліндажах, не стоять опорними пунктами, як ми. У них тактика інша: наскочили, випустили спідтишка кілька мін з «васильків», установлених на «Газелях», — і драла. Їх не так важко засікти: вночі під час пострілу міномет «випльовує» вогонь на висоту п'ятого поверху. Маємо й американські антибатареїні радари... Але що з того: наші міномети відведені за 30 кілометрів від зони розмежування. Поки дойдеш, поки розвернешся, ворога вже й слід прохолов. Застукати його на гарячому може хіба що геній війни.

У них був такий талант — старший лейтенант Юрко. До війни головним механіком кар'єру на «Криворіжсталі» працював. Цивільна людина, в армії не служив, але дуже грамотний чоловік. Якийсь час він вираховував: де ті «васильки» стоять, у які точки виїздять, як працюють. А потім жах — і трьох розрахунків немає.

— На війні я більше не зустрічав таких, як цей «піджак». Уявіть собі: під Дебальцевим на спір з «Граду» в простираadlo за кілька кілометрів поціляв, — розповідає із захопленням Винниченко.

На війні часто таке трапляється: в людині відкривається те, чого вона й сама не підозрювала в собі — добре й гниле. Бачив мобілізованого офіцера, який півроку відсиджувався у виритій власноруч у ярку нірці. Той «командир» вилізав з нори двічі на день — поїсти. Начальства до нього претензій не мало, бо, відомо, хто нічого не робить, той і не помиляється. Стрічав і кадрових офіцерів не на своєму місці: був протитанкістом, ніколи в житті міномета не бачив, а став мінометником. З таким не служба, а мука. Але ж траплялися й чоловіки...

От командир взводу. Спочатку служив водієм. Потім попросився: можна, я вчитимуся? Самотужки вивчився на навідника міномета, командира міномета, навчився працювати по картах... Врешті-решт став командиром взводу, старшим офіцером батареї. Жаль, що сержант, людина без вищої освіти, а така не може обіймати посади вище від старшого лейтенанта. До речі, цей чоловік заочно вступив до вишу... У них усі до одного командири взводів — сержанти, а не офіцери. Це люди, які пройшли війну, хочуть воювати... Довіряти таким можна.

За два роки з гаком на війні багато що змінилося. Волонтерів, звісно, поменшало, тушонка останнім часом гірша — щонайменше п'ять бляшанок з ящика здуті. Однак люди стали іншими. І не лише західняки, а й донецькі.

У них на батареї тепер більше половини контрактників з українських територій Луганщини та Донеччини. Роботи там немає, а жити за щось треба.

— Ви ж розумієте, пацани, що сюди ви не за грошима приїхали, що воювати доведеться, можливо й з родичами?— запитує їх Олег, хоча знає, що нормальні люди вже давно, хто міг, з тієї армії повтікали, залишилися бандити, наркомани та алкоголіки.

Вони ж кивають головами: розуміють — за Україну. Хоча й гроші — стимул не зайвий. Тим більше, що мешкали вони у селах і містечках — під обстрілами. Тут також стріляють, але ж заробляеш не дві, а 11–12 тисяч гривень.

...Словом, ішов третій рік війни.

м. Харків

Наші ювіляри

Віктор БОЙКО

* * *

Нап'юсь води, — росою вкритий кухлик, —
схлюпнувши зверху літепла в траву...
Є рай земний, що зветься Літня Кухня.
Я в ньому жив і житиму. Й живу.

Петунії до вікон позбігались,
і, наче бджілка, лагідна оса...
Смеркається, і сад вчиняє галас —
не Гетсиманський, а звичайний сад.

Шелесне листям, яблуками гупа,
сполошить сонних горлиць на даху.
Про дерево пізнання знають губи,
та ніколи вдаватись до рахуб...

Усе життя — то темрява, то спалах...
І мудрий промінь пише на стіні —
для того й ніч, аби удвох не спалось,
для того й день, щоб згадувати ніч.

Ще прийде час сміятися на кутні...
Хай знає, що усупереч табу,
у тім раю, що зветься Літня Кухня,
я був щасливий. Я щасливий був.

15.09.2014

* * *

У кохання, певно ж, є закони:
крок вперед, але не два назад...
Де в оселі вікна без віконниць,
світла повен двір і навіть сад.

Вабить вхід, гукає в гості лава,
це коли вже хвіртка навстіж в двір,
і в замерзлих яблуках-булавах
тулиться ще літній поговор

про короткий день у сніжнім грудні
й ту, що в липні, закоротку ніч,
про смеркання у саду марудні
та про що здогадно вже пізніш...

У твоїм провулку, темнім, тихім,
поглядом торкатимусь до щік.
Є у нас з тобою вхід... А вихід
змиють, певно, вранішні дощі.

12–13.01.2015

* * *

В Диканьці — там ніякі не дива —
цвіте бузок, яким ти довго снила...
Прослалася в Сорочинцях трава
під церквою Апостола Данила.
А ранок — наче глиняний заміс,
опростати з якого спробуй ноги,
ще порошок вітерець заніс,
щоб муляла ув оці до знемоги...

З учора чи з тієї давнини,
де Божа воля чи лукава доля
дала свій лад, аби людські сини
залежали від шаблі та пістоля.

Гостей чекали, звісно, з-за морів,
на родичання маючи надію,
та обрій лютим полум'ям горів,
а на поріг все більше лиходії...

Вертаємо (та подумки ж!) туди
(не вбиті, не всліджені, не хворі),
якщо не передвісники біди,
то, може, хоч розрадники у горі.
Там лихоліття чергова пора,
де іздавен, як водиться, по колу:
страх зріє від Івана до Петра
й гряде Різдво від Гоголя Миколи.

15.05—19.06.2015

* * *

Чи сподівання нині застаре,
що нам судилося зазнати щастя,
й на зло усім країна вже не вмере,
хоча казала Настя, як удасться?
Розсмикали, роздерли, розгребли
як терористи, так і любі друзі...
А над майданом висне дух золи —
там, де співали щойно «Ой у лузі...».
В овечих шкурах шастають вовки,
лише на мапі лінія кордону,
а ми всі свідки гри у піддавки,
де шлях лежить од Сяну аж до Дону.

16.07.2015

* * *

Пучечок холодної м'яти,
у горщику мед на столі
і віршик на аркуші м'ятім
на мить лише чи на сто літ...

Од серпня іще не оговтався —
під ноги стежки в споришах,
а вже озивається жовтень,
на лови мене вируша...
І тут хоч тікай, хоч пручайся —
в полон падолист забира...
Із м'ятою й медом причастя,
що в дні серед світу, як храм.
Молитву за тебе й за мене
в надії пошлю небесам.
На листі, що покіль зелене,
без слів напишу її сам.

19.10.2015

СПОГАД 1957 РОКУ

Праслав. от(ъ)-гокъ «не имеющий права говорить».
[https:// ru.wiktionary.org/wiki/отрок](https://ru.wiktionary.org/wiki/отрок)

Чужі слова «сільрада» і «райком»,
та ще попам не вірю, що я «отрок»...
Співає моя мама горяком,
а батько все навприсядки укотре
перед застіллям чеше гопака,
де господині вже не жаль долівки...
А в нього біографія така —
не вистачить для кінофільму плівки.
Не раб же ніби, тобто не холоп,
хоч руки в мозолях, самим нажитих,
та маєш право лиш на кулю в лоб,
якщо захочеш правду говорити.
То «куркулі», то «яструбки» отам,
де мали бути б хлібороби просто...
Поскаржишся кому — хіба літам,
як слово найуживаніше «розстріл»!..
А він казати зайвого не звик,
навіщо у вогні шукати броду!..
Хоча давно колишній фронтовик,
але з клеймом «син ворога народу».

А я онук, а також — син шевця,
від нього вміння приладнати латку...
Звучить горяк — од мами пісня ця.
І, поки я живий, танцює батько.

20.10.2015

* * *

Ви боляче вразили пучку —
вам дівка дала відкоша...
Тож вранці сходіть на товкучку,
якщо не на місці душа.

Для всіх містовщик не завада,
котрі, як і ви, порожнем.
Щоб вас боржником називати —
і думку про це проженем...

Тут ніколи вити на місяць
і часу журитись нема,
як навіть душа не на місці,
хоча в ній і пуста німа.

Тут бійки немає і черги,
підстав не шукають для чвар —
медалі, штани і кочерги
не є дефіцитний товар...

Співають і плачуть уранці,
хоча не зривають куші,
котрі, як і ви, голодранці,
нічого у них, крім душі.

І байдуже, зими чи весни
забувши ненависть і лють,
із болями, кривдами чесно
минуле своє продають.

14.11.2015

* * *

А що вертеп — триповерхова скринька?
Такий собі театр для простаків.
Глядач на нього й гроші не розтринька,
бо кожен, певно, персонаж напів...
Дитятко Боже під недремним оком
досвідченого вбивці чи Царя,
коня тут Циган вкраде ненароком
скоріш, аніж підсуне хабаря.
Й, кому журитись вічно та зітхати,
Три Мудреці зі Сходу, прохачі,
й Москаль-сусід, що до чужої хати,
як до своєї прийде уночі;
Козак і Жид в симпатії правічній,
що тільки смерть розіб'є приятнь цю
не на Різдво авжеж, не в цьому січні,
допоки повна миска холодцю...
І бідкається Чорт: «На кого схожий,
на Ірода, на Жида, Москаля?»,
й безсмертна Смерть, у кожную хату вхожа,
тримає косу й зуби вискаля:
кого забрати, а кого зарано,
нехай собі, сердега, доспіва,
бо ще святити воду на Ордана,
а там сівба та потім, бач, жнива...
Ще Пастушки, яким скоріш би вечір,
та сонце б закотилося за шлях —
й характер в них вже майже як овечий.
Чи ж винні тут Татарин або Лях!..
Дитятко Боже плаче — вчулось наче...
Чи людська мати за дитям своїм?
А понад полем й досі ворон кряче,
і не розвіявсь дим серед руїн...
В вертепі, як в тобі, мій білий світе:
коротші ночі, трохи довші дні.
Лиш одного не можу зрозуміти,
яку в нім роль одведено мені?

5.01.2016

СІМДЕСЯТ П'ЯТЬ ВЕСЕН МИКОЛИ КОЗАКА

«Справжня поезія — невмируща й бунтівлива!» — так проказав (без найменшого патосу) у розмові зі мною знаний український поет Микола Козак. Ішлося ж про вершинні здобутки в царині українського поетичного слова протягом останніх десятиліть. Але сам мистець аж ніяк не квапиться підсумовувати результати власної багаторічної літературної праці та громадської діяльності. Бо і в свою сімдесят п'яту весну (саме весну, оскільки має на диво молоду вдачу) він непохитно вірить у те, що все найкраще й найзначніше для нього — попереду!

Дехто, навіть серед щирих шанувальників творчості Миколи Козака, вважає, що його віршам притаманна, насамперед, невимовна туга. Втім, коли зануритися в художній світ поета, стає очевидним — у цьому світі бере таки гору глибинний оптимізм. Скажімо, смерть звиятця не здатна стерти з людської пам'яті доброї згадки про нього, зруйнувати відчуття вдячності в нащадків... У сучасній поезії вкрай важко знайти своє місце, сказати власне неповторне слово. Миколі Козакові це вдалось. Художні образи, створені його творчою уявою, здаються часом самоочевидними, нібито давно знайомими, але саме він уперше втілює їх на папері.

Зроблено мистцем (за будь-якими мірками!) чимало. Почасти — всупереч обставинам та злій волі можновладців. Ні для кого не є таїною, що головна умова виживання в тоталітарній системі — цілковита згода із запропонованими правилами гри. Так от, пан Микола (разом із небагатьма світлими постатями

тієї сумнозвісної доби), серйозно ризикуючи втратою здоров'я, свободи, а то й самого життя, відкидав бодай можливість подібного компромісу. Він ладен був радше зовсім замовкнути як поет, ніж співати чужим голосом. Разом із ним обрали мовчання ті, хто воліли бути до кінця чесними, одвертими перед Господом та людьми. Першим серед таких поетів-бунтарів мій співрозмовник називає Віталія Поліщука, чиє творче світосприйняття завжди приваблювало його своєю самобутністю. Так склалося, що невдовзі по напрочуд вдалому поетичному дебюту Віталій надовго замовк. Саме відтоді Микола Козак не просто відкидає романтичне нібито уявлення про тишу довкола, а вбачає в ній щось зловісне та підступне: «Тиша — страшніша од грому». Для нього вона уособлює смерть, і лише живі звуки (як стукіт дятла в заповідному лісі) здатні зруйнувати смертельні чари...

Уперше, ще хлопчиком, Микола відчув у собі поетичну іскру Божу, коли

йому ледь виповнилося дванадцять рочків (пам'ятаєте Шевченкове: «Мені тринадцятий минало...»?). Тоді він раптом зрозумів, що здатен утілювати часом прекрасні, а часом химерні образи, які раз у раз виникали в дитячий уяві, у віршовані рядочки. Спливли роки, і згодом вирішальним чинником для творчого становлення молодого поета став могутній вплив своєрідного й неповторного харківського літературного (передусім — поетичного) середовища. Разом із поодинокими літераторами старшого покоління, котрим поталанило пережити моторошні десятиріччя нещадного нищення українства, вже впевнено заявляла про себе обдарована молодь.

У ті повоєнні роки талановиті майстри слова різних художніх напрямів та уподобань були для Миколи Козака не просто сучасниками, а щирими друзями або принаймні добрими знайомими. Твори Василя Мисика, Ігоря Муратова, Василя Борового (які вже відійшли в засвіти), Миколи Шатилова та ще багатьох видатних харківських мистців потрапили до золоті скарбниці української поезії. Але це сталось дещо пізніше, а тоді вони були для молодого поета просто старшими (та й то — не завжди) товаришами, готовими вислухати, порадити, допомогти...

Утім, поет не поспішав видавати свою першу збірку. Лише 1976 року на полицях книгарень з'явилася скромна книжечка під зворушливою назвою «Розмова з матір'ю», а от до виходу друком наступної збірки — «Молитва» — проминуло цілих два десятиріччя. А далі народжуються все нові й нові книжки: «Бунтівний вітер», «Моє

шаленство», «Померти у сідлі», згодом — збірка вибраних віршів «Мечі незримі»... Невпинно збільшується коло читачів і шанувальників поезії Миколи Козака. Кожен, звісно, шукає і знаходить у ній щось близьке, співзвучне своєму внутрішньому світові. От тільки відчуття душевного комфорту ці пристрасні вірші, наповнені болем, відчаєм, але й надією, не дали ще, мабуть, нікому...

Дуже промовистим, як на мене, є ставлення до поета його літературних побратимів. В'ячеслав Романовський, чия творча та життєва доля протягом кількох десятиліть перетиналася з долею його друга, переконаний, що емоційна та безкомпромісна поезія пана Миколи — яскраве й далеко не до кінця розкрите явище у вітчизняному красному письменстві. Друзі щиро поважають поета за справді козацьку вдачу (а хіба може бути інша, коли в нього таке прізвище?), за твердий характер, міцну волю. Ці риси стали йому в пригоді, коли зі здобуттям омріяної поколіннями українців Незалежності він залишив усі інші справи та очолив щойно створений Харківський крайовий осередок ОУН. І пізніше, коли постав одним з ініціаторів і безпосередніх виконавців масштабного видавничого проекту. Йдеться про впорядкування та вихід друком збірки «Очима серця», до якої ввійшли справжні перлини «ув'язненої лірики». Книжка, яку було надруковано нечувано великим накладом, ще довго залишатиметься окрасою численних державних, відомчих та приватних книгозбірень.

Усякі намагання якось зіставити реальний творчий доробок поета із тим, що він міг би зробити за інших об-

ставин, будуть марними. Микола Козак впевнено торує свій неповторний мистецький шлях, про значення якого для сучасників та нащадків якнайкраще можна сказати словами Андрія Платонова: «Для великого треба небагато. Коротке людське життя цілком достатнє для здійснення всіх бажаних справ і для цілковитого задоволення всіх пристрастей. А хто не встигає, той не встигне ніколи, навіть якщо стане безсмертним».

Коли для деяких поетів повсякденне життя і творчість являють собою ніби дві окремих сторони буття, то

для Миколи Козака вони нероздільні. Його безкомпромісність як у ситуаціях життєвих, так і в поезії, часом помітно ускладнює стосунки мистця зі світом. Проте, він уже ніколи не зверне з обраного ним тернистого шляху на зручні й безпечні манівці.

Тож нехай Миколі Козакові вистачатиме здоров'я, сил та завзяття для втілення його творчих задумів на довгі-довгі роки!

Петро Джерелянський

Липень 2016 р.

Микола КОЗАК

ЛЮБЛЮ ПРОЗОРИТЬ ВЕРЕСНЕВУ...

* * *

Тільки зорі — свідки прозорі —
Не обмовлять нас, не здадуть.
Тільки холодінь надворі.
Сам із собою мову веду.
Тільки ж думи мої печальні
Залишилися в хаті, в кутку.
Після стріч наступає прощання.
Кинь зернину — зросте щось в рядку.
Тільки зорі — свідки прозорі —
Додають мені сил і снаги.
Не співаю я ніколи в хорі.
Не для мене хор — для других.

* * *

Душа над полем пролетіла,
Неначе бджілка золота.
Літа безжально відшуміли,
А ти залишишся одна.
Душа зорує попідтинню,
Її ніхто вже не стріча.
Хто привітає сиротину?
Терновий час утявсь з плеча.
Душа палає в самотині
За синім лісом на горі.
Переплелися дві калини,
Як дві стежини у житті.
Душа повернеться в округу,
Де стільки раз цькували тут,
І заспіває про наругу,
Де й досі ще князює лють...

* * *

Як я люблю прозорість вересневу
І прощальний пташиний крик.
Страшний цей світ, і я не звик
Комусь робити злі докори
І натякати — це вже було.
Пташата милі, перелетіте море,
А там високе небес чоло.
Як я люблю прозорість вересневу,
Велику святість на всі літа.
Летять птахи, летять щоденно.
Благословляю недремність
Долі і крила...
Як я люблю довершеність польоту
Над спалахами літа, над заметами зим.
Буду лагідно лебедіти — народили незлим.

У КАРПАТАХ

Там, де співи смерекові,
Де з довір'я — два крила,
Ми ся стріли випадково
(А були тоді жнива!).
І ходили, говорили
(Про Карпати, звісна річ).
Доторкнувся соромливо
До казковості так близько
(Ніч — то свідок протиріч).
Мовлю ніжно, напівчутно
В колоски твоїх думок.
Місяць дивиться так ртутно,
Як ступити маєм крок...
Там, де співи смерекові,
Де з довір'я — два крила,
Ми ся стріли випадково...
У жнива.

м. Харків

Збігнєв Герберт (1924–1998) — дентів на Нобелівську премію, написав один з найвидатніших поетів сучасної Польщі, життєвий шлях якого розпочався у старовинному Львові. Ще один колишній львів'янин, Адам Загаєвський, який так само, як і Герберт, багато років поспіль є одним із претендентів на Нобелівську премію, написав про його поезію так: «Мене захоплює королівська поважність твоїх віршів». Власне оце гербертівське «почуття смаку», високий моральний тон історичних та філософських роздумів завжди супроводжували його поезію.

Збігнєв ГЕРБЕРТ

МОЄ МІСТО

ПОЧУТТЯ СМАКУ

Це зовсім не потребувало великої сили волі
наша відмова незгода і протидія
залишалася тільки дрібка обов'язкової відваги
бо насправді це була справа смаку

Так смаку
в якому клітинки душі і хрящики сумління

Хто б то знав якби нас довше і вишуканіше спокушувано
даровано жінок рожевих гладких як облатка
або фантастичні твори з картин Ієроніма Босха
але пекло в той час було як
мокра долина завулок барак злочинців
з вивіскою палац справедливості
самогонний Мефістофель в ленінському картузі
надсилав до нас внуків Аврори
хлопців з картопляним обличчям
небачено бридких дівчат з червоними руками

Справді їх риторика була занадто груба й неотесана
(Марк Тулій перевертався в гробі)
ланцюги тавтології пара понять немов кайдани
діалектика душогубців жодної вишуканості в міркуваннях
синтаксис позбавлений вишуканості умовного способу

Отже естетика може бути корисною в житті
не можна занедбувати науку про красу

Допоки не підведено підсумків слід ненастанно вивчати
якість архітектури ритм бубнів та сигналів
барви офіційних символів нікчемний ритуал похоронів

Наші очі та вуха відмовилися підкоритися
родова вишуканість істин обрала почесне вигнання

Це зовсім не потребувало великої сили волі
залишалася тільки дрібка необхідної відваги
бо насправді це була лише справа смаку
Так смаку
який наказує вийти скривитися не втримати посмішки
навіть якби за це мала злетіти безцінна частина тіла
голова

17.IX

Моя беззахисна вітчизна прийме тебе загарбнику
а стежки якими Ясь Малгося ганяли до школи
не перетворяться в прірву

Ріки надто ліниві повільні для затоплення
лицарі що сплять в горах будуть надалі спати
то ж легко увійдеш непроханий гостю

Але сини своєї вітчизни вночі встануть на захист
смішні карбонарії повстанці свободи
будуть чистити свою музейну зброю
і присягати на вірність гербові та прапору

А потім так як завжди — постріли й спалахи
хлопці як ляльки вимучені за ніч командири
ранці наповнені поразкою криваві поля битв
усвідомлення що залишились сам на сам з ворогом

Моя беззахисна вітчизна прийме тебе загарбнику
і дасть тобі два метри землі під вербою — і спочинок
щоб ті що прийдуть після нас знову навчалися
найважчого мистецтва — відпущення гріхів

МОЄ МІСТО

Океан komponує на дні
зірку солі
повітря дистилює
блискуче каміння
пам'ять витворює
план міста

перехрестя вулиць
планети далеких майданів
городів зелен-блискавиці

емігранти у зім'ятих кашкетах
скаржаться на втрату субстанції

скарбнички з дірявим денцем
гублять дорогоцінні камені

снилося мені що йду
з батьківського дому до школи
знаю куди прямую
зліва крамниця Пашанди
третя гімназія книгарні
видно навіть у квартирі крізь шибку
голову старого Бодека

хочу звернути до катедри
краєвид раптом зникає

немає продовження
просто не можна йти далі
однак добре знаю
що це не сліпий завулок

океан миттєвої пам'яті
підмиває руйнує образи

залишиться камінь
на якому я народився

щоначі
стаю босий
перед закритою брамою
мого міста

ЗАПОВІТ

Заповідаю чотирьом стихіям
те що отримав у летучий спадок

вогневі — думку
хай розростається вогонь

землі котру надміру любив
безнащадну краплинку мого тіла

а повітрю слова і рухи
та скорботи які будуть завжди зайвими

і зостанеться
крапля води
щоб кружеляти
між землею та небом

нехай стане чистим-пречистим дощем
папороттю морозу пелюстками снігу

ніколи не сягнувши неба
нехай в долину сліз рідної землі

повертається завжди чистою росою
ненастанно зрошуючи земну твердь
невдовзі поверну чотирьом стихіям
те що отримав у летучий спадок

— і не повернуся до джерел спокою

ПАН КОГІТО* ДУМАЄ ПРО ПОВЕРНЕННЯ ДО РОДИННОГО МІСТА

Якби туди повернувся
напевно не застав би
й тіні мого дому
жодного дерева дитинства
навіть хреста з металевою табличкою
лавки на якій шепотів закляття
каштани і кров
та навіть жодної речі яка є нашою

усе що вціліло
то камінна плита
з крейдяним колом
стою всередині
на одній нозі
за мить перед стрибком

не можу вирости
хоча минають роки
а вгорі гукають
планети і війни

стою всередині
нерухомий як пам'ятник
на одній нозі
перед стрибком в доконечність

* Cogito (*лат.* когіто) — я мислю.

Cogito, ergo sum (*лат.* когіто ерго сум) — я мислю, отже, я існую. Декарт

крейдяне коло рудіє
так як стара кров
довкола виростають купи
попелу
до плечей
до вуст

ВИСОКИЙ ЗАМОК

*Лешкові Елєкторовичу
з незламною дружбою*

І
в нагороду
прогулянка
на Високий Замок

поки
дістанемося до його підніжжя
поїздка трамваєм

великий концерт
заліза
литого
кутого
пристрасно любого

альт рейок
гобой
у високій траві збентеження

на кожному
повороті
трамвай згорає
в екстазі

на даху
комета
з хвостом фіолетовим

завзятий скрегіт
бляхи червоної
бляхи охриплої
бляхи тріумфальної

відбитий у шибках
затихлий
Львів
спокійний
блідий
свічник сліз

2

Високий Замок
соромливо ховає стопи
під ковдру
з ліщини
вовчих ягід
кропиви
перелісок звідниць

білою
спітнілою блузкою
обіймає руку
із якорем

3

йдемо навпрошки
стежкою бистрою
наче ручай

тут повісили
Юзефа і Теофіла
бо надто палко
покохали свободу

— чи не дратують вас
крики дітей
вигуки матерів
хрипкі голоси перекупок

— нехай кожен
своє робить

— нас
уже скоро
знесуть
на вечірніх крилах
сливових
яблуневих
скраю
світло-синіх
на інший
ще вищий
замок

СКРИПКА

Скрипка завжди оголена. Має тендітні плечі. Невміло прагне ними захиститися. Плаче від сорому і холоду. Власне тому. А не, як стверджують музичні рецензенти, щоб гарно було. То неправда.

КРАЙ

У самому кутику тієї старої карти бачу край, за котрим сумую. Це батьківщина яблук, пагорбів, лінивих річок, терпкого вина і кохання. Звісно, великий павук обснував його своєю павутиною і липкою слиною перекрив розгалуження мрій.

Так буває завжди: ангел з вогненним мечем, павук, сумління.

*Переклав з польської
Олександр Гордон*

Віслава Шимборська народилася 1923 року на Познанщині. Від восьми років і досі живе в Кракові.

Студіювала соціологію і польську літературу в Ягеллонському університеті. Автор десяти збірок поезій і декількох підсумкових книг вибраного. Лауреат Нобелівської премії в галузі літератури (1996). Її вірші перекла-

дено багатьма європейськими мовами, а також арабською, японською, китайською, івритом. Крім поетичної творчості, Шимборська займалася перекладами французьких поетів та оглядами книжок закордонних авторів із ділянок історії, психології, малярства, філософії, музики та літератури.

Віслава ШИМБОРСЬКА

ПРОЩАННЯ З КРАЄВИДОМ

СХИЛОК ВІКУ

Мав бути кращим від попередніх наш ХХ вік.
Вже не встигне цього довести,
роки має пороховані,
кроки нервові,
віддих короткий.
Вже багато відбулося,
чого не мало відбутися,
а те, що мало настати,
не настало.
Між іншим, приурочувалося
до весни і щастя.
Страх мав вивітритися з гір і долин.
Правда мала влучати у ціль
швидше за брехню.
Кілька нещасть

вже не мало збутися,
як от війна
і голод, і таке інше.
Мали зажити слави
беззахисність неозброєних,
довір'я і таке інше.
Хто хотів радіти світові,
став перед нездійсненим.
Безглуздя не є смішним.
Мудрість не є веселою.
Надія вже не є молодого дівчиною
і так далі, звичайно.
Бог мав нарешті повірити в людину
добру і сильну,
але добра і сильна —
то наразі ще різні люди.
Як жити? — спитав мене хтось у листі;
його хотіла спитати
про те ж саме.
Знову і так, як завжди,
що й видно з попереднього,
нема запитань важливіших
від запитань наївних.

ДІТИ ЕПОХИ

Ми — діти епохи,
епоха ж — політична.
Всі твої, наші, ваші
денні справи, нічні справи —
також справи політичні.
Хочеш чи не хочеш,
твої гени мають політичне минуле,
шкіра — політичний відтінок,
очі — політичний погляд.
Хоч що кажеш — має відгук,
хоч що замовчуєш — має акцент
так чи інакше політичний.
Навіть ідучи полем, лісом,

робиш кроки політичні
на ґрунті політичному.
Аполітичні вірші теж є політичними,
а вгорі світить місяць —
вже зовсім не місячний об'єкт.
Бути чи не бути? — так стоїть питання.
Яке ж воно, скажи дорогенька! —
Питання політичне.
Не мусиш навіть бути живою істотою,
щоб набувати політичних дивідендів.
Вистачить бути нафтою,
концентрованим кормом чи відходами сировини.
Або столом засідань, за яким
сперечаються місяць за місяцем:
при якому дискутувати про життя і смерть —
округлому чи квадратному?

Тим часом гинули люди,
здихали звірі,
горіли будинки
і заростали поля
так само, як у давніх
менш політичних епохах.

ДВІ МАВПИ БРЕЙГЕЛЯ

Оце мій великий матуральний сон:
сидять у вікні дві мавпи, прикуті ланцюгом,
за вікном ширяє небо
і купається море.
Здаю іспит з історії людства.
Затинаюся й потопаю.
Мавпа їсть мене очима й іронічно слухає,
друга якби задрімала —
а коли запитання западає в тишу,
підказує мені
сивим бренькотом ланцюга.

ПРО СМЕРТЬ БЕЗ ПЕРЕБІЛЬШЕННЯ

Не розуміється на жартах,
на зірках, на мостах,
на ткацтві, на гірництві, на обробітку поля,
на суднобудуванні і приготуванні тіста.
В наші розмови про плани на завтра
встромляє своє остаточне слово
не по суті.

Не вміє навіть того,
що безпосередньо стосується її фаху:
ані могили викопати,
ані трумни збити,
ані прибрати після себе.

Зайнята вбиванням,
робить це бездарно,
як-будь, невправно.

Ніби на кожному з нас тільки вчиться.

Тріумфи тріумфами,
але ж скільки поразок,
хибних ударів
і поновних спроб.

Іноді їй бракує сили,
щоб стратити муху-літунку.

Не одна гусениця
заповзялася її переповзати.

Всі бульби, стручки,
вусики, плавці, горлечка,
святкові пера і зимова шерсть
свідчать про недоліки
її повільної праці.

Злої волі не вистачить,
і навіть нашої допомоги у війнах та революціях
на сьогодні замало.

Серця стукочуть у зародках.

Міцніють скелети немовлят.

З насінини вистрілює двійко листочків,
а то й вибухають високі дерева на горизонті.

Хто стверджує, що вона всесильна,

сам є живим прикладом того,
що не є весільна.
Немає такого життя,
яке б хоч на мить
не було безсмертне.
Смерть
завжди в цю мить запізнюється.
Даремно шарпає клямку
невидимих дверей.
Хто скільки встиг,
того вже йому не може відібрати.

КІТ У ПОРОЖНЬОМУ ПОМЕШКАННІ

Померти — хіба так можна з котом?
Бо що має робити кіт
у порожньому помешканні.
Видиратися на стіни.
Тертися поміж меблями.
Ніщо тут ніби не змінене,
а проте позамінюване.
Ніби не пересунуте,
а проте порозсоване.
І вечорами лампа вже не світить.
Чути кроки на сходах,
але це не ті.
Рука, що кладе рибу на тарілочку,
також не та, що клала.
Щось тут не починається
у свій звичний час.
Щось тут не відбувається
як повинно.
Хтось тут був та й був,
а потім раптом зник
і вперто його нема.
Зазирнулося до всіх шаф.
Передивилося усі полиці.
Втиснулося під канапу і пересвідчилося.
Навіть не дотрималося заборони

і порозкидалося папери.
Що ще можна вчинити?
Спати і чекати.
Хай вже він тільки повернеться,
хай покажеться.
Вже-бо він дізнається,
що так з котом не можна.
Буде йтися у його бік
начебто зовсім нехотя,
помаленьку,
дуже ображеними лапами.
І жодних підстрибувань та нявчань на початок.

ПРОЩАННЯ З КРАЄВИДОМ

Не шкодую, що знову
прийшла весна.
Не оскаржую її за те,
що рік у рік
виконує свої обов'язки.
Розумію, що мій смуток
не стримає буяння зелені.
Стебло може захитатися
лише од вітру.
Розлогим шумом свого віття
не завдають мені болю
гори вілх понад водою.
Розумію, що берег
нашого озера
залишився таким же приступним,
яким був до твоєї смерті.
Не маю жалю
до цього закутка природи з горизонтом
сонячної затоки.
Навіть уявляю собі,
що зовсім не ми
сидимо в цей час
на пні викорчуваної берези.
Шаную їх право

на шепіт, і сміх,
і щасливе мовчання.
Навіть припускаю,
що живе почуття їх єдне,
і що він тримає її
в палких обіймах.
Щось тепле, пташине,
шелестить в очеретах,
бажаю їм широ,
аби почули.
Не сподіваюся змін
від не мені підвладних
то прудких, то ліневих
при березі хвиль.
Нічого не вимагаю
від подекуди смарагдової,
подекуди шафірової
чи чорної
безодні під лісом.
Лише з одним не змирюся:
з моїм поверненням туди.
Нехтую
перевагою присутності.
Пережила тебе
рівно настільки,
щоб згадувати здалеку.

Переклав з польської
Олександр ГОРДОН

м. Львів

Андрій КОНДРАТЮК

ЗІ ШПИТАЛЬНИХ НАСТРОЇВ*

ТАКІ НЕЗІСТАВНІ НАЙМЕНУВАННЯ

Щораз не оно домовитись про лікування, а й зібратися до шпиталю стає для мене не просто. Старість — не радість. Да ще й старість у самотині.

Але ось торбинку зрихтовано, складено. Усе упаковано. Мисочка, ложка, кварта, рушничок. Завжди щось забуваєш. Зрух із на сидженого місця навіть на тимчасове переміщення завжди у людини тривогу і неспокій будить. Уявляю стан бранця лихої долі, коли наказове конвоїрове пролунає: «На виход с вещами!» Табірну валізу недужому у похилому віці Кардиналові Йосипу Сліпому брати-союзники нести помагали.

І я уже ось вощідаю зі своєю торбинкою на кутовому, не спареному сидінні у тролейбусі. Немає вищої певності у старечій безпомічності, як у вщерть переповненім тролейбусі на місці отакому випадком опинитись, вощідать. Розкіш одна. Крізь вікно і крізь співчуття до тих, що у стоячій штовханині опинилися, позустрічні рухові доми розглядаю.

Через годину я уже і на околиці. Моє передчуття, що тут дихання легше, розбивається об щільний ряд автівок уздовж вулиці Кобзарської. Такі знакові тут назви. Інша вулиця — Моринецька. І площа Тараса Шевченка. У цьому трикутнику на згірок парк зіп'явся. Й офіційно іменують його «Кинь грусть».

Мені один тутешній старожил із уже ветхого дому зі старим садком оповідав. Що коли цариця, «імператниця», он тією дорогою поза ставками колись їхала, мандрувала, то поряд неї і полюбов-

* Збережено правопис автора.

ник її у колясці сидів. Да й задрімав собі у похитуванні. А цариця штурх його під бік: «Да што ты, Гриша! Кинь грусть! Пасматри, красотища какая...» Полюбовникову і свою увагу до парку завертаючи, що на пагорб зіп'явся. Отак до парку сього і прилипла назва «Кинь грусть». Старожил іще й імітував, унаочнював мені, як дрімав полюбовник і як цариця його у бік штурхала.

Схоже, що назва ця прилипла до місця невитравно. Бо унизу за пагорбом ще й ресторан заяснів червоною металочерепицею «Кинь грусть». Якось я завітав до нього, двері прочинив:

— А суп гороховий у вас є?

— Є. Двадцять п'ять гривень... — відповідь станула.

Я тут же і віддалився.

Неподалік із другого боку і готель запрошувально ясніє: «Ска-теріна Великая». І жовто-блакитне знамено вітер розмаєє.

Але ніхто не оповідав мені. Коли і з якої нагоди зійшло на цю місцину і Кобзареве найменування. Ну, а те, що ці несполучні за змістом назви тут сполучилися, сусідують і по сей день, то кожному зрозуміло. Од гіркого свого минулого наразі ми, виходить, ні на крок не одійшли.

ОЗНАКИ РУЇНИ

— Ось погляньте на оті пагорби за ставками, — продовжував свою мову мій новий знакомець-старожил. — Колись вони були зелені, а тепер кам'яними стали. Бачиш, які хороми повибудовували новітні хазяї. А й парку оньо який шмат урізали. Тут дуби, може, п'ятисотлітні стояли, їх іще цариця Катерина бачила, а тепера там кам'яниці вимурували.

Я і сам раніше видивлявся ці хороми на паркових схилах.

— А, чиї ото два крайні палаци, що од інших улицею одгороджені? — запитую співрозмовця. — Що ніби один палац для себе, а другий для сина.

— Кажуть, що прокуратор, наче самий колишній генеральний там засів, а чи й зараз сидить, хто зна, — була відповідь.

А уява моя уже й картинки вимальовувала. Яким коштом ці палаци власнику дісталися.

Зайшов прокуратор до управника, чи й викликав його до себе, да й каже:

— Одбий мені частину парку!..

— Та ж парк, природа... — знічено управник.
— Шо! — гнівно прокуратор. — А ні, то посаджу...

І паркова ділянка одміряна.

Викликає затим прокуратор проектувальника:

— Спроектуй мені хатинку!..

— Та ж у парку якось не з руки, — віднікується проектувальник.

Ізнов грізне ізродилося, вихопилося:

— Шо! А ні, то посаджу!..

Затим станув перед прокураторове лице начальник будівельників.

— Ізбудуй-но мені дві халупки!.. — традиційне наказове прохання.

— Та же кошту нема. Ми і так бідні... — усе те ж віднікування.

Іще грізніше, вихлюпнулося із патьоками слини:

— Шо! А ні — то посаджу!..

У такій чи інакшій формі та послідовності перебігав той процес, але хіба суть не та ж сама у висліді. Тобто що навіть за прокураторські чесні труди такі хороми не вибудуєш.

Хоч слово мовлене інакше, а суть та сама застається. Поетове чомусь через думання перейшло.

Да й став я розглядувать доокола, як позір мій сягав, усі палаци нові. А їх же тут уже не десятки, а сотні. Де упритул одне до одного притулилися. Оньо за першим ставком на згірку один терасово д'горі аж у сім поверхів зіп'явся. Сирітливо поміж ними старі будинки перед могутнім наступом причаїлися. Ах, не втримають вони цього наступу могутнього. Колишні будинки занехаяні чи й позоставлені завжди милі мені і співчуття будять.

Вичитав був якось я, написав хтось, що його радують численні котеджні новобудови європейського типу, як ознака нового часу, ознака нашого національного відрядження.

Я ж спостерігаю, чуттям своїм завважую, як новобудови отакі одну агресію в доокіл випромінюють, світову гармонію розхитуючи. Бо за крадене, за нагробоване повстало воно. А й без відчуття міри і домірності. Не кажучи вже про краси відчуття.

Оньо якийсь запосягливець добрячий шмат парку із деревами давніми був собі прихопив і цументованими плитами обгородився був. Дак громадськості терпець лопнув, урвався. Плити тії повалили. Але так і лежать вони. Ніхто не прибирає. А запосягальника, сказав хтось із перехожих, уже і в живих ніби нема. Бо хіба хоч

оден збирач скарбів земних думку до себе підпускає, що може статися з ним узавтра.

А вулиця Кобзарська геть вибоїста. Ні проїхати, ні пройти. Хоча авта по ній і рухаються безперестанку, убік викрутаси вирулюють, глибші вибоїни обминаючи.

Якось сказав я був одному позустрічному:

— Хороми он які позводили, а дороги відремонтувать не можуть. Вони ж у час забудови ці вибоїни і повитворювали...

Випадковий позустрічний накинувся на мене уголос мало не з кулаками:

— Як ви посміли таке сказать. Будинки — це їхня приватна власність, а дорога державна, то нехай держава і ремонтує свою дорогу...

А що тут скажеш навстріч? Озирнувся тільки я доокруги. І колись ошатний тихий зелений закуток забачився мені суцільною руїною.

ЛЬОДОВИЙ ДЗВІН

У парку й доокола, як звичне, я прогулююсь уранці, увечері, інколи і вдень. Як вийде. Поміж обідом і процедурами. Все одно, дихання тут лекше, аніж у центрі міста, де машина на машині упродовж доби стоїть.

Понад ставками, од ставка першого до ставка третього, спершу простую, затим д'горі парковими доріжками підіймаюсь. Увечері, коли стемніє, коротший мій путь. Понад першим тільки ставком вештаюсь. Люди то і в паркову темінь заглиблюються сягнисто сміливо. Котрі і воду від джерела несуть. А мене темінь удаліні зупиняє. Мало хто там вештатись може.

Після відлиги сьогодні ізнов зійшов на землю морозець. І ставок укритися молодим льодком усущіль. А така робота кожного морозу — у льодову твердь обертати водну гладінь. Що і річкова стрімкість тій дії упокорюється. За одвічним законом перетворення матерії.

Хтось на тому боці ставка скляну пляшку кинув на молодий лід. Пляшка покотилася. І ніжний льодовий дзвін витворився. Як дивна, досі нечувана музика. Шкло і лід. Обое прозорі.

За першою полетіла друга пляшка, третя... Мабуть, хтось там також чудується цією ніжною музикою. Але яка дорога ціна ота-

кій музиці. Як лід розстане, то занечищений усіяковим сміттям ставок іще густіше занечисться. Подумав я. Бо ж у нас усе занечистується, засмічується. І придорожні смуги, і гаї, і діброви, і уцілілі іще де-де ліси.

ДИКІ КАЧКИ

На другому ставку, біля якого я любив видивлятися гладінь водного плеса, як дрібні і більші рибини сплесками зрушують його спокій, одного дня раптом з'явилися дикі качки. Спершу їх було тільки двійко, наступного дня уже четверо, а відтак прибула, набралася ціла флотилія. Вони у визначенім порядку, найчастіше конусоподібно долали уздовж і по діагоналі ставка розміреним плавом, залишаючи позаду хвилясте водне віяло. Схоже, якусь свою ритуальну гру звершували.

— А чи ці качки тут і зимують? — запитав, поспитався я у людей.

Але однозначної відповіді не сходило мені навстріч. Інші навпаки твердили: «А де це видано, щоби дикі качки взимку по льоду походжали. Звісно, відлітають у місця тепліші, а як завесніє, то і прилітають»

Ще одна жінка й отаке розказувала. Що минулого молодого літа вона на власні очі бачила, як одна качка із качуром ізвідкісь провадили он до того берега цілий виводок малих каченят. А потому легенько по одному зіштовхували їх з плаского цументованого берега у воду. І пильно стежили, як малі самі на воді тримаються.

Ці дикі качки на ставку випромінювали торжество розвесніння. А іще я любив спостерігати, як ці птахи із піднебесся наближалися над ставок. І як уповільнено, розпросторюючи крильця і випростуючи лапки, сідали на водне плесо. Приводнювалися. А гейби літак приземлювався. Справді, чи птаха наслідує літака, а чи літак свій лет і приземлення у птаха запозичив.

У ВИСОКІЙ ТУЗІ...

Від юних літ немає для мене нічого милішого, як у раннім розвеснінні почути юний спів пташок. Ніби із тим молодим тихо несмілим іще пташиним співом ісходить із піднебесся на землю ідея оновлення і проростання.

От і сьогодні уранці зійшов, зіп'явся на пагорб у парку. Аж то тихе мелодійне пташине із гіллясто темних іще дубів до слуху могого діткнулося, прилинуло. Одразу і хутірське розвесніння зі споминів наблизилось.

Жінка у червоній з чорними крайцями комізельці сміття на доріжці визбирує.

— Оньо уже і пташечки співають... — кажу.

— Ах, вам пташечки співають, а з мого серця туга не сходить... — осудливо спрямовує свій гнівно розпачливий погляд на мене жінка. — Мій син на війні, на передовій. І з мого серця день і ніч туга не сходить. Я крізь цілі ночі заснуть не можу. І все корвалол ковтаю... А для вас пташечки співають...

Провина безневинна ураз ізродилася, спалахнула у серці у моїм да й спрямувалась до жінки нерозрадним співчуттям. Але що я можу вдіяти? І чи ж винна природа, що і в час високої туги, зродженої справунками поміж людьми і народами, продовжує свій дарований Богом життєтворчий рух?

Потому під час вранішніх своїх прогулянок я іще кілька разів зустрічав тую жінку. І пробував з нею вітатися, заспокоїти її. Але вона тільки спрямувала осудливо на мене свій гнівно розпачливий погляд.

СИРОТА

Цілий тиждень я перебував у палаті один тільки. Самий. Коханота. Сам стелюся, сам лягаю.

Своє омріяно ідеальне патранатське доживання у притулку я собі так і уявляю у тривожні хвилини розмислів. Маленька, манюсінька кімнатка. І я у ній самий. За дверима в коридорі довгім чи й продовгуватім тільки а хоч який гармидер учиняється — це мене не обходитиме, не зачіпатиме. Мрії, мрії, де солодощі ваші... Бо, напевне ж, закинуть мене у конуру з кількома курцями. І це для мене завжди найтяжча катьорга — поряд з курцями перебувати.

Аж то у початку другого тижня в супроводі медсестри зайшов стрункий невизначеного віку чоловік і сміливо з нальоту подав мені руку:

— Михаїл...

— А ви, бува, не курець? — мимовільно моє насторожене запитальне ізронилося.

— Господь милував. Із дитинства оминаю це давуче зілля... — незагаймо навстріч відповідь спрямувалась.

А от бордово червонясте лице чоловіка зродило мій здогад, що алкоголь то він при нагоді не оминав. Мій здогад потому підтвердився.

Новий сусід був моїм майже ровесником, хоч вигляд мов стрункіший, бадьоріший і на свої літа молодецький.

Слово за словом да й річ зав'язалася, потекла. Михайл про своє став переповідати. Хто він такий. Шо за птиця і з яких країв. Народився біля моря Білого, у Помор'ї. Так тая сторона віддавна називається, іменується. Ізвідки також Михайл Ломоносов пішки за наукою аж у Москву помандрував був.

Батька Михайл не пам'ятає. Його забрала війна да й не відпустила зі своїх цупких обіймів. Скоро і мати затим померла. Трійко їх — два братики і одну сестричку — по різних дитбудинках у тій же Архангельській області порозкидали. Шо й казати. З малолітства круглий сирота.

— А які спомини про патронатське життя у вас і дотепер зосталися? — запитує.

— Да які там спомини, — каже Михайл. — Голодували ми тоді по війні. Ото як улітку у лісовий табір нас випроводять, то там хоч чорниць назбираємо да досхочу поїмо...

По павзі:

— Ще у лісі ми із дрючками зі зміями дражнилися. Одного хлопчика як змія укусила, то мало не умер бідолаха. Кілька місяців у лікарні його рятували. І у мій палець одна змія жало упустила. Але яд по нігтьові пішов. Дак на все життя на нігтьові тому знак зостався. Більше я зі зміями уже не дражнився...

Від будинку дитячого у час доросління відправили Михайла в ремісниче училище, після якого він іще кілька місяців трудився в одному архангельському лісництві. І тут сталася знакова подія для мужніючого уже молодика. У теє лісництво після закінчення Київського технікуму прибула струнка вродливиця. Уперше забачив Михайл Ольгу, так звали юну вродливицю, у лісі серед струнких сосон ув елеґійних зблисках призахідного сонця. Їхні погляди притягувально перетнулися, схрестилися.

Тільки два рази вони і зустрілися, як Михайла покликали на армійську службу сповняти військову повинність. Цілих довгих три роки тривало їхнє вичікувальне листування. Службу Михайл проходив поблизу того села, біля якого у війну ніби загинув батько президента Кучми.

А як термін військової служби скінчився, то молодий дембель не поїхав у свою рідиму сторону на Архангельщину, а чимдуж помчався у приміське село під Києвом, де на той час уже перебувала Ольга. Одразу і весілля справили. Отак і прижився у пристоличнім середовищі, коріння тривке тут попустив. Аж п'ятеро синів у них народилося.

І де тільки не доводилось трудитись Михаїлові за п'ятдесят літ. І у місті, і в дооколишніх селах. Усе водієм. Міністерських жінок з їхніми виводками на дачі й ізнову із дач до міста перевозив. Одного разу перетнувся він зі своєю тачкою із самим Щербицьким. Михаїл то правил руху не порушував, але не зорієнтувався, що як Щербицького везуть, то дорога має бути вільною, і ніякі правила тут не діють. Не обібрився б він клопоту, але міністри виручили, бо справно й безвідмовно їхніх жінок з виводками на дачі перевозив. Усього бувало, як на довгій життєвій ниві. Старшому синові уже п'ятдесят стукнуло. Але ніколи не доводилось Михаїлові більше побувати ув архангельській рідимій стороні. Хоча бажання побувати там і дотепер стоїть у його серці. І Ломоносов, здається, туди ніколи не повертався, хоча в Києві сподобився сягнути аж на меморіальну дошку.

— А хто вас навчив такої гарної української мови? — запитую.

— Як то хто? Жінка і люди, серед яких моє життя перейшло, — наче подивовано каже Михаїл.

А от сини Михаїлові усі п'ятеро розмовляють тільки по-московському, й ані одним словом материним і помилково не обмовляться. Старший син кілька років досліджував батькове родове дерево. І встановив, що рід їхній батьковий походить з московських бояр. Проте й одному синові не спало на думку дослідити материн родовід. І подумав я. Що і діти Михаїлові сиротами зростає.

Іще Михаїл довго переповідав, як він із синами двічі на відпочинок, на курорт за границю їздив. Один раз у Єгипет, а вдруге аж у Туніс. Ностальгічно спогадував, які щедрі наїдки да напої там їх зустрічали. Що око не бачило, усе було, і накладай собі на мисочку сам, скільки твій кендюх попросить, забажає. Усе у путівку входить, вписане. Коли чоловік спершу як до алкогольного чого дармового ніби допадеться, то смочке надміру, а як призвичаїться, то й менше уливає в утробу. Так само і їдла.

— А природа ж, природа яка там? — моє традиційне до кожного мандрівця запитаннячко прохоплюється.

— Природа там убогенька, — відповідь не загаюється. — Поза курортом одна пагірковість пустельна. А вбогість аж світиться, прозора така.

Михаїл мав міцний сон. І крізь цілу ніч, як і сам зізнавався, спав непробудно на одному правому боці. Хоч і був, уважався дитиною війни, але не в окупації перебував. Бо діти війни, які в окупації перебували, й дотепер, за моїми спостереженнями, крізь цілу ніч із боку на бік перевертаються десятки а десятки разів. Так міцно поклався у їхню свідомість наступ і відступ у війні.

Кожного ранку мій новий сусід робив у коридорнім закутку довільну рухавку ще й бадьористо по кілька разів піднімався сходами з першого поверху на шостий і відповідно сходив униз. Затим голився електричною бритвою, яка незмінно ранок у ранок служила йому ось уже кілька десятиліть. Переходив до водних процедур. До пояса умивався холодною водою. Аж бадьористі краплі хвацько зімпетовано розліталися по всій палаті.

— А де ви, пане Михаїле, при звичаїлися до такого взірцевого режиму — у дитбудинку, в ремісничому училищі чи в армії? — запитав я.

— І там, і там, і там, — була відповідь.

Але о чім би не говорила у наш час людина з людиною, як зійдуться двоє, о чім би річ не снувалася, то теми подій на Сході України, хочеш не хочеш, не уникнути, не обминути. І як о тім нагадування моє зринало, то Михаїл або раптово переводив річ на щось інше, або ж ніби за нагальною потрібною виходив із палати. А що Росія агресор, що людей на сході безневинно убивають, порушуючи заповідь Господню «Не убий!», і слухати не хотів. І виклично демонстративно відвертав лице убік. Стіна відчуженості у моменті невидимо снувалася поміж нами.

Якось по телевізії біля медсестринського посту ми дивилися якісь міжнародні спортивні змагання, де виступали і команди Росії, й України. І сказав був я:

— Війна от іде, людей убивають, а спортсмени двох воюючих сторін дружньо собі обіймаються, ніби ні в чім і не було. Якось воно не по собі.

Михаїл зреагував моментально:

— Це у давнину війна припинялася, коли спортивні ігри розпочиналися, а у нас війни нема, бо війна не оголошена. У нас триває дружба.

Й демонстративно відвернувся від мене.

Ізнов якось, коли я лежав під крапельницею, Михаїл довго розмовляв, до лівого вуха приклавши мобілку, із котримсь своїм сином. Усе московською мовою. І це так дивно незвично для мене із його вуст звучало. Бо ж зо мною то Михаїл тільки українською спілкувався. Аяк. Й коли так звані провідники наші на англійську переходять, то це також сприймається дивно незвично.

А говорили батько із сином, як висноував я із літаючих по вузькій палаті фраз, ось о чім. Їх непокоїло будуче Москви. Й серця їхні стугоніли од тривоги. Що от чутки линуть, доносяться до слуху їхнього. Ніби й Сибір збунтуватись може, різні там буряти й усіякові гинші. Що Сибір може від Москви одпасти. А що ми, Москва, без Сибіру варт. Адже у Сибіру і газ, і нафта.

Й уболівання їхнє велике тривожне, батькове й синове, войовничо загусало і билося об стіни білі маленької кімнатки.

І подумав я. Якби хоч нам частку такого уболівання за Богом даровану родиму землю, як у них за простір загарбаний і підкорений.

ЖЕРТВА КРАСИ

Се так щоразу важче стає мені тільки добиратися до лікарні. Але треба. Погано із ногою. Іще півроку тому мої крапельниці передбачались.

Торбинку спаковуую напередодні. Укладаю тільки найнеобхідніше. А все одно нести уже важко. Боюсь надірватись. Але із Божою поміччю уже розкошую у ранковім тролейбусі. А за годину і знайомі краєвиди передмістя зустрічають мене. Доми і дерева оповиті наміткою прохолодного березневого туману. Усе, здається, тут без перемін. Ай. Ні. Оньо готель свою колишню назву «Єкатеріна Великая» змінив на просто «Єкатеріна». Воно, звісно, можна і уявлять собі і Катерину маленьку, але здогад біжить, що на увазі, на думці мають усе-таки оту «велікую».

І от я уже у приймальному відділенні, що на найнижчий поверх зійшло, ізсунулося, ік землі примостилося. Я думав, гадав, у гадці прикидав, що першим зайду, увійду, а люду тут уже повно, у коридорі продовгуватім не розминуться. Крізь густий спертій гармидер протиснутись трудно. По кутках вузького коридору причаїлися, застигли принесені людські болі. А під стелею струменить людська надія. Хто крайній? Озивається смаглявий чоловік віку неозначеного, який нервічно тупцюється то на місці, то у вузькім

проміжку поміж людьми. А перед ним старець зросту сягнутого, але також вирізнуваної смаглявості. Чоловіки у нервічнім тупцюванні підступалися один до одного, о чім то перемовлялися тихо. І у мене одразу здогад побіг. Чи не батько і син це. А так воно і було насправді. Як з'ясується, висвітиться потому.

У черзі мені довелося вистояти аж но цілих три години. Річ у тім, що кожна людина затримувалася у кабінеті лікаря дуже довго, аж на півгодини. Нарешті відбули свою чергу, вийшли заспокоєні тихо батько і син. І ось уже і я зачинив за собою вистраждані у стоянні двері. А там, у кабінеті усе і з'ясувалося. Оглядини мене лікаркою тривали недовго — кілька хвилин. Але потому ця лікарка зі смаком любила поговорити. Про те, про се. Кілька разів я поривався відходити, бо ж там за дверима зімпетовані люди чекають. Але лікарка ввічливо завертала мене на колишне сидіння. А що тут казати? Адже з лікарем сперечатися не випадає. Доводиться ковтати упосліджено і такі оказії, а не оно зухвалі здирства посеред білого дня.

Коли я зайшов у визначену мені палату, то смаглявий батько уже сидів за столом і розглядував якісь свої папери. І це був мій сусіда по палаті Дмитро. А смаглявий його син, схоже, уже віддалився у своїх справах.

Був цей сусіда на цілий рік молодший за мене, але, схоже, життя також зухвало погарцювалося по його лицю. Язык трошки заплітався, але слова випурхували іще доволі виразно, несучи у собі і неприховувану невторимність висловитися.

Завваживши правим помутнілим оком, як я пильно його вислуховую, сусіда і повів річ розлогу, а ніби повість від начатків життя власного передо мною розгортав. Що народився він у невеликім поселенні Уран-Баш, що на схилах до річки розташувалося за шістдесят кілометрів до Оренбурга. А ландшафт, який там? Мое заінтриговане запитальне одразу спалахнуло. Изгадалося. Це ж ті ландшафти міг спостерігати Тарас Шевченко, коли везли його на люту катьоргу. Да усе яри, яри, да байраки. По схилах до річки поселення тулилися. А зарості які там? Да переважно кущисті. Деревя грабові котрі. Але із тутешніми поліськими лісами у ніяке зрівнювання не йдуть. Іще там колись міцну руду до революції видобували. Руїни маєтку хазяїна копалень іще довго стирчали в доколі, а сам хазяїн поспішно од більшовиків у заграницю утікав.

Дмитрик народився у багатодітній родині. Як тільки почалася війна, батька одразу забрали на фронт. І хлопчик війну запам'ятав.

Як ходили владці по хатах, а які хати — землянки, і забирали на потреби фронту. У кого козу, а у кого і телицю. Оню у бабусі то ще і яку гарненьку біло-чорну-рябу телицю забрали. Аж но гірко плакала бабуся. Але аж до самої річки сльози людські котилися, скапували, коли «похоронки» надходили, пошта приносила. Рідкі сльози з віч спадали, коли повертався хтось із чоловіків без руки чи без ноги.

У війну по схилах да по байраках вовків тьма-тьмуща розплодилось, що аби-но стемніло, то вони й шастали селом. Да й тягнули із хлівів плохеньких. У кого вівцю, а у кого й козу. Це по війні уже сіроманців почали відстрілювать, то й поменшало їх.

У войну, а й по війні іще великими гуртами збиралися одні жінки. Упивалися й співали. Чоловіків серед них затесувалося тільки декілька. Да й ті каліки. Що од них озьмеш.

Вода у річці вирувала стрімко. Але для хлопчиків і дівчаток сріблилася манливо.

Да й риба там водилася, юний позір приваблювала. Одного літнього ясного дня Митрик мало не втопився. Мати урятувала. А друг його вірний таки утопився. І сестричка їхня утопилася.

Слухав я щиросердну оповідь нового сусіда, а уява моя все у минуле потавала, занурювалася. Коли везли Тараса Шевченка на люте заслання, то чи ж позір його покладався на оті от пейзажі, а чи од світа ясного затулені були очі його. І такої можливості хіба позбавили.

Той день, коли батько інвалідом повернувся із фронту, і зараз ясніше перед старечими уже очима сина. Батько привіз цілу торбинку червонобоких яблук. І хлопчик уперше смакував цим дивним овочем.

По схилах біля Уран-Баші тоборувалося багато циган. Вони набігали на село і викрадали усе, що під руку потрапляло. У них викрали телицю. Розгніваний батько осідлав коня, а у руки взяв шпаркого замашного гарапника. Да й наскочив на циганський табір, да й періщив з нальоту гарапником кожного, хто під руку потрапляв. І таки відвоював свою телицю. Але це вже була тільки тушка. Шкуру з теляти уже здерли. Циганський табір спішно виїхав на дальні схили.

По війні батько трудився у споживчій кооперації, і під його рукою аж дванадцять магазинів уранці відчиняли, а увечері зачиняли свої двері. Послугами одного з магазинів часто користувалися казахи, що таборувалися на схилах по той бік річки. Якось казахи навідалися до їхнього дому з миром, і у знак поваги до батька при-

несли дари — молодого баранчика. І то була радість не мала для кожного у великій родині.

А між тим збігали літа. Дмитрик випростувався у зрості і зміцнювався на силі. Щойно закінчив торгово-кооперативний технікум він, як одразу і в армію служити карта надійшла. Служба випала у хімічних військах. Чого там тільки не набачився молодик. І перестрашіння сильне сходило не раз на його серце. Там під час випробувань одних собак, може, триста штук полягло. А одного разу необачно у зону вплутався колгоспний пастух зі своїм стадом корів. Дак усі корови до одної разом із пастухом полягли. Така невідворотно могутня дія випромінювалась од тієї хімічної зброї. За досвідом у частину інколи з'їжджалися вояки із Угорщини та інших країн. Їх розміщували у спеціальному готелі.

Зате небезпечна служба у хімічних військах відповідним чином і вшановувалась. Замість трьох років тоді вона тривала тільки два роки. Й коли на роботу після армії хто буде влаштовуватися, а чи в науку надумає податися — то теє також враховувалось, до уваги бралось.

Дмитро вирішив у Донецький торгово-економічний, чи як він тогді називався, іменувався, інститут податися. А було не було. Усі ж знання із хімічним димом вивітрились. Але щось на екзаменах вступник белькотів. А як до свого Уран-Башу спрямувався, то у кишені тільки десять карбованців шелестіли. О тім щиросердо і провідниці зізнався. А вона і каже: «Та сідай! Тільки як заявиться контроль, то у тамбур чи у туалет вийди!»

Отак і доїхав додому надурняк. Що і десятки шелестячої не розміняв. Аж то через десять днів пошта повісточку принесла. Що студентом зарахований. Аж очам своїм не повірив.

Це, либонь, уже аж на четвертому курсі сталося. Як одного теплого сонячного дня переходив Дмитро поблизу озера у Донецьку. А в озері тім купалася юна красуня. Поплаває вільно граційно на водному плесі, поплаває, да й усядеться на березі. Мружитьсья у призахіднім тихім сонці. Якби картина із біблійних часів, од царя Давида повторилась, станула. Задивився на красуню Дмитро. І кров невтримно збунтувалась у жилах його. Да й підступився він до дівчини. А як молодий, то також ставний да завидний був. Дівчина виявилася грекинею. Й батьки її також греками були. І дім їхній неподалік озера ік землі примостився. А на Донеччині тоді чимало греків проживало. Але нащо Дмитрові греки інші, коли от саме ця грекиня незамінною стала. З'ясувалося, що вона також

вчиться у їхньому інституті, але на молодшому іще курсі, да за віком від Дмитра молодша. Але великому закоханню то не перепона. Скоро і побралися вони.

Як навчання термін скінчився, то Дмитрові й іще чотирьом із їхнього випуску, що також походили із Росії, видали направлення на відповідальні посади у Київ. Грекиня допоки завершувала своє навчання у Донецьку.

Столичне життя Дмитрове процвітало так успішно, що і не уявляв собі він. У скорім часі його рекомендували на дуже престижну посаду. Дмитро очолив плодоовочевий комбінат у центральному районі Києва. І квартиру виділили на зеленій тихій центральній вулиці. Що чоловікові більше треба було у шістдесяті роки минулого століття.

Грекиня приїхала на усе готове. Невдовзі один за одним у них народилося двійко синів. Із Дмитром ручкалися секретарі райкомів і міськкому. Його агітували перейти на роботу в цека. Та він відмовився. «А шо, мені хіба тут грошей мало, чи бракує чого» — через думку його переходило. Митрове оточення завжди завважувало красуню грекиню. Ще й це підносило його дух. І улаштувалася була грекиня також на добру роботу, та довго там і не затрималася, не набулася. Одного дня сказала чоловікові: «До мене усі там пристають, липнуть, проходу нема». «Тож сиди дома. У нас шо, грошей мало чи бракує чого», — сказав чоловік. Так грекиня і не приставала більше до суспільного труда.

Що то і на правду була за розкіш у роки сімдесяті. Які бучні виїзди в дооколишні ліси та гаї організовували. Із цека чини були. Які красуні реготами своїми лісову тишу сколихували. А які столи накривалися. Чого там тільки не було. Ікра і така, і сяка. Того й пером не описати, у казці хіба розказать. Справжнього пташиного молока, може, там іще не було.

Але життя прожить — не поле перейти. Як у зеленім гайку вони кучно підспівували: «В нашей жизни всякое бывает. Наступает туча и гроза...». У Дмитровім відомстві крадійство усі межі перейшло. По тридцять тонн картоплі наліво заганяли. Почалися арешти. Кількох посадили. А одній завідуючій магазином Дмитро сам сказав: «Утікай, бо посадять...» Вона незагайно аж на БАМ дременула, чкурнула. А через десять років зустріла Дмитра, обняла його і промовила: «Ви урятували мене...»

Одного темного осіннього вечора на квартиру до Дмитра слідчі заявили. Усе догори дном перевернули. І хазяїна із собою пове-

ли. Да й повезли аж у віддалений сільський район слідство проводити. Гірко заплакала грекиня. А Дмитро усе заперечував, на що його слідчі наводили. Одного разу до льоху навідалася і грекиня. Але арештант спровадив її грізно: «Їдь додому і доглядай дітей, а сюди більше не приїжджай».

Аж то через тиждень так само темного вечора до льоху підїхала Дмитрова ж таки службова машина, його ввічливо у неї посадили. Ще й один міліціант до них підсів. Мовляв, і мене до столиці підкиньте.

А наступного дня другий секретар міськкому міцно потиснув Дмитрові руку і сказав підбадьорююче: «Иди, работай дальше...» Ізнов, як у тій пісенці: «Ветер затихает, туча улетаает. И опять синеют небеса...».

Катастрофа нагринула, трагедія зійшла на серце нашого героя уже у новітнім часі. Чого й не сподівався. І треба ж. Поїхала грекиня на свою батьківщину, кохані місця забачити, із греками-родичами зустрітись. Та несподівано, неочікувано позустрілася вона із другом своїх юних, мо' й дитячих іще літ. Було у них там щось чи й іще не було, але машиною приїжджав сей друг і до Києва, й кудись віддалилися вони. А нехай би ліпше і було щось, аніж мало отаке статись.

Грекиня уже підтоптана була, лице зморшки посмугували. Але захотілося їй сяйнути перед другом давнім лицем гладеньким, що його із юних літ він запам'ятав. І що намислила грекиня. На пластичну операцію спрямувалась. А після операції такої одразу у кому впала. Й до свідомості уже не поверталася. На дев'ятий день і Богові душу віддала.

Горе невимовне зійшло на Митрову душу. Подібної туги він іще не спізнавав у житті. Мало сказати — затужив нерозрадно, чоловік з горя люто, скаженно запив. Пив крізь дні, і крізь ночі пив, а ніяк горя свого утопити не зміг. Аж поки одного ранку не розбив його тяжкий параліч. Стратив не оно рух, і розсудок, мову геть відібрало. Сини опікувались, а рятували високі професори міста. І врятували. Він читати не міг, усі букви позабував. Сини учительку найняли, яка грамоти батька учила, якби першокласника. То нічого, що пам'ять інколи випадає, що язик заплітається, але слава Богу, що уже більше десяти літ після події на своїх ногах. Він кожного дня ізранку рухавку, зарядку робить. І ні грама чогось алькогольного до вуст не підносить. Правда, нічого не читає, але усі букви знає і читать уміє. А від весни до зими то «ого-го» як на дачі трудиться. І дрова там рубає, отакенні грубезні телеші колуном

розколює. Дача для синів обох у знаменитих Безродичах куплена і побудована. Там поблизу і дім українського экс-президента Віктора Ющенка примостився. Одного разу Дмитро був наважився зайти у цей дім да й роздивиться, що там і до чого. Але охоронець при брамі сказав, що вхід стороннім туди заборонений. Дмитро і повернувся до свого осідку. А якось у їхній сад злетів фазан. Може, із угіддя Ющенка, а може, й з іншого чийогось двору. Заїшов один знайомий молодик да й забрав того фазана.

Отак день за днем і переходить старече життя, простуючи до свого завершення. Але якесь воно уже прісне для Дмитра. А все тому, що нема поряд його найчарівнішої, незрівнянної на цілий світ грекині, яка так передчасно безрозсудно упала жертвою краси.

квітень 2016 р.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

ТАЄМНИЦЯ ДЕРЕВА

На вулиці Кобзарській, побіля Інституту геронтології посеред а геть струхлявілого пенька стовбур чималого деревця заснував-ся, укоренився. Зупинився, улицею переходячи, і я. Да й загадка умить ізродилася, станула надо мною. Чи деревце із матірнього корінця росточок пустило, а чи насінина у струхлявілий пеньок потрапила. Птаха або вітер принесли. Хто скаже. Дерево мовчить, у собі таємницю твердо тримаючи.

Мимо переходить одна жінка. Завертаю її увагу на деревце і питаюсь:

— А що се за дерево? Бересток?

— Як листя випустить, то розпізнати можна буде. А за голим гіллям як розпізнаєш... — тільки й відказала вона.

Чоловік затим переходить. Те саме у нього запитую. Він розважливо відказує:

— А ні. Це не бересток. Це клен. Є клен польовий, а і є клен лісовий...

Чорне деревце в тремкім очікуванні зеленого твердо мовчки береже, не виказує свою таємницю.

БЕЗВЕРХИЙ ДУБ

Казали колись, научали мене наші Батько. Щоб яблуня омолоджувалась і добре родила, треба поодаль доокола обкопувати її й хвості корінчиків відрізати.

Тепера от гинча мода пішла. Куди не глянь, верхи дерев відчикрижують. У парку ось старім знаменитім за один рік тільки скільком деревам тії верхи познімали. Але мені особливо жалько могутнього шатристого дуба. Йому сотні а сотні, може, літ. До половини верха зняли. Стало ясно коло дуба. Як пригледівся я, то і тут ціль проглядується. «Ціль ця да яр ця». Коло дуба спортивний майданчик облаштували. І по суботах тут м'яча футбольного ганяють. Котрі старші, підтопанці, а котрі й молодші є. Є з животиками, а є і худющі, як тичка. Але з усього видно, що і ті, й ті — крутії. Під час розважальної гри матюкаються на всю витяжку. Дуб їм майданчика затінював, тому і зняли йому голову. Коли я при нагоді завернув на те увагу одному перехожому, то промовив у розмислах сей чоловік: «Казав мій дід, що верха дереву стинати, все одно, що людині голову відрізувати».

Але пощо знамениті столітні дуби. Як оньо і благословенні старокиївські пагорби роздовбують і свої хороми у них садовлять. Злодіям у законі закон не писаний.

І МИ БІЛЕНЬКІ...

У саду. Поміж дорослими стовбуристими деревами і маленькі деревця засіли, примостилися. Навесні усі дерева ясно вибілили аж до гілля. Й маленькі деревця у світлім сонці лагідно осміхаються, промовляють своїм стовбуристим побратимам і цілому світові: «Ми хоча й маленькі, але також біленькі...»

ТАКА ХОЛОДНА ЗЕЛЕНЬ

Рання цьогоріч весна. Я і не пам'ятаю такої. Щоби у середині квітня да сади біло зацвіли й усі дерева ніжно зазеленіли. А тепера от похолодніло. Дивлюсь на рідку прозору зелень у парку доокола, а від неї холодом віє. Незвично так.

РАНОК У СТАРОМУ ПАРКУ

На прогулянку до старого парку виходжу зараня. Легеньким сивим туманом оповите тихе передмістя. Доокіл іще уповні зо сну не пробудився. Поодинокі тільки перехожі ведуть своїх собак на прогулянку. Видно і чутно, як у старому парку під ваготою пам'яти іще сплять, дрімають чорні дерева. Й Тичинине ураз наблизилось: «Ви знаєте, як сплять старі гаї? — Вони все бачать крізь тумани».

У повільній ході минають хвилини, спливає час. Сива намітка туману тоншає, відтак розсіюється. Здогад нагортається: десь за пагорбом сходить Сонце. Доокіл світліє. Так виразно стає видно, як старі дерева струшують із себе дрімоту. Випростуються у поранковій ясності. Виказуючи молодому світові темнокорими стовбурами ваготу перейдених літ.

ПЛАТА ЗА СОНЯЧНУ РАДІСТЬ

У початку березня незвично потепліло. Ясне сонечко пригріло, землю приголубило. Бруньки на деревах розпухнуть почали. А бузкові бруньочки то й листочки ніжно зелені викинули, до світа спрямували.

А от цієї ночі морозець ік землі припав, -2°C . Молоді бузкові листочки а геть почорніли. Як жалько. Чи й відійдуть. Отака плата на цім грішнім світі за передчасну, за дочасну сонячну радість.

СОНЦЕ ПРИ ДОРОЗІ

Якось на схилі літнього ясного дня ми із сестриним онуком їхали, поверталися авто зі столиці у свій західний край. І ось перед нами на однім згірку за обрій сідало, ховалося велике, червоне Сонце, поклавшись аж на півтраси. І сказав, промовив тоді водій:

— А якось на Варшавській трасі за Ковелем таке ось Сонце було поклатося на цілу дорогу...

І сестрин онук також ізгадав. Як одного разу перед ним прямісінько на дорозі був поклався великий червоний Місяць, що виткнувся із-за обрію.

ВЕСНЯНІ АКВАРЕЛІ

Така рання весна. Що зими наче й не було. Але нерівна. Удень 20 градусів тепла, а через три години увечері уже повний нуль.

Та яснішають дні високої прозорості. Такого не буває о жодній іншій порі року. З висоти Володимирської гірки як виразно акварельно проглядується і острів Рибальський, і Поділ, і Задніпровська далина. Доми застигли, стоять, як намальовані. Доми колишні приземкуваті, що ік землі елеґійно поприпадали, і висотні сучасні, що усілякову елеґію зневажили, а одне лиш запосагання і агресію випромінюють у світ широкий. На поверхах ряди вікон окреслюються ясно. Десь удаліні серед домів зблисне світло. Бани церков благоговійним золотом у позір покладаються. Ряхтить дальній небосхил. На Ріці виразно буруняться брижки. На нижній терасі підліток велосипедом переїжджає, як у стереокіно. Голі іще чорно дерева й не ворухнуться гіллям своїм. І найменша гілочка свогого знака у простір подає. Ялини густу зелень поважно напнули. В голубих небесах уламки білих хмар нерухомо зависнули. Весняні акварелі.

КІТ — ЛОВЕЦЬ ПТАХІВ

Сей рудий суцільно кіт був, не сказати б, що дуже старий, але уже в літах. Це був дуже ніжний кіт. Він лашився не тільки до усіх хатніх, але і до сусідів-приходьків, якщо вони приходили на посиденьки часто. Уже за своїх мав. Коли хазяїн був ізломав собі ногу, і йому сильно боліло, то кіт умощувався коло рани, і біль улекшувався.

Це був поважний і мудрий кіт. Коли після прохолодної весни землю приголублювало ясне тепле сонечко, рудий кіт розкішно улягався на осонні, вигрівав собі спершу черевце, розтопіривши і лапки, затим у перевертанні одного бока, бока другого і спинку. У дворі кіт походжав статечно і тихо. Там сторожував прив'язаний на ланцюгові і дворовий собака. Собака мав дерев'яну будку. Кіт дружив із псом. І вільно заходив у його будку, й одпочивав собі там, скільки йому заманеться. Інколи вони полежували собі поряд. Може, і гутірку поміж собою вели. Тільки мови ми їхньої не знаємо.

Але мав сей рудий кіт велику потаємну пристрасть. Він аж надто любляв ловити дрібних пташок. Причаюється собі тихо десь

на причілку, де й горобці полюбляють скакати. Горобець і не зогледиться, як у котячих пазурцях опиниться необачний. Що цікаво, кіт птахами не смакував, він тільки шийку їм перечавлював.

Горобці горобцями собі — птахи вільні. Але якщо квочка курчеченяток виведе да прогулюється із ними у дворі, у змиг ока одне за одним попережавлює. І так щороку. Скільки і не напоумлювали рудого, що так чинити не годиться, — як горохом об стіну.

І хатній людський присуд визрів одностайний. Тричі хазяїн упакував ката у мішок і ровером відвозив його за двадцять верств у зарічнянські лісові пущі. Але кожного разу через два дні забрюханий кіт сидів на порозі й умивався правою лапкою к Сонцю.

І тоді сказала хазяйка. Якщо так, то більше ката за Ріку не відвозитимемо. Уберігають курчат од котячого ока, поки вони й не подоросліють, у пір'я не увійдуть. А горобці нехай почуваються собі. Птахи вільні.

КОТИК ПРОГУЛЮЄТЬСЯ

У лікарнянім дворику. О порі вечірній стемнілій прогулююсь алейками поміж деревами. І котик до мене пристав. Також прогулюється зо мною. Куди я, туди й він. З кілометр, може, поволеньки за хвилин двадцять навестав. І котик од мене не відставав. Свої ніжки зміцнював. А коли я сходами у лікарню спрямувавсь, то він провів мене аж до дверей. Коло дверей ми і попрощалися. До наступної прогулянки.

КОТИ УМИВАЮТЬСЯ

Також у лікарнянім дворику. Майже поряд сидять троє сиво мурих котів. Один з них обернувся у призахідню сторону і правою лапкою почав умиватися. Затим іще двоє котів обернулися у призахідню сторону і почали правою лапкою умиватися. Відтак перший кіт став лівою лапкою умиватися. І ті двоє також лівою лапкою почали умиватись. Так одностайне умиваються коти. Дивно. До чого це. Який гість із призахідної сторони примандрує.

А через ніч дмухнув гострий західний вітер. Похолодніло. І сніжок пролітав.

КОТИ НА ПЛАТАХ

Я давненько запримітив, завважив. І це така вирізнявано осяйна картина. Коти на плотах.

Іще наша хутірська чорно-біла ряба кішечка на схилі літнього дня полюбляла усідатися на дворовім плотуку і в тихім зачаєнім заворожінні наслуховувати елегію хутірського вечоріння.

Уже у селі мого двора обходять аж п'ятеро різної масті сусідських котів. Інколи котрийсь і сторожує на порозі, коли мене удома нема. До рук вони, звісно, не йдуть. Але золота нитка приятелювання, єднання у просторі бринить. Інколи зі свого убогого пожиточного щось і для них у двір виношу. Рябачі голови, тельбухи і кістки. За них вони поміж собою і у бій стають. Перемагає, звісно, сильніший.

А іще полюбляють сі коти походжати по верхівках штахетин, круглячків. Із однієї на другу граційно переступаючи, тішачись своїм досконалим жонглюванням. А потім і усідаються на огорожі у перепочинкові.

А коли одного літнього ранку я їхав у маршрутці до міста, то в якомусь селі забачив дивну картину. На плотуку рівним рядочком, одне проз одне, сиділи аж семеро котів. Зійшло і займалося велике червоне сонце. Коти вітали його. І у скісних життедайних променях мружились у розкошуванні.

ГРОШІ ЗАРОБЛЯЄ СОБАКА

Цю похилого віку жінку я пам'ятаю віддавна. Раніше вона із кварточкою жебракувала при вході до монастиря. Звідтоді ми уже і вітаємося. Очевидно, пожертви там накапували мізерні, копійчані.

А тепер ця жінка удалася до іншого способу жебракування. Вона виводить на алейку у парку великого чорного суцільно кошудлатого породистого пса. Напоказ. І зупиняє кожного перехожого. Щоби подав пожертву на утримання породистого собаки. Зупиняються люди молодшого віку. Хлопці та дівчата гладять за шерстю собаку, фотографуються з ним. І покладають жінці уже не копійки, а гроші паперові. Жінка від задоволення усміхається.

Якось із одним знакомцем стали ми про цю жінку і собаку говорити. Знакомець сказав, повідав мені, що жінка ця не самотня.

У неї двоє синів. Коло них вона і живе. Один такий собака у них був пропав. То син поїхав у Львів і укупив оцього за великі гроші. «То, виходить, що вони не зовсім убогі»... — висловився я. «Так, — сказав чоловік. — Але це уже заробіток жінки».

СОБАЧА ПАМ'ЯТЬ

Давно колись розказував мені один знайомий добродій-бородій, і таку потішливу пригоду переповів. Що був у нього маленький кімнатний цуцик. Дуже ніжне і лагідне сотворіння. Щойно добродій з ulиці повертався і двері квартири одчиняв, як цуцик уже й біг із кімнати йому навстріч да й лашився.

Аж то сталося. Добродій надумав свою кудряву бороду зістригти. Поголився гладенько. Як двері своєї квартири одчинив у такій іпостасі, то цуцик не упізнав хазяїна, і з усієї сили зачав скавуліти і кидаться на нього кусаться. Сприймавши, звісно, свого благодійника за квартирного грабіжника.

У сусідньому дворі, що до нього у селі я ходжу по воду, на ланцюгові при стіні хліва бігає, кружеляє рудої масті дворовий пес. Іще надто молодий. Хоча і не підліток уже. За многотою стрічай ми і подружилися. Сей пес дуже любив, аж карі очі його зволожувалися, коли я палицею масажував його хребта. Він уважав мою чорну палицю за одухотворену істоту.

Коли після піврічної зимової відсутності я заявлявся на вулиці у селі, сей рудий пес віддалеки завважував мене, радісно кружеляв хвостом, приязненько запрошувально повискував у передчутті нової давно очікуваної стрічі.

Але не визнавав сторожовий пес курей, які тихцем походжали у дворі, занурюючись ік землі і визбируючи свою дрібну поживу. Й коли котрась курка наближалася до його заглиблено витоптаного півкруга, пес мало не з ланцюга зривався. Такою агресією до ніби сумирної птахи спалахував.

— А чому ваш рудий на курей ока не має? — запитав я якось хазяїнового сина.

— Бачите, — відповів роз'яснююче молодик. — Як був цей пес малим цуцням, то кури полюбляли клювати його. От він і запам'ятав.

І подумав я. Яка тривка собача пам'ять.

«МІЙ СОБАКА — НАД УСЕ!»

Рідко із котрою людиною у сучасному світі говорити, розважливо мову вести можна. Більшість людей тебе не будуть слухати. Вони слухають, чують тільки себе.

Але найвирізняваніші себелюбці, за моїми вивіреними спостереженнями, — це все-таки прогулювальники у міських парках із собаками. Їхнє однозначне моральне кредо: «Мій собака — над усе!»

Років кілька тому стався зо мною такий трапунок. Яюсь увечері прогулювався я на Володимирській гірці. Аж то раптом вигулькнув із-за куща, станув передо мною отакенний величезний рудявий собака. Вівчарка. Да й гавкає на всю витяжку. Я зупинився із палицею своєю. А пес затим з нальоту перехопив пашчею мою праву руку нижче ліктя. Про мої переживання у моменті можна тільки здогадуватись, уявляти. Але зубцями своїми чотириногий нападник мою руку не зчавив. Може, просто тренувався. Відтак і відпустив.

Із-за кущів хазяїн собачий показався, із'явився. Й коли узяв на повідок він свого пса, то і мій голос із нажаханого серця прохопився: «А такого пса треба увесь час на повідку тримати...» Чоловік же як визвірився на мене: «Вы плохой человек. К хорошему человеку мой пёс не пристанет...» Я ніби виправдувально: «Так. Можливо, я дуже погана людина, але ні вас, ні вашого пса я не зачіпав». Чоловік мало не з кулаками кидається на мене: «Я же вам русским языком сказал, што вы очень плохой человек».

Я мовчки віддаляюсь. А що говорить? Бо іще з повідка вівчарку спустить да натравить навздогінці.

Траплялося, випадало мені, що під час прогулянки я мав небачність кашлянути або чихнути. І тоді пес моментально у гарчанні агресивнім підскакував до мене. А хазяїн, поводитир собачий також з нальоту нападав на мене: «А вы зачем кашляете. Моего любимца тревожите...». Якщо усе допоки обійшлося благополучно, то ліпше промовчати. Одне ваше виправдувальне слово може у собаководу таку агресію збудити, що клопоту затим не оберешся. Ще й собаками навздогінці нацькують.

А зовсім недавно, коли я у лікарні на околиці міста перебував, і така оказія прилучилася. Поряд із лікарнею старий парк ік пагорбу здійнявся. Після процедур іду, спрямовуюсь туди прогулюватись. У парк сей люди і собак виводять. Дехто і по кілька навіть,

а одна жінка аж цілий виводок — шестеро різної масті — провадить. З усього видно, що крутії.

Зупинився я у ходьбі да й на лавочці перепочинути присів. Аж то зненацька плиг мені на груди отакенний чорно-білий собацюра да й обняв мене лапами своїми. Може, й із любови. Здвідки мені знати. Але яка плоть не станеться, стресу у раптовім нападі не відчує. Чоловік і жінка — хазяї відкликали від мене свого пса. А я їм те саме кажу: «На повідку водить прогулювати своїх собак». Вони як із ремствуванням накинулися на мене, то аж дерева доокіл здригнулися.

Отож, вивірений досвід мені підказує, коли нападає на вас собака, то самі й захищайтесь од чотириноного брата, або ведіть із ним мову. Але не спрямовуйте свого слова до двоногого собакоповодиря, бо агресія і приниження моментально спаде на вас.

КОРОНОВАНИЙ ЗЕК

Сестрин онук минулого літа їздив, уперше був подався вісімнадцятилітній у Москву на заробітки. А як позавчора викошував мойого зарослого двора у селі, то під час перепочинку дещо й оповідав зі своїх московських вражень, які засіли у його молодій пам'яті й іще не вивітрились. Із його вуст я почув і оповідку про одного коронованого зека.

— А був це старенький сивий дідусь, тихий та сумирний, як осьо ви... — почав свою оповідку сестрин онук.

Але сей дідусь у тій московській місцевості володів кількома магазинами. Мав також він і лазню, що нею користувалися і заробітчани. Якось випадком вони забачили на грудях господаря лазні приблизно у ділянці серця витатуйовану корону. Да й поспиталися у нього, що то за знак.

— О, то дуже важний знак, — відповів дідусь. — Річ у тім, братішки, що я півжиття свого провів по тюрмах да таборах. І там серед блатярів мав дуже високий чин. Якщо мене хтось зачепить навіть ненароком, то тому уже каюк. Я міг про це і не знати. Працювали хлопці. Таких, як я, в Україні було, здається, семеро чи восьмеро...

У заробітчани ізродилося да й напрошувалося запитаннячко. За які ж такі заслуги чи достоїнності хазяїн лазні сягнув цих небачених висот? Але запитать не посміли. Да й чи одкриє він свій секрет. Такий тихий сумирний дідусь.

МУРАШИНА ОКУПАЦІЯ

Колись давно, а і на хуторі не зовсім іще давно такого засилля мурах й гинчої шкідливої комашні для городніх рослин і саду іще не водилося, як тепера у селі завелось.

Пригадую. Як ми товар у далекі повоєнні роки на Наталії пасли, то коли натрапимо на піщанім котрімсь згірку на заснований стоячим піреєм горбик-мурашник — то це уже дивина була.

А тепера мій город у селі, вважай, суцільний мурашник. Щойно помідори чи капусту висадив, не встиг підлити кілька разів, як під кожною рослиною уже й мурашник витворився. Мурахи засіли під кущами і на кущах смородини, зграями сюди-туди курсують по стовбурах яблунь, вишень, слив. А молоді капустаєні листочки уже продірявлені. Кажуть, якась блоха вплуталася. Затим і білі метелики закружеляють над капустою. Іще тля спокою моїм коханим деревцям не дає. Суцільна напасть. Але найдошкульніші у цім лютім нападі — мурахи.

Біля дровітні грубе соснове поліно лежало. Підняв я його та й вирішив розрубати при колоді. Одне порохно посипалось. Суцільний мурашник. Мурашина окупація.

МЕККОВА БАШТА

У сільській хатинці в поранковім сні привиділось, приверзлось. І Меккова башта, на Мекку схожа, у Меккову кинута даль.

ІЗ КРИНИЦІ ПАМ'ЯТІ

ТУТА ЗА МИНУЛИМ

Рівно шість із половиною років наші Мати тяжко страждали паралізовані. У шістдесятих роках минулого століття інсульти іще не виліковували так, як тепер. Нехай то Мати наші до вищої медицини доступу не мали. Але у Містечку я бачив тоді, як із кийочком у білому костюмі пересувався поволеньки колишній голова колгоспу Осадчий. Він то уже мав доступ до вищих медичних сфер,

не те що наші Мати. А все одно на ноги свої не став, як то тепера після інсульту на ноги люди стають.

Коли я сидів улітку коло Матері у хаті на Хуторі і писав свого першого романа, то Мати оповідали мені, як Господь Ісус ходив колись по Землі серед людей і зцілював усілякові людські немощі. І туга несказанна у Материнім голосі бриніла за благодатним давно перейденим часом.

ВИБІР

Ще Мати мені і таке розказували, оповідали. Що і перший чоловік Адам після дев'ятисотих літ життя також умирав дуже тяжко. І сказано було йому, що по смерті своїй він знову оживе, да й вік його так само довгий триватиме.

— А чи й удруге я так само тяжко умиратиму? — запитав Адам.

— Так само... — була, станула відповідь.

— О, тоді я не хочу удруге повертатись до такого життя... — сказав Адам.

Ось чому усі наступні люди умирають тільки один раз.

ТАК ПОМИРАЮТЬ ДЕРЕВА

Рідко хто у селі так ревно переймався, щоб у цьому світі усе було добре, як розслаблений, вважай, упродовж десятиліть до ліжка прикутий Богдан. Колодязь замулився, і з думки у нього не йде, як людей зібрати й усе поновить, щоби джерело заструменіло радісно. Плотик протрухлявів од часу, — ізнов думка Богданова не спиниться, аж поки нові штахети не заясніють.

Старий ясен упритул до хати розрісся стовбуром, що і двоє людей його не обхоплять. Як вітрисько ясеня розшугує, то хата столітня хитається. Із цим ясенем була Богданові морока не мала і довга. До районної управи звертався не раз, заки дозвіл випросив. А ще ж треба і тракторів і людей було найнять, і електропроводи познімать, бо падатиме ясен на дорогу.

І я на тій події був. І за усім спостерігав. Окрім ясеня, іще і в'яза, що оддалік у саду закучерявився, запосяглися зрізати. Ясен повалився послушно, як і спланувалося. А в'яз хитнувся да й на хату похилився, нажахуючу тривогу у наших серцях збудивши.

Два трактори ледве утримали його у спланованій траєкторії. Куди ти голубе можеш спрямовуватися самовільно од техніки іще могутнішої.

Як упали два дерева на дорогу, то й заплакала дев'яностолітня мати Богданова: «А я ж сі дерева іще молодими пам'ятаю. Як соловейки на них цілу весну й літо молоде виспівували».

А через думання моє прийшло. Отак умирають дерева.

Гай-гай, роки а роки звідтоді минули, спливли. Нема серед нас ані великого страдника Богдана, ані матері його страдниці. І хати знакової білої їхньої уже нема. Й ані кушика на місці отім не зосталося. Тільки плаче у сивині серце моє. Що так хвацько бездумно щезають з лица Землі високі осяйні значущості.

ДЕШЕВИЙ НАРОД

Коли у п'ятдесятих роках минулого століття наш хутірський сусідський Сашко відбув службу у совєцькій армії, то довго удома не насидівся, не набувся. Зібрався да й на сезон у славну Полтавщину подався. Їхав на сезон, а й гадки не мав, що кохану свою сторону навіки покидає. Річ у тім, що до однієї молодиці, не сказати б, Наталки Полтавки, там у прийми пристав.

Й коли прижився молодик у новім кубельці, то батько й мати його, Іван та Мар'я, 1966 року о зимі рушили аж у Карлівку свого синочка із уже челядкою його провідать. А як на хутір ізнов повернулися, то я і поспитався Йвана: «Як воно там на Полтавщині?»

— А там народ дешевий... — сказав незагайно Іван.

— Та чому ж? — навстріч ізнов моє запитаннячко прохопилося.

— Як то чому... — розважливо Іван. — Ти йому кажи «Добрый день!», а він тобі каже: «Драсте!»

НАЙКОРОТШЕ ОПОВІДАННЯ

Давно колись у старім львівським університетським корпусі один викладач нам і таке принагідно виповів, повідав. Що у світовім конкурсі на найкоротше оповідання першою премією відзначено ось такий твір.

У вагоні потяга ніби їдуть двоє. Один каже:

— Привидів не існує...

— Ви так думаєте... — відповів другий.
І миттєво щез, випарувався.

КВАСОЛЯ ДОБРА, АЛЕ...

Сказала колись хутірська сусідка Мар'я. Добра квасоля, але важка на жолудок...

ДОЛЯ БІБЛІОТЕКИ МИХАЙЛА ШОЛОХОВА

Вичитане. Коли совєцькі війська у Другу світову війну за Дон відступали, то вояки і на спорожнілий дім письменника Михайла Шолохова натрапили. Увійшов один офіцер у дім і подивувався од великого числа книг. Вийняв, дістав із полички першу книжку. І це була «Енеїда» Івана Котляревського українською мовою. Й одразу подав наказа — рятувати усю бібліотеку. Вояки незагайно вивантажили книги на машину і під громохкі німецькі обстріли урятували бібліотеку Михайла Шолохова.

СПРАВЖНІСТЬ У СЛОВІ

Давно колись, але уже у мої післяуніверситетські літа, коли я у гонінні перебував, на благословеннім львівським вокзалі позустрілись ми зі своїм товаришем літ студентських, який уже в іпостасі офіційного письмака перебував.

Стоїмо, гутірку ведем, недавно перейдене спогадуємо. Аж то жінка знакома товариша могого із хлопчиком літ десяти підходить. Мати і каже хлопчикові, рекомендує товариша могого:

— Оце, синку, письменник...

Хлопчик раз у раз проникливо позирає на могого товариша. Відтак смикає матір за руку, відводить її трошки убік і питається:

— А це, мамо, справжній письменник?..

Мати лукавенько осміхається. А що тут скажеш?

Іще один мій університетський товариш, котрий у дитинстві при мачусі перебував, зростав, мало хильнувши, ізгадував. Ніби Гемінгуей казав колись. Щоби бути справжнім письменником, треба мати важке дитинство... Глибокодумно зітхнувши, сей товариш промовив:

— А воно ж, важке дитинство, у мене було...
Не згадав проте про Божий дар і важку працю.

ЩО В ІМЕНІ ТВОЇМ

Іще оден мій товариш літ студентських аж надто тішився, хорохорився прізвищем своїм. Бо ж звучало воно єднаюче ясно: «Друзенко».

Й коли одружився він, да синок у них уродився, то і малюка під таким батьковим прізвищем уписали.

Але життя прожить — не поле перейти. Через десять літ і розлучилися вони. Молода відносно да у вроді іще розлучниця до моря синього у яснім літнім сонці на курорт поїхала. І там коло води тепло лагідної здибалася вона із греком підстаркуватим, але іще при силі. І щоби перейдене минуле повсякчас не нагадувало про себе, жінка надумала пульсуючі сліди його стерти. Да переписала синочка на прізвище свого нового обранця — «Попандруполо».

Аж то якось у місті забачив сей товариш мій, як його синочок уже чотирнадцятилітній улицю переходить. Да й пальчиком поманив його до себе. Підійшов, станув хлопець перед лице батька рідного свого. А батько і сказав, промовив гнівно:

— Ех, мудачок ти, мудачок. Таке ясно з усіма єднаюче прізвище на «Попандруполо» помінять...

А що ж синок?

Тільки голову ік низу ніби провинно похнюпив. По павзі тільки промимрив:

— То не я. То мати...

ПОКЛИК ВОЛІ

Учора ввечері в селі з цікавістю слухав цілу годину радіо «Свобода». Тема: схильність до втечі. Лунали й голоси півстолітньої давності. Як могутній поклик волі спонукав, кликав людину до втечі у світ широкий із імперії зла. І які ризики та неймовірні випробування доводилось долати одважливцям.

Один відомий у Союзі спортсмен цілий місяць перебував у Батумі, готуючись плавом дістатись берегів Туреччини. Вибирив ніч, на яку передбачали шторм. Морське узбережжя пильно прогляду-

валося. Як вечір із небес ісходив, то купатись у морі заборонялося. Одважливець мав двійко надійних друзів. Щоб в оману увести наглядачів, перед тим, як упірнути у воду, усі троє обнялися так, що видимість віддалеки створювалась, ніби їх тільки двоє. Із моря і вийшло двоє після купання, а він третій уже був за два кілометри від берега у морі. Морське плесо періодично просвічувалось потужними ліхтарями. Утікач стежив за тим, і коли світло наближалось до нього, він на кілька секунд пірнав у воду.

Тільки через десять годин, уже уранці, одважливець благополучно знесилений зійшов на турецький берег. На обрії він забачив совецькі вертольоти. Але вони запізналися.

Потому втікача іще привели в совецьке консульство в Стамбулі. І консул сказав традиційно звичне. Що батько, мати, брат і сестра просять його повернутися. Утікач, усміхнувшись, промовив:

— А у мене ж сестри нема...

Річ у тім, що цей спортсмен уже бував у європейських столицях, як учасник змагань. Його запитали, чому ж не зостався він тоді на Заході. І втікач відповів, що не хотів підводити друзів із команди.

Іще дивовижніші пригоди пережив інший втікач із Ленінграда. Дві попередні спроби дістатися вільного берега морем були безуспішні. Після другої спроби його запроторили у Дніпропетровську психлікарню, де він пробув аж дев'ять років, дивом уникаючи примусового лікування. Й коли ізнов отабарувався в Ленінграді, то зібрав кошти (870 карбованців) на мандрівку до екватора. Пароплав «Іллічівськ» відправлявся із Владивостока. Й коли перетинали екватор, увечері одважливець вистрибнув у море. Тільки через чотирнадцять годин добувся до індонезійського острова. У плавбі втікачеві зустрічалися акули. Але вони помилували його. На запитання острів'ян, що допомагало йому витримувати такі дивовижно неймовірні випробування, одважливець відповів: «Бог, який завжди перебував зо мною!» Острів'яни перехрестилися. Вони також уже були християнами.

Легше було шахісту Корчному. Того дня він зіграв 40 партій. 36 із них виграв, три були нічийні, і одну програв. Затим і заявився у поліцію просити політичного притулку. Із поліції повернувся в готель, забрав усі свої речі, і після того в Союзі його уже не бачили.

У передачі звучав голос літератора Андрія Синявського, який 1965 року також був покликаний до совецьких концтаборів. Синявський розмишляв над природою людської схильності до втечі.

Це завжди могутній поклик волі. Це життєтворчий поклик особистості.

В особовій справі зека навіть позначалось: «Склонник». Тобто схильний до втечі. Утекти із совєцького концтабору було практично неможливо, такою пильною вартою і системами був оточений табір. Але були випадки. Свідком одного з них і став літератор. Психічно хворий зек утік зі шпиталю, і на першій смузі він був уражений розривною кулею. Людська подоби́зна перетворилась у кавалки м'ясива. І це викликало обурення усіх зеків. Вони тільки одностайно вигукували: «Убивці! Фашисти!». Та й усе.

Але були й винахідливі одважливці, які долали усі табірні перепони. Андрій Синявський згадував, що із їхнього табору двоє із Західньої України добулися аж до державного кордону. І якось табірний наглядач Волков привіз дві їхні руки для відбитків пальців. Сей Волков нахвалявся, що у своїй практиці він уже привозив триста таких рук. Потому цього Волкова розходили самі зеки.

Але от тільки не згадав Синявський про нашого земляка із сусіднього хутора повстанця Антона Олійника, який здійснював неймовірно дивовижні втечі. І його легендарне ім'я тоді було на слуху в усіх концтаборах ГУЛАґу.

Востаннє упіймали Олійника також біля державного кордону десь у середині шістдесятих років минулого століття. Слідство тривало дуже довго. Я пам'ятаю той час. Тоді стенули усі наші доколишні села і хутори.

Судовий процес відбувався в обласному центрі. На нього були запрошені, покликані і місцеві активісти. Мій шкільний однокласник Пилип розказував, що Олійник тримався дуже твердо. Й у моментах ані судія, ані прокуратор не знаходили слова. Утікачеві присудили смертну кару. Про подію на першій сторінці поінформувала газета «Правда». І дотепер передо мною стоїть останнє речення тієї інформації: «Приговор приведен в исполнение».

Світлої пам'яті Євген Сверстюк згадував, що ім'я легендарного повстанця Олійника іще звучало у совєцьких концтаборах і у сімдесятих роках минулого століття. І коли я сказав, що це наш хуторянин, то пан Євген не мало подивувався.

Якось уже тепер на автобусній станції я зустрів знакового тамтешнього колишнього хуторянина. У спогадах мова зайшла, обернулася і про Антона Олійника.

— А чи хоча найменший знак од місця, де народився повстанець, зостався? — запитав я.

— Та де там, — відповів знакомець. — Усе травною заросло...
А через думку перейшло. Травною забуття заростають сліди наших достойників.

БУЛО У ПОЧАТКУ

Спершу я відкрив очі і подивився, забачив. Який цей світ до-окола дивний, барвний і розмаїтий. А це уже Мати научили мене своєї мови. Що усе присутнє у цім світі можна назвати словом. Мати — то це і є наші Мати, Батько — то це Батько, хата — то хата, і земля — то земля. Дивно так. Досить тільки промовити, як кожне живе дихання і озивається. Мовчить те, що мови нашої не знає. Але слово наше, напевне, також чує.

А от хто научив мене малювати букви — те якось не запам'яталось. Але у раннім своїм дитинстві, либонь, іще у війну, я уже вмів писати і читати.

Коли наставала весна, ласиці із вікон шезали, шибки сиво пітніли, і я пальцем виводив на них, складав із букв слова. Це як уже у нашій хаті папір із'явився, то я олівцем і пером у буряковім чорнилі на папері став писати. І дивність несказанна кожного разу осявала мене. Що ось слово мовлене відлетіло да й розчинилось у просторі, а слово записане не зникає, а стоїть, світиться перед очима повсякчас. Та не оно слово, а думку, яка тільки запосяглася словом ізродитись, на папір поставити можна. І дивність ця й у похилім віці не полишає мене. Що не вітри вольнії, а літери намальовані крізь віки доносять до моєї свідомості голоси і думки із глибини часу і простору тих, чії сутності за якою уже далиною.

У моім дорослінні, у підліткові мої літа над нашими селами і хуторами вітер розносив оте грізне, нажахуюче слово «більшовики». Це були приходьки. Зі східної сторони. Вони оббирали нас, обкладаючи несусвітніми поставками і податками, арештовували котрих, катували і убивали. Наче усесвітове зло зійшлося у тім грізнім, нажахуючім назвиську.

Але і серед приходьків були люди. Із пісні слів не викинеш. Хоча й приставлювані до урядування зла, у краї вони за кожної нагоди уникали чинити зло. А інколи і на добро одважувалися. Як отой Гринько, що порятував нашого старшого брата Миколу од катувань і неминучої смерті. І як тут не згадати про приїжджих учительок, що научали нас грамоти. А фельдшерка Ольга крізь

глибокі сніги пробиралася на дальній хутір рятувати дитину. Уже інша лікарка мала і свою проблемну ногу, але посеред ночі не раз, шкутильгаючи, простувала через усю сільську вулицю до хворого на серце Кирила. Коли виїхала вона із села, то й умер Кирило. І сказали тоді люди: «Поки були у нас Зінаїда Сергіївна, то й Кирило живий заставався».

Старші люди іще пам'ятають ту подію. Як у одного хуторянина старий хлів розвалювався. А тоді на хуторах а найменша забудова не дозволялася. І от який замір заснувався. Усі матеріали до хліва завчасу були зрихтовані. А за одну довгу осінню ніч і новий хлів коло хати виріс, із'явився.

Уранці хтось і доніс про з'яву. Наїхала грізна комісія. Сюди-туди вертіли-крутили. Й рішенець визрів майже одностайний. Нового хліва демонтувати. І тільки сільський голова заступився: «Да помилуйте! Хазяїн інвалід першої світової... У нього хлів телушку завалив...». І подіяло. Помилували. Цей хлів і до сього дня іще стоїть.

Якось уже потому, коли цього чоловіка ізняли з голови сільради, то позустрінув я його у Містечку. І поспитався він мене: «А що про мене у селі люди кажуть?». І сказав я йому: «Чув я, що одне тільки кажуть, ніби ви нікому зла не зробили». Чоловік у зворушенні зізнався: «А я усе життя думав, як би людині зла не зробіть».

А цей же прихосько у повоєнні роки по хуторах наших також із акцією ходив.

І подумав я. Що це також не просто. Приставленим до системи зла будши, увесь час думку із собою нести, щоби нікому зла не заподіять.

Пригадується. Після закінчення середньої школи я працював обліковцем-заправником у тракторній бригаді. Восени на місці теперішньої автобусної станції облаштували сільськогосподарську виставку. З колгоспів попривозили рекордні взірці усіх культур. Чого там тільки не було. Гарбузи, як діжка, соняшники, як решето, небачені наче на ниві колоски жита і пшениці. Однієї ночі мене пристановили чергувати на виставці. На сон хилило, але розглядування цих добірних зродженців землі збадьорювало. Ніби я мову, гутірку із ними веду.

Наступного дня я аж на трьох сторінках описав усі дива тієї виставки. І відніс написане у редакцію районної газети, яка містилася тоді на маленькій затишній вулиці Шолом Алейхема. Та у наступному числі газети тільки маленька замітка засвітилася під

моїм ім'ям. Але високе зворушення ізійшло на мене. Не знати й від чого. Усе здавалося, що хто не погляне на газету, то й мене упізнає. Магія друкованого слова. Подібного зворушення я не спізнавав потому ніколи після жодної публікації.

Заохочений, я написав нариса про колгоспного пастуха. Й із ним ізнову заявився у редакцію. Мене зустрів редактор Павло Антонович Дудко. Одразу й прочитав і сказав, що надрукують. Але застеріг при цьому, щоб і мене, і себе не підводити: «А чи батько його не був у тих хлопцях. Якщо дядько чи дальші родичі, то це нічого...». Маючи, звісно, на увазі повстанців. Мене подивувало, що говорив про це редактор м'яко, якимось аж спочутливо, схоже, щоби мене не образити. Якщо і у нашій родині хтось там перебував. А таки перебували.

Нариса надрукували. До речі, саме від публікації цього нариса мені у 1992 році визначили літературний стаж.

А потому пішло і поїхало. Мої писання з'являлися день через день. І не тільки у районній газеті, а і в обласній, в газетах республіканських.

Павло Антонович виявив до мене особливу прихильність. Визначив мене на обласну нараду робсількорів. Вирушати до Рівного треба було раненько, першим автобусом. І Павло Антонович гостинно запропонував мені переночувати у них. Помешкання їхнє тоді знаходилось у довгому торговому домі, що в центрі міста. Мене іще пригостили вечерею. А раним-раненько ми і вирушили в дорогу. Усе тоді для мене цікаве було. Бо то була молодість.

Павло Антонович Дудко і позитивну характеристику-рекомендацію для вступу в університет мені подав. Ще й сказав при цьому: «Але якщо і не вступиш на навчання, то не біда. Ми тебе одразу і так зарахуємо штатним працівником редакції».

А коли я після першого курсу навчання приїхав улітку на довші канікули, то Павло Антонович також запропонував: «Можемо взяти тебе на два місяці штатним працівником. Копійка не буде для тебе зайвою». Але я тоді уже спрямувався із студентами-ентузіастами на збирання цілинного урожаю в Казахстан.

П. А. Дудко — уродженець землі чернігівської. Але моє слово-спогад просить про іншого прихильця у наш край, уродженця землі запорізької Олександра Олексійовича Матвієнка. Він перебував редактором районної газети понад два десятиліття. І завжди ставився до мене прихильно. Коли я зносив переслідування й гоніння, то багато моїх колишніх знайомих одцуралися від мене.

Тільки не Олександр Олексійович Матвієнко. Він часто навідувався до мене на хутір, виявляючи приязнь і підтримку.

Пригадую. Коли у кінці вісімдесятих років повіяло гласністю, то О. О. Матвієнко привіз на хутір центральні газети і зрадніло показував мені: «Ось дивися, Гандруша, про що тепер уже пишуть». І то був золотий час у простуванні нашої свідомості до істини. Й промінь надії іще не погас.

Останні понад двадцять років колектив районної газети очолює письменник Борис Тимофійович Боровець. Це людина а зовсім своя. Його старший брат Григорій мій шкільний і крізь усе життя добрий товариш. А із Борисом Тимофійовичем у нас і творча співпраця. Спільно ми створили книгу-бесіду «Поклик творчості». Я то тільки говорив, а він усе записував і доклав немалого труду, щоби усе мовлене на друковані знаки перекласти, і щоби книга засвітилася. Не кажу уже про усілякову іншу підтримку і сприяння.

У редакцію нашої газети я при кожній можливості і нагоді навіуюсь із радістю, як до близької родини. Тут завжди можна вільно поговорити про життя і творчість. Усі мої писання газета друкує. Іще моє написане друкують безвідмовно «Українська літературна газета» і журнал «Кур'єр Кривбасу». Деякі інші видання в Україні і тепер у публікаціях з нез'ясованих причин мені відмовляють. Але первісна радість завжди покладається на моє серце, коли мої писання надрукує «Надслучанський вісник». І читачі газети — також мої прихильні читачі.

НА ПЕРЕЙДЕНИХ ПЕРЕХРЕСТЯХ

Коли у маршрутці я через село Антонівку переїжджаю, то кожного разу і спогадується. Як 1944 року наш старший брат Саша сімнадцятилітній був схоплений більшовиками і кинутий на фронт. А після поранення то іще цілих п'ять років у Польщі відбував службу у совєцьких військах. Додому ж забачиться із родиною і коханим краєм кортіло он як невтримно. Та командування усе не відпускало, настрашуючи:

— Там бандерівці розгулюють, то іще розходують і тебе...

Але 1946 року братові таки надали відпустку. Невимовно зрадний зійшов брат Саша із потяга на станції Моквин. І знайомі краєвиди станули, заясніли у вітанні перед ним. Від станції Мок-

вин до Містечка тоді іще вузькоколіяка рейками зблиснула ув очу сріберно. Але поїздок уже від'їхав. І брат помалу рушив із чемойданом у руці пішки. Путь до хутора дальній, але і сонце іще височенько.

Ось уже і знакове перехрестя проминув, дорогою Антонівку переходить. Аж то понад вухами і понад головою кулі прозумкотіли. Брат Саша моментально скотився зі своїм чемойданом у рів з дороги. У боях навчений. Да й припишк. А кулі іще угорі над ним прозумкотіли хвацько. Тупіт чує. Наблизились. Підводять його. Двоє хлопців молодих. Повстанці. Розпитали. Хто і куди. Сказав, як є. Може, хоч погони зайві має. А нема. Ну, то прошкуй додому з Богом.

* * *

Колись частіше, а зараз дуже рідко, як простую я Стінкою до Батьківської хати на хуторі зі світа чи від Батьківської хати у світ, то біля видолинку, зарослого верболозами, неодмінно завжди зупиняюсь. Тут колись стояла, укоренилася була Савчина хата. Савка і його благовірна дружина Настя померли, упокоїлися майже в одночасся від нашестя тифу у час війни. Зосталися тільки дівчата. Але хату і надалі іменували усе Савчиною, а дівчат Савчиними. По війні у Савчиній хаті, тихо розказували, ніби повстанський лазарет був. Там поранені повстанці одужували, сил набиралися для подальшого перетривання у своїм коханім краї.

Коли зупинюсь в означенім місці, то і спогад про подію із того ж таки 1946 року нагортається, біжить.

Як одпочив з дороги, порозкошував у Батьківській хаті брат Саша, то котрогось недільного вечора і до Савчиних на вечорки пішов, подався. Там у хаті і дівчата збиралися. Сидять, розпитування, гутірку ведуть, жартують. Аж то заходить у хату Прохон, сусід далекіший, але друг юних Сашиних літ. Він у повстанцях перебував. І про нього пославка ходила, розгулювала, що надто яркий був.

Погомоніли трохи, а затим Прохон запропонував Саші надвір вийти. Вийшли, до копанки під вербу віддалились. Прохон і став, почав Саші пропонувать у повстанці перейти. Саша і віднікується. Що ж родину до Сибіру попровадять. Але Прохон не відступає у пропозиції своїй.

Котрась із дівчат вийшла тихенько, потайки наблизилась і зачула сей такий справунок. Да й скоренько побігла до хати нашо-

го найстаршого брата Миколи. Брат Микола із кумом Васильком саме за чаркою сиділи. Зачувши таке, чоловіки зімпетовано ухопили кілля да й помчали до верби над копанкою. Один кілок з нальоту пройшовся по Прохоніві. Прохон і ніжки протягнув. Сашу чоловіки забрали і попровадили у безпечне місце. Але як діяти далі? Розсудок підказав. Йосип був повстанським старшиною, а Марточка, його благовірна дружина, переховувалась. Розшукали Марточку, а Марточка негайно з Йосипом зв'язалась. Коли Йосип навідався до Прохона, то той уже стояв на ногах. І одержав суворого наказу, боронь Боже, когось із наших пальцем зачепити. Прохон, розказували, іще заходив до нас у хату, о чім то справувався, але нікого й потому не зачепив.

Коли відпустка скінчилася, то Саша з тугою відбув у Польщу продовжувати службу у совєцькій армії. А через рік на Границі енкаведисти застрелили верхівця. То був Йосип. Схарапуджений кінь примчався до хати, де переховувалась Марточка, і на всю витяжку печально заіржав.

А іще через рік акція на Перебізі, запримітила, запеленгувала Прохона і почала переслідувати. Завваживши, що погоня близько, повстанець підірвав себе гранатою. Але і після того пославка про яркого Прохона, що убивав, розстрілював своїх людей, розгулювала нашою стороною.

Уже у новітнім часі я розпитував багатьох старших краян, кого ж персонально зі своїх людей убив, застрілив Прохон. І ніхто не назвав по імені когось. Тільки один чоловік так і сказав:

— А вон одного самого себе і убив. Больше зо своїх, мабуть, нікого...

* * *

А який у вагоні мій сон. Після десятої вечора як умостишся, то докола такий гармидер з годину іще стоїть, пульсує, що не заснеш. Затим передрімаш сполохуюче під перестук залізних коліс — зирк: уже й година друга. Збиратися, ряхатися починаєш. Старечий зрух уповільнений. Бо як Здолбунів своє табло засвітить, висвітить, то уже треба готовим і до виходу бути. Мій вихід близько. Здолбунів завжди сповіщає уголос, що ми до нього прибули. А крізь віконце й світлові виразні числа про новий день нагадують. І тепло чи холод засвідчують ясно.

Відчуття близькості родимої землі огортає серце упевнюючим збадборінням. А іще уявна присутність Батькова у цьому місці. Річ

у тім, що у першу світову війну наші Батько бували у Здолбунові, мо' й не раз переходили його. І запам'яталося це місто їм, як велика і на той час вузлова залізнична станція.

Зі своїх раних дитячих літ я над усе любив слухати розважливі тихі Батькові оповідки. Як у війну вони були покликані на службу у царську армію. Про далеке місто Бугульму. Що там усе татари да чуваші заснувалися. Татари були мусульмани, а чуваші — християне. Вони дещо інакші, як ми, але тоже люде. Про мости, якими залізницею наші Батько переїжджали Волгу. Як потому стояли вони на позиціях під Бродами.

Але чомусь завжди наші Батько у своїх оповідках виокремлювали ближчу станцію Здолбунів, як великий залізничний вузол. Хоча звідтоді й до останніх своїх днів ніколи там більше не судилося їм побувать. А побувати мо' й кортіло он як. Да усе щоденні господарські клопоти.

Але тепер коли потяг до Здолбунова наближається, то завжди зворушення сходить, покладається на серце моє. Що ось тут позоставлені столітньої давності сліди нашого Батька.

* * *

Коли краєвиди Бердичева в уповільнюванні руху крізь вагонове вікно із'являються, навстріч простують, то і нагадування з перейдених часів пробивається, надходить, пульсує у думанні моїм. Як французький літерат Оноре де Бальзак у бердичівськiм костюлі Святої Варвари із Евеліною Ганською вінчався. Бальзакові тоді було п'ятдесят років. Евеліні — сорок шість.

А як виходило після вінчання подружжя із костелу, то поспитався один єврей у Бальзака: «Де тобі такого костюмчика пошили?» «У Парижі», — відповів Бальзак. «Гм... — промовив єврей. — Як далеко, а також добре шиють».

НОВІ СТОРІНКИ «НЕДОПИСАНОЇ КНИГИ»

Ці записи у мене пішли з вересня 2015 року. А вже весною 2016-го вийшла книжечка під назвою «Недописана книга» у двох варіантах — івано-франківському та луцькому. Називав я ці записи «*брюгґенізмами*», віддаючи належне харківському критикові, перекладачеві та есеїсту Володими-

рові Брюгґену, який давно пише в цьому жанрі — афоризму та щоденникової медитації, видавши сім книг під назвою «Блокноти».

Пропоную частину зі своїх нових «*брюгґенізмів*» читачам журналу «Харків».

Євген БАРАН

* * *

Так хотів багато сказати, але поки до Вас дійшов, — геть усе забув. І як вчасно включається склероз...

Як мій тато казав, трошки на людське посвистів, а тепер давай говорити про Боже. А про Боже не говориться. Про Боже і за Боже молитися...

Мав розмову з одним чоловіком, як він твердив, майже приятелем. Після розмови з ним удома я підійшов до «кліток» з книжками (книжкові шафи, де напхано книг, що я боюся й відкривати) і сказав: «Дякую, що Ви у мене є...»

«Політкоректний фейсбук» — се, як чужа жінка, з якою чоловік спить, всі про це знають, але воліють пліткувати поза плечі...

Найсумніше, що я сьогодні не можу говорити про сучасну літературу і писати про неї. Не тому, що вона погана, а тому, що не готовий говорити літературно, сиріч політкоректно...

Колись напишу історію української літератури 90-х років ХХ століття. Вже знаю, що там буде. Назва. І тисяча порожніх сторінок. Хто

захоче, допише своє ім'я або назву чужого твору... Імен буде більше, а читати, як звикле, будемо класику, навіть через нелюбов до неї...

Навіть не гендерне: є жінки, скільки би не слухав про їхні «польові романи», все одно ти би хотів із нею написати свій...

Сьогодні колега по кафедрі розповіла передачу про екстрасенсів, які розкрили вбивство в селі на Прикарпатті. Сільські придурки напилися, побили хлопчину до півсмерти і кинули у клітку зі свинями. Що після нього залишилося, варто було подивитися... Щось прийшлося до теми, і я сей випадок прокоментував студентам. І тут одна студентка піднімає руку й каже: «Се сталося в моєму селі з моїм однокласником». А ми кажемо: громадянське суспільство, молодь думаюча...

Прийшов з вечора, присвяченого Всесвітньому дню поезії в Народному домі. Добре, що міська влада бере на себе ініціативу проведення таких дійств. Зле, що міський голова і начальник департаменту культури пішли, не дочекавшись виступу бодай одного поета...

Помер Лесь Танюк (1938–2016). Ми так і не зрозуміли цього покоління. Вони відлітають у вирій, а ми кажемо — журавлі...

Навколо шкандалю із «Земфірою»: не можна із людей творчих робити ідолів. Не життя, а смерть висвітлює справжність творчої особи. Не ідолопоклонство, а талант, якого не зупиняє час. І громадянська позиція, яка робить ходу творчості крицевою...

Дуже часто наші оцінки інших людей «б'ють на випередження». Ще частіше оця метода на випередження б'є нас самих. Правило бумеранга ніяк не засвоїмо...

«Ось сьогодні ми з дружиною записалися до Англії. Беруть тільки молодих, дужих і самотніх чоловіків та жінок. Не беруть з освітою, а тільки робітників. Культурна Англія інтелігенції не потребує, їй потрібні не ми, а тільки наші м'язи. Нас нічого доброго там не чекає» (Олекса Воронай. В дорозі на Захід: Щоденник утікача. — Лондон, 1970. — С. 273).

Щось би додати до цього давнього запису (січень 1948 року), але нема потреби.

«Джаланіта вірив слову. А слово взяло поламало Джаланіті всі кісточки, всю душу, кинуло в кадовб і змішало Джаланіту з цементом і брудом. Бідний Джаланіта лежить, подертий на шматочки, а невірне слово ходить, приспівуючи: «Джаланіта нерозважний, хіба можна вірити слову» (Емма Андієвська. Джаланіта).

Сьогодні Всесвітній день поезії, але про неї прозою Емми Андієвської, якій оце в суботу виповнилося 85.

Якщо ми і маємо уявлення про ідеальну мову Поезії, мову, якої ми не розуміємо, але яка нас вабить, притягує, мов магніт, то, безперечно, український ідеальний варіант поетичного, — слово Емми Андієвської.

*Першим був не Господь
і не геній,
першим був
простий чоловік.
Він ходив
по землі зеленій
і, між іншим,
хлібину спік...*

Для мене українська поезія шістдесятих розпочалася із Василя Симоненка. Моя однокурсниця, Леся Жмурко, яка перевелася із Сімферополя до Львова, подарувала мені книгу *«Лебеді материнства»* (1981) зі словами: *«Це твій поет...»* Всі вірші Симоненка я знав напам'ять. І сьогодні люблю перечитувати цього поета: *«Довго спали вітри у ярах на припоні, // Довго тиша гнітюча полями повзла, // І стояли дерева німі на осонні, // Знемагала в пилюці вечірня імла...»*

Кожна влада в Україні зраджує Україну. Ми навчені. І це не послабить нашу віру і нашу здатність відповісти ворогові. Зрада у владі не означає, що ми розчаровані, а тільки те, що досі наївні, як діти...

Мене дивує не те, що, ставлячи запитання, я помиляюся. Дивує, з яким несприйняттям реагують на спробу запитань...

Від Макаренка до Магди Геббельс один нервовий зрив...

Плітки — се інша біографія людини, і не знати, котра краща...

Коли людина йде, болото завжди прилипає, але це не означає, що його не можна відчистити.

До творчого кола взагалі не бажано близько підходити: або розбестить, або травмує...

Творчість дається на те, аби зі звіра стати людиною, а коли се лише помножує звіриний інстинкт, то се добрий рентген на справжність...

Сумна звістка для любителів футболу мого покоління — помер *«летючий голландець»* Йоган Кройф (1947–2016). Я пам'ятаю, як не вилазив з телевізії під час трансляції Чемпіонату світу 1974 року... Так багато було у ХХ столітті футболістів, а король один — Пеле. Але Кройф, безперечно, із цієї королівської гвардії, яка залишиться легендою...

Чергова втрата української культури — помер Анатолій Авдієвський (1933–2016), український хоровий диригент, багатолітній керівник Національного заслуженого академічного українського народного хору України ім. Г. Г. Верьовки.

День загибелі Чорновола. Пам'ятаю, як на кафедрі вранці сказали цю сумну новину; як у однієї викладачки сталася істерика. *«Доки цей Рудий Панько їстиме наш хліб і питиме нашу кров?!»* — кричала вона. Україні 25 років. Днями поховали тіло Гонгандзе. Державний устрій, побудований на нашій землі, Кучмостан. Викоханий особливий соціальний прошарок у провладних коридорах — кучмісти. Найсумніше, що 99% у владі — незаконно народжені діти, внуки і правнуки *«Рудого Панька»*. Слава Кучмостану!

Все, що нині відбулося у Росохачі Чортківського району, не дивлячись на якісь технічні накладки, відбувалося в рамцях українського культурного простору. І всі, причетні до цього дійства, а се було багато людей, від депутата Олега Барни і представників Чортківської влади усіх рівнів до письменників і художників з Тернополя, Івано-Франківська, Чернівців, Львова і Закарпаття, а ще 86-річної мами Степана Сапеляка Ганни Костянтинівни і небожів по молодшому брату Андрієві, теж вже, на жаль, покійно-

го, Кості і Павла, учителів школи на чолі з директором п. Анною і, звичайно, Володимира Погорецького, це люди, які розуміли, що вони роблять і про кого говорять. Сьогодні 65 років Степанові Сапеляку (1951–2012), меморіальну таблицю якому відкрито на приміщенні школи, де він вчився.

Повернувся із Долини, де проводився вечір пам'яті Василя Олійника (05.02.1948–06.02.2016) і говорилося про його поетичну книгу «Йордань-вода», презентації якої він не дочекався. Попри різні виступи, найголовніший висновок такий: саме такі люди, як Василь Олійник, фіксують простір української культури. Дуже часто ті літератори, яких заносить вітром у Долину чи інші маленькі міста, псують запах цього простору, але коли вітром їх виносить з таких містечок, знову віє український вітер.

Цікавий факт. Пробиєш говорити, а луна все одно викривлена. Що таке мова?

«Фейсбук» для глухонімих. Я це знав від початку, але гадав, що зможу бодай навколо себе змінити простір. Смішні потуги. Тому кажу таке: звичайно, не має значення будь-який вчинок. Особливо, озвучений на «ФБ». Тому віднині я не писатиму і не коментуватиму на «ФБ». Лише подаватиму оголошення, які стосуються мого громадського служіння.

Це не образа і не втома. Це той спосіб бути в небутті.

Хто захоче зі мною спілкуватися, знайде мене або через електронну пошту, або через такий же необов'язковий мобільник.

Для найнастирніших — я живий і броджу вулицями Івано-Франківська...

Сьогодні в університеті відбулася зустріч із Вадимом Крищенком. У Спільці я випадково знайшов першу поетичну збірку поета «Тепла прорість» (1963), і сьогодні декілька віршів цієї збірки читав на зустрічі:

*Люди!
Відкиньте спокій,
Не скійте мовчки в безсиллі
І не чекайте, щоб минлось, —
Без вас нічого не минеться...*

Не кожен поет його віку (а Крищенко вчився із Василем Симоненком) готовий згадати свою першу поетичну збірку, — не знаю, чи хтось читав першу книжечку нашого Дмитра Васильовича *«Любов і ненависть»*? — тому добре, що є у нас поет-пісняр Вадим Крищенко.

Сьогодні він сказав, що народився в Баранівському районі під знаком Овена. На що я доповнив, що й зустріч проводить Баран...

Підпилий письменник все одно письменник, а випадковий очевидець навіть не свідок...

Жінці притулитися до чоловіка — се ніби на острів потрапити. От тільки не знаєш, чи придатний сей острів до життя. Тим більше спільного...

Чотири гробарі копають могилу на зміну: Кравчук, Кучма, Ющенко, Порошенко. Один стоїть на шухері — Янукович. Ще бракує шинкарки — Тимошенко. А що українці — *«панам жито сіють»*.

Добре написав Андрухович, що ми можемо бути чемними поляками, німцями, жидами. Лише українцями ми не вміємо бути...

Москалі називають нас ворогом № 1, а ми займаємося мовною шизофренією (за Ю. Шевчуком) і далі твердимо, що російська мова — се наш простір. А вчора був на зборах у дворі і вжахнувся, половина будинку говорить російською...

Так багато говорять, що ми *«бандерівський край»*: а від повстанської доби у нас і залишилися тільки й того, що могили, пам'ятники, точні копії совкових, і риторика користюлюбців, які прикриваються повстанськими гаслами...

Пройдіться по галицьких патрійотах постсовітської доби (оце вже 25 років цій добі): подивіться, де вони працюють і ким; зверніть увагу на їхні статки і прибутки; поцікавтеся, де живуть чи навчаються їхні діти, — і ви зрозумієте, чому можна любити паперову Україну без любові до землі, на якій народився...

Прочитав *«пост»* Михайла Наєнка про ситуацію в НСПУ. Мене на останньому Правлінні не було. Причини суб'єктивні (між днем

народження мами, а їй 87, і Правлінням, я вибрав перше). Скажу одне, київські письменники «довоюються» до того, що залишаться тільки київськими, і не факт, що письменниками... Останній Пленум НСПУ, де ставилися літературні проблеми, пройшов у квітні 1997 року, за блаженної пам'яті Володимира Дрозда і Віктора Кордуна.

З так званими урядовими «відставками». Нас доводять до білого гарту, а потім випускають пар, а ми думаємо — зміни...

Історія «спілчанських воєн» останнього п'ятиріччя: Віктор Баранов, голова київської організації НСПУ, воював із Володимиром Яворівським, головою НСПУ; Михайло Сидоржевський, голова київської організації НСПУ, воював із Віктором Барановим, головою НСПУ; Володимир Даниленко, голова київської організації НСПУ воює із Михайлом Сидоржевським, головою НСПУ. Звинувачення одні й ті самі («одної й тої самої»): корупція голови НСПУ.

Хто наступний?..

«І тут знову в тій мислевій системі виступає наш спадщинний ворог, цим разом у світових вимірах. Український конфлікт — Москва і Україна — переходить далеко поза границі обох націй, навіть поза границі нашого сходу переходить й огортає цілий світ. Що ми не робили б, які завдання не ставили б, завжди спинюємося перед одною і тою самою загадкою: з Москвою проти Європи, чи з Європою проти Москви.

Боротьба з Москвою є нашим призначенням. Воно впливає з наших історичних традицій, географічного положення й особливої теперішньої ролі, яку ми мусимо грати. З культурного боку Україна була завжди Заходом і в дуже значній мірі ще далі залишилася, не зважаючи на тристалітній гвалт Москви. В боротьбі культури Заходу на українській території лежить українська національна ідея. Від долі України в цій боротьбі залежить перемога обох принципів на нашому континенті — європейського або московського. Тим то у внутрішній політиці мусимо виплекати всі первні західної культури, а в зовнішній політиці намагатися перепроводити беззастережну і повну сепарацію від усякої Москви по вічні часи»...

28 травня виповнилося 110 років авторові цих слів — письменнику, антропологу, політичному діячеві Ростиславу Єндіку (1906—1974).

Російськомовні українці вибирають світоглядну, а не національну складову. По-своєму мають рацію. І є важливими у цьому «спадщинному» протистоянні. Але ми станемо сильнішими тоді, коли ці світоглядні українці виберуть українську мову як фактор ментальної інакшости...

Будь-яка влада приречена, бо вона викидень системи. Тим більше влада-посміховисько (Калігула, Нерон і т. д. і т. п.)...

«Чи ти бачиш, як мало гарних людей на світі? Хіба сотна людина має в собі щось гарне, естетичне, цікаве. А поза тим це все або криві, або горбаті, або старі, погані, або жінки без ніякої краси, виразу в лиці... Як мало дбають люди про красу, про свій вигляд. Нераз мені здається, що ціле людство менше варте, аніж це людству здається. Ось подивись на ті сірі постаті крамарів, спекулянтів, старих збідованих жінок, виголоднілих робітників, дітей. Все це не живе, а мучиться. Ех, серед людей більшість — такі собі з'їдачі хліба, яких життя не має ані змислу, ні краси, ні величі. Нераз дивно, що кращі одиниці з-поміж людей творять для тої сірої маси культуру, терплять задля людства, жертвують на полі бою. Чи ось ця товпа потребує того? Ось цим спекулянтам не треба мистецтва, ні твоєї поезії, ні батьківщини. Тільки треба грошей, хліба, вина і розпусти» (Павло Ковжун, 1896—1939).

Драматична доля художника і графіка Павла Ковжуна. Як ми ще мало знаємо нашу історію. А слова, вони завжди слова, поки їх не говорить людина з чіпким національним хребтом...

«Росія всяка, все була носителькою ідеалу месіянства (...). Росія всякий етап своєї експансії до 1917 року (слав'янофільство і неославізм) і пізніше (большевізм) трактувала в перспективі своєї боротьби з Європою яко такою (...). Вона інстинктивно чула, що кожне розширення Європи, політичне чи культурне, загрожує її існуванню. Для того всі такі питання як константинопольське, втягнення західного слав'янства в круг європейських впливів, католицизм в Україні, були для неї частинами одної універсальної проблеми: боротьби з Заходом. Якими фіговими листками ся боротьба не прикривалася б, під якими прапорами вона не велася, під слав'янофільським чи большевицьким, зміст справи від сего не змінявся» (Дмитро Донцов. Підстави нашої політики. Відень, 1921).

Стратегія донцовського інтегрального націоналізму не є застарілою, а є актуальною і начасною...

Вісім мільйонів українців у Росії — се наш потенційний ворог, а не «п'ята колона» Києва і не родичі. Коли станеться велика війна, а до того йде, то діти, внуки і правнуки сих *«тоже украинцев»* будуть воювати за *«русській мір»*. Тут напрошується Кіплінг: *«Нації проходять і по них нема й сліду, та історія дає нам нагу причину цього: просту й єдину розгадку у всіх випадках: впали народи тому, що не були приготовані»...*

Вчора випадково зайшов на презентацію проекту «Схід-Захід», ще й під проливним дощем із градом, й зустрів ... Ігоря Бондаря-Терещенка. Гарно поговорили між собою, востаннє ми бачилися в грудні 2003 року в Івано-Франківську. Ігор запитав за одного спільного знайомого, чи буде. Я відповів, що ні. *«Шкода, — відповів ІБТ. — Я завжди кажу, що, критикуючи тексти, не переносиш цієї оцінки на людину»...*

Якби Ігор був такий делікатний у критиці, як в житті, ціни б йому не було. А письменники, переважно, сприймають критику, як замах на їх життєвий простір. Бо не хочуть розуміти, що вони не так самостійні творці світів, як посередники між Творцем і світом...

Читав учора записники Антона Чехова:

«Разница между мужчиной и женщиной: ж-на, старея, все более и более углубляется в бабьи дела, а мужчина, старея, все более и более уходит от бабьих дел»;

«Женщины без мужского общества блекнут, а мужчины без женского глупеют»;

«Россия страна казенная»...

Російська культура XIX століття, в тому числі й література, створена переважно представниками інших націй, не відвернула цей народ від ординської ментальності (не стільки берегти своє, скільки нищити чуже)...

Істерична безкомпромісність дитинна проти мудрого компромісу. Обое ніщо проти чину Генія...

День втомливий, але незлий. Мав дві пари, межи дощ пробіг на презентацію книг старійшини прикарпатських журналістів Романа Фабрики, а потім колеги по кафедрі Наталії Мафтин, яка дебютувала романом.

Ще трохи нашого Чехова:

«Соломон сделал большую ошибку, что попросил мудрости»;

«От зависти становится косым»;

«То, что мы испытываем, когда бываем влюблены, быть может есть нормальное состояние. Влюбленность указывает человеку, каким он должен быть»;

«Прав тот, кто искрещен»...

Така квінтесенція думки пояснює, чому ми повертаємося до класики і не маємо потреби в літпроцесуальному розгрібанні сміття...

Ранкове: він був спокійний, коли спав. А спав він неспокійно...

Вдала містифікація мистецтва теж мистецтво...

Вангівське: 8585 рік порошенківських реформ, гройсманівський календар зашкалює, всі ходять у мавзолей, але не пам'ятають, хто в нім лежить (там двоє у творчому пориві), бо перейняті *«порошенківськими реформами»*...

Навіяне розмовою Олега Басілашвілі: такий великий вибір і майже повна відсутність перспективи...

Бути нормальним — се балансувати між своєю і чужими — істерією, глупотою, слабкістю, невірою, тенденційністю, — і залишатися, бодай у снах, собою...

Цей ранок почався із поезії Аттили Могильного (1963–2008). Декілька разів ми випадково зустрічалися в Києві в різних компаніях, а вперше я почув його на «Золотому гомоні» у вересні 1990-го:

КАЯЛА

З холодною люттю

кинутий під ноги пожухлий степ з тонкою

смужкою води на сході.

*І почорнілі русичі,
що ідуть довгими пружними колонами,
схожі на гору,
яка шукає Магомета.
О земле наша,
уже за шоломами єси.*

Коли читаю інформацію, «саудівський принц відомстив Путіну», внутрішньо регочу: не знаю, хто такий «саудівський принц», і не зациклений, хто такий «Путін» (останній колись називався Калігулою, потім Нероном, потім ... Ленінін-Сталінін, паралельно, Гітлером....) , хоча з сим «непутьовим» матимемо войну, у якій, хто виживе, ще не знатимемо, кому дякувати. Але я знаю, що в мене є моя сім'я, яку люблю, «но ...ран(им)ою любовью» (це самоіронія); є мама-український стоїк, проти якої Сенека — немовля; є цьоця-сиротина, у якої не був вісім місяців, а коли приїхав, вона, повними очима сліз тільки й сказала: «Серу м... твоїй» а я подумав, що знову не за адресою, але по суті... І се останнє (родина) є тим «хвундаментом», на яким тремчу, але не здаюся...

Тетяна Павлик — Мавка української акварелі. Оце і все, що я хотів сказати в рамках презентації альбому художниці...

Не можна скочити вище власної голови, особливо, коли не впевнений, що вона на плечах...

Черговий парафраз з Басілашвілі: політична криза в Україні закінчилася, але державної перспективи жодної..

Закарпатське: уж-городці живуть в епоху Сергія Федаки і, навіть, не підозрюють про це...

Парафраз із Тані П'янкової: жінка — єдина шкідлива звичка, яка може стати хронічною...

У книзі, яку перечитуємо, нас цікавить не так сюжет, в загальних контурах який ми пам'ятаємо, а деталі, які забуваються і за щораз відкриваються по-новому...

Н-да... Буджу малу до школи, 8 клас, і чую відповідь: «*Я казала тобі мене не будити, школа мене вбиває*»... Чомусь відразу пригадався Леонід Філатов зі своїм «*Федотом-стрильцем*»...

Говорять на Великдень біля церкви глуха Ганька Дядів, 86 років, і глухувата Михайлина Баран, 87 років: «*Михайлина Іванівна, таки колись фاینше було жити: пташки співали, люди сміялися, навіть ворони каркали, а тепер — тишина...*». Перепитує моя мама: «*Ганно, що ви кажете, я не чую?*» «*А-я, Михайлино Іванівно, і я так само кажу*»...

Запитує мене сьогодні після презентації у чортківській міській раді (людей було катма, — гроби, знаєте, третій день свят, — але зате був міський голова і секретар міської ради) головний редактор районної газети «*Голос народу*» (до 1991 року «*Зоря комунізму*») пан Любомир Габруський, чи я не шкоую, що зреалізувався як літератор не на «*рідній Тернопільщині*», а на «*чужій івано-Франківщині*»? Відповів стандартно: «*Нема пророка в своєму краї*». І додав: але мені вдалося «*бути на своїй хвилі*» в Україні, тоді як мої родичі (три рідні брати дідуся Василя Барана — Іван, Дмитро, Михайло; два рідні брати дідуся Івана Браткова — Микола, Пилип; рідна сестра і брат бабусі Анастасії Братків з Цепендів, Ярема і Марина) виїхали в 20–30-х роках ХХ століття у Канаду і Америку, й там «*розчинилися*» (трохи інакше сталося з третьою хвилею еміграції моєї родини — повоєнною: Іван Німчук, редактор львівського «*Діла*»; композитор і диригент Кирило Цепенда; редактор «*Українського календаря*» у Варшаві Костянтин Кузик, оперний співак Йосип Гошуляк у Торонто — вони залишилися в просторі культури української діаспори). І сьогодні, додав я, не хочу нікуди їхати і не хочу «*жадної карти*» неукраїнця. Хочу бути тим, ким себе чую. На тім стою.

З «*недодоннародженого*»: заходжу зранку в Літературний музей Прикарпаття. Володимир Смірнов показує підготовлену виставку до 30-ліття музею, де одна з вітрин присвячена нібито мені. «*Євгене Михайловичу, подивіться на свою вітрину і скажіть, чого бракує?*». Язик мій — друг мій: «*Посмертної маски*»...

Наші гості

Ольга Ляснюк — авторка збірок «Босоніж у вічність», «Третє бажання», «АНАЛОГІЯ», «Поцілунки у скло». Друкувалась у збірках і антологіях: «13x13», «Перевесло», «Дві тонни», «Дотик» (українсько-польська), «Літпошта», «БАНДЕРШАТна антологія», «Березневі коти» й ін.

Також твори публікувались у часописах «Світязь», «Терен», «Світовид», «Київська Русь», «Дніпро», «Золота пектораль», газеті «Літературна Україна» та ін.

Учасниця літературних фестивалів. Лауреат літературних обласних конкурсів, переможець Міжнародного літературного конкурсу «Гранослов», лауреат видавництва «Смолоскип», конкурсу «Просто так!».

Живе у Луцьку. Очолює Волинську письменницьку організацію. Працює журналістом і редактором. Разом із Ніною Горик опікувалася Міжнародним фестивалем «Лісова пісня».

Ольга ЛЯСНЮК

* * *

була війна
на Сході і у головах
хтось захищався від неї
алкоголем
хтось зброєю
хтось життям
і війна закінчувалася
коли
стіна життів
ставала майже невидимою
маленька дівчинка
з пораненим
плюшевим ведмедем

і розбитим на все життя серцем
підходила до убитих солдатів
і зазирала їм у вічі
і думала
куди з людей вивірюється
життя
може
як бульбашки
з лимонаду
може
як повітря
з кульки
що здувається
може
як парфуми
які
ти знаєш
хіба напам'ять
і дівчинка думала
своім розбитим на все
життя серцем
що мабуть ні
що мабуть
вона хоче
аби
люди були зернятами
які Бог засіває
і потім
забирає
ті
які проросли

* * *

ця війна на смак ніяка
із запахом поржавілого заліза
із виглядом опудала
з якого кепкують полохливі

мені її оголосили
як оголошують наступну станцію метро

я запаслася махоркою
100 бойовими грамами
атомами
з яких навряд чи вийде бомба

я попросалася з тобою
бо тобі пора додому
а мені — на війну

навіть написала тобі листів наперед
і всі разом вкинула їх у твою поштову скриньку

дуже страшно було поглянути ворогу в обличчя

а він засипав мені очі холодом і спогадами

бо я воюю зі снігом позаторішньої зими

* * *

Пам'яті Василя Стуса

привезли у подарунок
кедрового горіха
із Сибіру

а він
має запах
очей тих
кого знищили

мама казала
щоб я
посадила зерня
бо
з нього виросте

прерозкішний кедр

а я
не можу

раптом у моєму
літі виростуть
Зимові дерева

* * *

а я напам'ять вивчу твою прозу
поклавши перед тим її на вірші
і знепритомніє до болю наша тиша
закомплексована в незрозумілу позу

твої рядки зітчу в вервечку
коли слова і очі скочать в гречку
і у самотності бездомній
повішуся
на випадковій комі
твоїй
яку ти ставиш як підніжку мені
не допускаючи до ліжка свого мою уяву
заражену тобою

я наче Троя
що палає в твоїх напівобіймах

давай без прози і без віршів
до тями приведемо нашу тишу

Ніна Горик — Заслужений учитель України, активний громадський діяч. Живе і працює в Луцьку. Автор тематичних розробок уроків з української літератури для 10-го класу, лауреат фахового Всеукраїнського конкурсу «Вчитель року», обласної освітянської премії ім. Лесі Українки. По закінченні вишу спершу рік працює вчителем української мови та літератури в Головненській середній школі.

1995 року стала членом Національної спілки письменників України, 2006-го очолила її Волинську обласну філію. З 90-х інтенсивно займається громадською діяльністю, очолює Ковельські філії низки громадських та благодійних організацій. Разом із нинішнім головою Волинської письменницької організації Ольгою Ляснюк опікувалася Міжнародним фестивалем «Лісова пісня».

Ніна ГОРИК

У КОЛОДЯЖНОМУ

Зоре моя! В тебе світло повік буде ясне...
Леся Українка. «Зоря поезії»

Я знов прийшла до тебе, мудра жінко,
В твою господу на краю села.
Стежиною, повитою барвінком,
Вже й донечку з собою привела.
Великої любові в тебе вчаться,
Сильнішають, рушаючи в світи.
Вділи ж ти їй духовного причастя
І щедрим словом душу освіти.
Нехай тоді моя маленька доня
Руками шию міцно обів'є
Й притисне до грудей мою долоню:
«Послухай, мамо, в мене серце є!»

Володимир БАЦУНОВ

АРХЕОЛОГІЧНА ІСТОРІЯ

Усе написане тут — під цілковитою відповідальністю автора, і якщо деякі з описаних подій не відбувалися ніколи, ніщо не важало їм, усе ж таки, відбутися.

Like our ancestors
The Indians
We share a fear of sex
excessive lamentation for the dead
& an abiding interest in dreams & visions
Jim Morrison

Робота експедиційного художника полягає у фіксуванні знахідок на папері — усяких там посудин (кіліксів, канфарів, ойнахой, амфор, піфосів, глечиків тощо), металевих речей — золотих, бронзових, срібних, залізних (пряжок, площиків, стриглів — що там ще?) загалом у спокійних умовах — у художці за столом, куди приносять (зазвичай це робить сам художник) відмиті та відреставровані речі, — на відміну від роботи експедиційного рисовника, який тут, на розкопі, куди його викликав хлопчик-кур'єр з табору чи художки, де він точить лясси з художником або п'є каву з панянками. Розкопані кістки (прости, Господи!), скельця-деревинки через раптову зміну мікроклімату руйнуються просто перед очима — треба все *зарисувати*, зафіксувати, прив'язати до орієнтирів, плазуючи в некропольнім пилові з компасом і рулеткою в руках.

Експедиційному художникові не треба бути Пікассо — археологічне малювання є, по суті, технічним рисунком — штангені кронциркулі, косинці — точно зафіксувати форму й розміри знахідок і коли-не-коли (якщо на штучці є кольоровий малюнок) — фарби й пензлі. Таке буває не кожного сезону.

Червоний і чорний лак. Дивний вплив на людей вийнятих з землі, а часом і з могил, речей. Кажуть, тут наявна дія планет. Хтось любовно перебирає червонолакові черепки, а чорнолакові його мало цікавлять. Хтось не може довго контактувати з червоним лаком — страшенно втомлює, начебто висмоктує живець із організму, і треба кидати це й набирати лежачого становища, або хлюпнутися в прохолодну воду лиману. Добре, якщо прохолодну. Можливо, ті черепки суть ключики, що відмикають таємні канали, крізь які витікає життєва енергія. В такому разі, якщо ти не в змозі цьому запобігти, краще не працювати з цими артефактами.

Але художник тут — солдат, і зафіксовано має бути все, аж до найдрібнішого цвяшка. Витрачай енергію й сили — тобі за це гроші платять, та й незручно якось...

Аркуш... Лінія... Доріжка, що її залишає на папері жало рапідографа, яка потроху світлішає — нерівномірний натиск або закінчується туш. Треба просто струснути цю товсту зелену ручку... Тепер усе гаразд. Ідеальна лекальна крива без лекала в один доторк — лівий бік обрису горщика. Правий. Пачка, цигарка, полум'я запальнички — дим під стелю. Дим пасмами висить у художці, дарма що шибки відсутні — цілковите безвітря. Попільничка — уламок амфорного горла. Художник курить і марить, збільшуючи димову завісу в робочому приміщенні, вигадуючи сон, дійових осіб і виконавців у динаміці, наскільки це можливо у спекотнім киселі, що ледь коливається у жовтуватому від пухкого південного сонця повітрі.

Отже, хай цього разу буде детективна історія з елементами містики. Сонце сонцем, але якщо містика, то тут вже Місяць. Прогулянка фазами від молодика, якому слід показати монетку, щоби гроші множилися («Молодиче молодий, на тобі хрест золотий...») до повні, коли все й сталося. В цей день сорок відсотків околишнього населення потрапило до божевільні, а п'ятдесят відсотків тих, що потрапили туди під час попередньої повні, вийшли звідти, але народу на вулиці не побільшало, бо хто ризикне вийти з дому в таку спеку? Хіба що божевільний. Сюжет. Але це не головне, головне — проблема, яка буде розв'язана на останній сторінці. Або не буде. Послідовність подій, що закрутилися одного дня вранці і чоловік — чи то офіційний представник влади, співробітник карного розшуку, чи то приватна особа, детектив-аматор (звідкіля ж тут взятися професіоналу?) — розкручує справу, натикаючись на різні вузлики, перебираючи їх, мов вервицю, або як Тезей, що

перебирає вузлики на нитці Аріадни й або вибирається нарешті з дому Астерія, або назавжди залишається в лабіринті. Читач, та й художник, що вигадує сон, у кращому становищі, ніж наш Пінкертон, Мегре, Пуаро і майор Пронін в одній особі, якому шукати, а чи знайти — воля художника-деміурга, що відклав на деякій час рапідोगрафа і пускає дим під стелю художки без шибок у вікнах у цей киселево-душний полудневий час.

— День сьогодні обіцяє бути, — пробурмотів Тьома, виповзаючи з намету із затиснутою в кулаку середньої вартості купюрою. — От, я знайшов гроші.

— День справді незвичайний, — відгукнувся Мусій. — Точніше, ніч: повня сьогодні.

— От же ж...

Після цього Мусія ніхто з археологічних поселенців не бачив. (Недокурюк вдавлюється в амфорне горло й деміург повертається до горщика, а точніше до його денца, на яким ледь проступає так звана *пальметка*.)

Повня припала якраз на ніч проти неділі — дня, коли всі покинуті на самих себе: не треба підводитися на гасло о шостій ранку, коли ти, випивши вина не помалу, поклався за годину до підйому, а тебе вже штовхають мало не ногами й ти підводишся ще абсолютно п'яний, витягуєш заступа і практично напомацки, сказати б, інстинктивно, повзеш на розкоп. У неділю можна спати досхочу, потім, не поспішаючи, і начебто неохоче, поспідати — подібно до хрестоматійного дембеля. Можна купатися, загоряти, піти в село випити пива, а повертаючись, купити вина і кидатися в радість алкогольного запаморочення, не надто поспішаючи до табору, бо що там робити? — і так усе клас. От, приміром, учинити узливання на вівтарі — трохи страшнуватої споруді з сіро-зелених античних плит, абсолютно не усвідомлюючи собі, що дієш. У неділю можна поїхати в місто, але треба рано підводитися — знову рано підводитися — тут без спецпідготовки не обійтися, але не про те мова. З недільного ранку експедиційного рисовника Мусія ніхто не бачив. Але ніхто й не занепокоївся, бо неділя є неділя — п'є десь або віддається принадам еросу. Шукав його, правда, друг-художник Кость, та дівчина приходила, його подруга, не знаю вже, наскільки близька, але ні — ніхто його не бачив. От, здається, шойно був тут, а де зараз?.. А потім — п'ятника, і світло місяця уповні обливає намети, і п'яні археологи кричать, бігають по берегу, дзюрять у куцах, паруються, відповзши в бік, але не так вже й далеко, щоб

не було чути їх сласних викриків і не видно голих, блакитнявих у світлі місяця, ніг. Суцільне божевілля...

А ранком — люди, що виповзають з усіх кутків, тягнуться на розкоп... *Пішло поховання* — некрофільська радість — ура! Негайно, негайно фіксувати — і хлопчик, *син полку*, для якого лопата важка і він з цієї причини виконує обов'язки кур'єра, мчить щодуху в табір по рисовника; не знайшовши його там, летить у художку, далі — до фотографа, потім до реставратора, і, не виявивши рисовника ніде, вертається на розкоп і приголомшує начальницю Катю цією жахливою новиною. Вона плюється, загинає в батькаматір — звісно, не вголос, — викликає рисовника з іншої ділянки, обіцяючи при цьому ох як покарати Мусія, після чого того витрутають з табору протягом двадцяти чотирьох годин! Ледар! Нероба! Те, що щось сталося, їй на думку не спадає.

Де ж Мусій? У таборі він так і не з'являється, і всі вже починають хвилюватися — надзвичайна подія. Повідомляють місцевий відділок міліції і завжди п'яний дільничний у просяклій потом під пахвами форменій сірій сорочці, знехотя оглянувши речі зниклого, вписує дані до протоколу. «Шукатимемо», — каже він, але ніхто йому не вірить.

Художник-деміург відсорбує гарячу каву, посміхається повній симпатичній начальниці камералки — приміщення, де зберігають та описують знахідки, — ронить на підлогу попіл, споглядає примружено напівпрозору світлу хмаринку, що нагадує вівцю, і уривки сну, який він вигадує, пробігають задвір'ям його розслабленої свідомості. Вертаються з розкопу люди. Плентається припорошений некропольним пилом рисовник. Сідає поряд. Закурює.

— Хочеш каву? — запитує симпатична начальниця камералки.

— Залюбки, — відповідає рисовник, видобуває нотатника й поки жінка розчиняє брунатний порошок у чашці, присмачивши розчин звичайною для рисовника ложкою цукру, пише щось.

— Що ти весь час пишеш? — ліниво цікавиться художник.

— Звичайно, нетлінне, — віджартовується рисовник, відклавши нотатника і приймаючи філіжанку духмяного густого напою. — Дякую (це вже симпатичній повній начальниці).

— Будь здоров пивши, — відповідає та ласкаво.

Мусій зник. Викрадення? Чи, може, втопився? Самогубство? Жодної записки не знайдено. Речі його залишились на місці — заплічник, спальник — і все, мабуть. Припливав баркас, шукали втопленика — безрезультатно. Та ніхто й не вірив, що Мусій міг

потонути — він був непоганим плавцем, а коли заливав сліпи, у воду не ліз.

Про Мусія відомо було небагато. Хоча він ніколи не уникав спілкування, близько допускав далеко не всіх. В експедиції він спілкувався головним чином із художником Костем та дівчиною Зоєю, яка приїхала із зовсім іншого міста. Мусієві спальник і заплічник Кость перетягнув до свого намету і по праву друга все-таки рішив передивитися їх уміст. Натурально, його цікавили записи — Мусій час од часу щось писав у грубому зшитку брудно-синього кольору.

Аркуші у зшитку виявилися геть різними — ліновані, в клітинку, часом навіть у косу лінійку, неліновані — грубий брудно-синій зошит, зшитий із різноманітних аркушів, і був щоденником рисовника за кілька останніх сезонів.

Зі щоденника Мусія

«1 сезон

4 серпня. Перші нотатки. Дивне відчуття. Нібито місце придивлялося до мене і, нарешті, відкрилося. Або, точніше, трохи відкрилося. Простори. Широко. Зі звичайного погляду — гарно, але краса місцева не якась екзотична — простіше. Маю підозру, що стародавнім грекам (тим, що перші тут опинилися) краса ця була чужою. Мабуть, через те вони тут і спинилися.

Що вабить сюди людей рік у рік? Я вже потроху проводжу соціологічне опитування. Поки що кінців небагато, але дещо вже вимальовується. Особливий дух. Йшов якимось з некрополя й мені здалося, що я вже тут був. Відчуття було не зовсім ностальгічним. Домішувалось щось не надто приємне. Коли викопували чергового давнього грека, я пожартував, що це мій гріб. Можливо, я був навіть скіфом.

Недавно сиділи з Мілою вночі, дивилися на зорі. Зірки тут надзвичайні — великі, яскраві, чітко виявлені обриси сузір'їв — у місці такого нема. Чумацька дорога. Серпень. Падучі зірки. Несказанно. І я відчув магію місця (*genius loci*). Начебто щось присутнє поряд, велике — дивиться й контролює. Стан спокою. Але світла немає. Щось недобре, лихе. *Overlook*.

Я спитав у Міли, чи відчуває вона це? І вона сказала, що це *недобре* вона відчула ще в першій своїй сезон. Це *щось* вабить її сюди, і вона збирається приїздити аж поки не з'ясує, що ж воно таке.

Я відчуваю, що мене теж тягнутиме сюди. Магія місця. Воно, мабуть, таврує людей, подібно до *Pet Sematary*. Щось крутилося мені в голові, а я ніяк не міг ухопити. Міла висловила це так: місце гарне, але мертво. Хто це знає? Навколо були й інші поселення, але їх люди кинули майже відразу, а це простояло мало не тисячу років.

Кость десь вичитав, що перебувати в покинутих, мертвих містах не корисно для людини. Місто, хоч і мертво, але потребує людей, і чіпляє тих, хто сюди приходить. І підкидає їм дурні, загалом, ідеї. Приміром, пародію на ініціацію — присвячення в громадяни хтозна-коли вмерлого міста».

Деміург скидає попіл, мружиться, згадує Стівена Кінга, якого явно любить, принаймні, читав рисовник Мусій. «Цвинтар свійських тварин», «Сяйво» з його Оверлуком — речі, з якими в рисовника виникають асоціації.

Зі щоденника Мусія

«5 серпня. Багатьом тут сняться сні, і сні неприємні. Не має значення навіть сюжет сну, але загальний настрій.

Протягом перших днів дванадцяти був п'яний разів з десять. Тобто, п'яний як ніч не був ні разу, але сам факт... Багато-хто напийтий постійно — мабуть, вони несвідомо заливають алкоголем щось, що впливає на них. Тепер пити не хочу зовсім — відчуваю, що робити цього неможна. Як сказати? Начебто *Overlook* тільки й чекає, щоб я розслабився, і потім захопити мене зненацька.

І все-таки присутній певний наркотизм місцевості. Останніми днями хочеться лише сидіти й тупо дивитися в одну точку, і це мене лякає. Таке враження, що це місце спустошує душу. М. казала на самому початку, що тут проявляються правдиві властивості людини — дім далеко, незвичні обставини, треба, в принципі, розраховувати тільки на себе. І дійсно — людина тут певною мірою змінюється. Впливають поверх води якісь дивні, не найкращі риси, загнані вглиб, придушені колись-то — свідомо чи несвідомо. А то й такі, що раніше взагалі ніколи не проявлялися.

Підліткова мрія про археологічні розкопки. З перших днів дивне відчуття. Потім щось на кшталт осяяння — *це все некрофілія!* Так чи якось по-іншому лежать кістки, що саме знайдено в похованні — лекіфи, канфари, ойнахої, кілікси, глечики, горщики, монетки, фібули, площики, прикраси чи бісер? Яка нісенітниця! Хіба не все одно, так чи інакше лежить небіжчик, що йому поклали в мо-

гилу — кілікс чи канфар, яку саме амфору з вином? Маячня. Це все мертве, і яке значення має розмір каменів закладу поховання? Давні греки вмерли і байдуже, як їх ховали. Значно важливіше, як вони жили, спілкувались, розмовляли, кохали, як це все було. Написи, література... Тут був театр, але його досі не знайшли. Але це знов неважливо. Плутанина. Люди, котрі тут не вперше, живуть протягом усього року підготовкою до наступного приїзду на місяць-півтора: покопирсатися в могилках, написати статтю, але відчуваючи, що це не головне... Хоча, навряд чи вони собі в цьому зізнаються, але час від часу їх, мабуть, бере такий сум...

Міла змінилася одразу, щойно сюди потрапила. Точніше, з'явився якийсь наліт. Почасти, то вже була одв'язка, спроба відволіктися від особистих проблем.

Учора я поклався вдосвіта. Був у гостях у киян, потім ми з Мілою базікали біля кухні, пили узвар, точили сухарі. Я знов дивився на небо в розріз балки й думав, що самому тут сидіти було б страшно. А ще я подумав, що якраз самому тут посидіти й покурити було б саме те. М. пішла по зубну щітку, а я сидів і курив. Потім базікали в її наметі. Спати хотілося й не хотілося. М. перед очима йшли якісь кольорові картини, здавалося, що замість мене сидять по черзі якісь інші люди й розмовляють з нею. Картинки дуже яскраві — як в житті. М. сказала, що в неї, певно, їде дах. Мабуть, через втому.

Маю античну намистину, монету, якісь скалки, черепки. Я привезу їх додому і вони штовхатимуть мене сюди. Розкладені по шухлядках, підписані. Я їх показуватиму гостям і до кожного черепка буде прикладена історія».

Художник-деміург і рисовник сидять біля вогнища. Вже дуже пізно й усі розійшлися по наметах. Незабаром світанок, за часом, але це ще не відчувається. Вони мають трохи вина, коли-не-коли відсьорбують з залізних кухлів, курять рисовникову люльку, виготовлену з вишневого кореня за данхлівською системою. Стрункий, щоби не сказати, миршавий, художник дивиться світлими ясними очима на кремезного кароокого рисовника, як той присуває долоні до вогню, а потім відсуває, і полум'я слухняно йде за ними.

— Сам не знаю, як це в мене виходе, — пояснює рисовник.

Художник намагається повторити фокус, але марно.

— Чаклун! — каже він, сміючись, рисовникові.

Той жартома розводить руками. Рисовник снить, а художнику-деміургові здається, що він його мару підглядає, додаючи уривки з неї до своєї власної.

Зі щоденника Мусія

«6 серпня. Щодо хімічних стимуляторів. Учора вжито алкоголь. Випито доволі багато вина. Відчуття магії місця зникло, натомість виникло відчуття магії алкоголю. Знову майже не спав. Серед ночі вивернув усе випите. („Why do I drink?“ — запитує Моррісон, і одразу відповідає: „So that I can write poetry“. А я от не знаю, навіщо я п'ю. Гаразд.) Відчуття мерзенності ранку. А потім збіговисько — хтось щось там накоїв, когось налякав з київського начальства — звичайні п'яні діла, я не дуже сприймав. Чи повернеться *відчуття місцевості*?

Потім прогулялися з М. в напрямку лісопосадки до першого джерела. Лиман цвіте, вкритий ядуcho-зеленим килимом якихось одноклітинних водоростей, і трохи смердить, але все одно здорово. Вранці місце живе. (Вночі також, але якимсь мертвим життям.) За три дні їде основна група.

Треба буде побачити схід сонця. Коли сонце тут заходить — пречудово.

На розкоп, здається, ходити більше не треба — лишився один робочий день, і той, мабуть, буде присвячений різним там підчисткам, зачисткам тощо. Через нічний випадок Катя заборонила п'янку аж до відвальної. Народ вештатиметься тверезий або пиячитиме не так відверто — людина, що звикла до постійної пиятики, не знає, до чого приткнутися, коли нема чого пити. По собі знаю.

Головища мов казан, думати важко — відкладаю до часу перо.

10 серпня. Позавчора ввечері до художки прийшла Катя й зрадувала нас повідомленням, що група знімається з місця раніше, ніж планувалося: автобус вже прибув, а чому так, не має для нас значення, сьогодні, мовляв, відвальна, а дев'ятого, тобто завтра, основна група їде. Біганина, розгардіяш, колотнеча, табір згортають і таке інше.

Узнавши про від'їзд, Петро зрадів страшенно. Частина народу ходила пририта, декому, здається, було байдуже. Відвальна. Після певної кількості вина мені вперше в житті відмовили ноги. Цей факт мене вразив — вважаєш себе господарем свого тіла, а воно не слухається. Втім, незабаром повністю протверезів. Другий рік уряд, як кажуть старожили, місце виганяє нашу групу. Минулого року якраз на відвальну знялася жахлива буря, вітер розтягував у різні боки припасені для огнища дрова, народ утік ночувати до

камералки, — і буря одразу вщухла. Дивовижно. Народу залишається не так вже й багато.

Щодо того, що місце виганяє нас, Кость каже, що це — знак, і його слід прийняти. Зараз дуже спокійно. Тиша.

Учорашня поїздка до міста. Мерзотний городішко. Вперше подумав, що непогано було б опинитися вдома.

Щодо людей. Не все ясно, але матеріалу для роздумів вистачає.

Думаю накидати кілька портретів. Вони, певно, вийдуть не надто реалістичні, мистецькі скоріш, але це якраз не головне. Поєднати описову логіку з духом, чи що. Декотрі приїзять сюди з дитинства з батьками, знайомими, інші, на їхню думку, цілком свідомо.

Треба закінчувати роботу, а бажання працювати немає зовсім — точно знаю, що я тут не через це.

13 серпня. Перерва в записах. Вчора ввечері (ми переселилися вже в табір до киян) ми (я, Зоя й Кость) пили вино, лаялися чорною лайкою і наче наворожили: раптом вітром загасило свічу, зорі геть зникли і знялася буря. Я такого ще ніколи не бачив. Намета зірвало вмить, і ми з Костем кинулись гарячково рятувати речі, ховаючи їх під знесений намет. Далі буде.

14 серпня. Вітром унесло розкладачку, Кость помчався за нею, сполохи блискавок, моторошне видовище: Кость із криком біжить до кручі, розкинувши руки. Мені здалося, що він збожеволів. Знайдені речі ми сяк-так покидали під намета, завалили камінням і побігли до Зої. Сховалися в її наметі. Було мокро, стали підтягуватись наші з Нижнього міста, з вітваря. Стінку прорвало, довелося тримати руками, текло, спина була мокра і я боявся її застудити. Ніхто не запав духом, хіба що З., здається, плакала.

Вирішили розходитися, заваливши намета, й попроситися до когось на нічліг. Ми з Костею пішли до Дениса, інші ще кудись... У Д. знайшлося вино, консерви й виноград. Було гарно. Розклали спальники й проспали до ранку.

Табір мав жахливий вигляд, точніше, табору не було. Столик, правда, на якийсь загадковий спосіб уцілів, на ньому навіть стояв недопитий пластиковий стаканець вина наполовину з водою. Ми пили каву, палили, грали на гітарі й співали. Навіть дещо виконали на біс — на прохання перехожих.

Цілий день ставили табір. Ввечері була відвальна в киян (о, скільки їх!). З'явився якийсь тип, базікали з ним досить довго. Його дуже пригнітило це місце — як морально, так і фізично. Він тут кілька днів, полюбляє Фромма, якийсь *біоенергет*, технар

(льотчик?) і поліграфіст за освітою, знімає десь там якісь хвільми. Тут він не може працювати абсолютно, малювати не може. Що сказати? Соцопитування триває. І пиятика мало не щодня.

Під час бурі розлетілися Костеві малюнки. Майже нічого не знайшли. Шкода».

Зі щоденника Мусія

(записи, зроблені після повороту з експедиції)

«8 вересня. До есея про місто.

1. Місто. Руйновище. Коротка історія (довідка з енциклопедії).

2. Місце. Genius loci.

3. Люди. Сприймання. Прояв прихованих рис. Небо. Зорі, ніч. Overlook.

4. Щоденникові нотатки. Спроба (жалюгідна) соціологічного дослідження.

Незле було б опорядити есей образним матеріалом — мапа, скалки. Посилання на „китів“. І в той самий час — поетизований есей, що не претендує в жоднім разі на науковість.

Місцеве населення. Плюндрування. „Історія Давньої Греції“. Геродот.

Дух грабування — сучасний. Падучі зорі. Алкоголь.

Бруківка — босими ногами по гладкому камінню. Вівтар. Nowhere people.

Ніч. Некрополь. Степ. Мертвий бог. „Дешева романтика“.

Мухи. Володар мух.

10 вересня. Місто — це люди. (Хоча, існує й зворотна залежність.) Мертве місто — які люди? Чому людей тягне туди?

Без дати. „Jesus! Save us! Right now!“

Без дати. Радість від спілкування з морем. Save us Jesus! Right now!»

На цьому закінчувались щоденникові нотатки зниклого рисовника за перший сезон. Художник Кость відклав зошита й замислився. Багато що з описаного він знав, бачив на власні очі. І він був одним з тих, хто запросив Мусія в експедицію на посаду рисовника. Вони неодноразово говорили з ним про речі, про які він зараз прочитав, але щоденник є щоденник — рельєфність емоцій, почуттів. Можна сказати, що в *діяриуші сьому* — самі емоції, відчуття, а головне — здивування. Дещо Мусій не повірив навіть щоденникові, а може не визнав за потрібне про це писати. Ціка-

во — глянути на щось знайоме чужими очима. Дійсно, кожен дивиться своє кіно. Есей про античне місто Мусій так і не написав. Принаймні, йому, художникові, про це відомо не було. Певно, це мало бути щось фантастичне — згадка про Володаря мух (а мух у тій місцевості була сила силенна), тому й рядки з Джима Моррісона (Save us, Jesus), виглядали цілком доречними.

Зі щоденника Мусія

«2 сезон

2 серпня. Одна реставраторка каже, що червоний лак недобре впливає на людину. У чому полягає цей недобрий вплив, неясно. Точніше, їй неясно. Я не рисував червонолакові посудини, тому судити не можу. Треба спитати про чорний лак, а також про інші речі з різних епох і дільниць розкопок.

Вештання й никання. Вживання алкоголю. Цього року п'ю небагато. Часом вино викликає замість стану сп'яніння стан отупіння. Тинявся у винному стані по руїнах, випивши лише півкухля місцевого вина, що відгонило пивом. Тупість, наче обруч, стягувала голову. Я подумав, що це стрічка, якою зав'язане волосся, скинув її, але стало ще гірше, і я швиденько пов'язав її назад.

Останніми днями помічаю дворняг із перебитою задньою лапою. Я подумав був, що з'явився тут якийсь маніяк, який перебиває собакам задню лапу, але потім з'ясувалося, що то п'яні сільські мужики — виявляється, всі напیتی лупцюють собак на один і той самий спосіб, і виходє, калічать їх однаковісінько.

Коли я знімав поховання з метою подальшого перепоховання, зазнавав якогось моторошного почуття. Гидко. Пфе. Ховали ми кісточки цього карлика, гидко блазнуючі, зображаючи лихими голосами шопенівський жалібний марш, кидали землю на кістки, перше ніж засипати яму. Юлька при цьому імітувала голосіння. Дарма ми це... Дурість.

На розкопі мені вже набридло — кістки, кістки, кістки...

Хлопчик Назарко, син однієї з археологинь, сказав, що я схожий на Кабука. Кабук, як він мені пояснив, це в індіанців щось середнє між вождем і воїном. Це слово він вигадав сам. На це його надихнули, видимо, моє волосся, стрічка, якою воно зав'язане, та люлька.

4 серпня. Поряд з нашим розкопом працюють два типи, які офіційно називаються „художники“. Химерна ідея — вони взяли

порожній квадрат, усіляко розмалювали його білилом і синім кобальтом. По стінках — якісь фалічні знаки. Кілька версій — вони перепрошують землю через те, що люди її копають, врзуючись гострими ножами своїх заступів у її невинне тіло. За іншою версією, тема їхньої роботи — археологія. Цього разу вони перепрошують античних покійників, щоби легше було дивитися їм у вічі.

Це іменується „Інсталяція“, усі стадії фіксують на плівку, можливо, слайдову: порожній квадрат, розмальований квадрат, підчистка поховання, перепоховання останків, засипання квадрату.

Про митців цих (один з них — столичний мешканець, інший — з обласного центру) кажуть, що вони якісь *біоенергети*, слухають, коротко кажучи, свої руки. Ходять по камеральці й усіляко роздивляються античні черепки. Роз’їжджають на „форді“, привозять сюди якихось страховитих баб — показувати плоди своєї праці. Баби ці, очевидно, мисткині того ж штибу.

Сидить один з них, художників отих, біля мальованої ями, поринувши в споглядання, а потім — щось на кшталт осяяння — підводиться й розкидає по відвалах навколо квадрату пофарбовані вапном грудки глини, потому вертається до споглядання. Творчість...

Той, що з обласного центру, носить ван-гогівського солом’яного капелюха з кінськими хвостиками, у вусі — сережка, бородастий. Столичний житель — у тільняшці, з тижневою свинячою щетиною на одутлих щоках — такий собі мітьок. Вік обох — від сорока до п’ятдесяти.

Петро розповідав про свої містичні спостереження теперішнього сезону. Пішов він, скажімо, в нужник, тільки ширінку розстібнув, а вже — звук сечі, що летиться. І не лише він таке помічав. Його відчуття, коли він лежить у наметі, що під ним у землі на глибині кількох метрів ворухиться мертвяк, можна, скоріше, віднести до самонавіювання. Він каже, що у Зої в таборі жодних духів немає. Місце там справді — більш спокійне. Петра зачепило місце, а минулого сезону й на початку цього він з мене тільки глузував. Він висловив цікаву гіпотезу: урбанізація просувається на повний хід і різні потойбічні істоти сюди сповзаються, відступаючи під тиском міста — місце тут, все-таки, особливе.

Щодо червоного лаку — 3. більше подобається розкладати черепки саме червонолакові...

У цих місцях можна було б знімати фільм за „Пікніком“ Стругацьких. Спека, сонце світить щосили, на деяких невеличких ді-

лянках значно гарячіше, ніж навкруг. А вночі в деяких місцях холодніше, ніж поряд. Чорт забирай, якісь „комарові лисини“!

Сценарій фільму. Фільму про місто. Про стародавнє зруйноване місто.

6 серпня. Сьогодні вдень була пригода — загорілася трава в балці за нашим табором. Я сидів у З. й пив каву, збираючись двигати до камералки попрацювати. Раптом на пагорбі — дим. Погустішав, потім з'явилося полум'я. Хтось заволав несамовито: „Пожежа!“, я скинув сорочку й помчав гасити, загнавши в палець на нозі дві скалки. Зразу ж таки присів, витягнув їх, зав'язав волосся, схопив лопату і — вперед. Вогонь через вітер насувався швидко — мало не метр на секунду, і ми лупцювали по краю вогню лопатами, дошками, жмутами трави. Жарко, дим, сльози течуть. Вітер ущухає чи міняє напрям, а ми енергійніше збиваємо вогонь. Вогняна стіна, що насувається — гіпнотизує. Біжимо на ще не загашену ділянку. Цікаве відчуття — чоловіки зібралися разом й гасять пожежу, тому що усім буде зле, якщо не загасимо. Щоправда, були не лише чоловіки. Випалені пагорби, тільки кізяки димлять. Обгорілі трав'яні коники. Недокурок? Чи хтось навмисне підпалив — посміятися, з недоумства чи нудоти. Кажуть, самозаймання неможливе, бо весь час ідуть дощі.

Кілька років тому теж була пожежа, вигоріла вся трава. Я бачив світлину — Кость на тлі чорної землі. А зараз пагорб розділений нерівною лінією: ліва частина — чорна як сажа, праворуч — зелена трава.

Цими днями був доволі сильний дощ, але на мальований квадрат характерників-митців він не надто вплинув. Вплинуло на нього місцеве населення — хтось просто на квадраті вчинив акт дефекації, а на відвалах навкруг — сліди велосипедних шин.

7 серпня. Ввечері, коли пили чай, З. сказала, що я на некрополі почуваюся хазяїном, як дома, про все розповідаю і все показую, а от вона на своєму розкопі так не може. Коротше кажучи, „некрополь — рідний дім“, або „я хворію на некрофілію“. Хе-хе».

Нотатки другого сезону помітно відрізнялися від нотаток першого. Немовби інша людина писала, а можливо, так воно й було. Художник знав про Мусія дещо з того, що могло пояснити зміни його душевного стану. Наприклад, раніше в того було нещасливе кохання, а тепер усе було гаразд.

Зі щоденника Мусія

«3 сезон

13 липня. Третій день тут. Як завжди, нові відчуття. Місце тепер не видається мені злим і ворожим, але непростим і цікавим — поза сумнівом. Відразу по приїзді я зрозумів, що моя присутність при перетягуванні речей цілком необов'язкова і пройшовся бруківкою, що лишилася від старої міської дороги. Я відчув радість від того, що я тут. І прийняв, або мені здалося, що прийняв це місце. Втім, може, це воно прийняло мене. Що ж, новий етап, я новий і, отже, новий погляд на речі й нове світосприйняття.

Вчора взяв фарби і таке інше художницьке причандалля — подумав, може, намалюю щось, але нічого не намалювалося. Підходив до обох віктарів, роздивився все навколо, побазікав с хлопчиком Назарком і його мамою. Потім зустрів фотографа Ігоря та його приятеля Дмитра: привіт-привіт.

По стежках інколи пробігають скарабеї, а у мене в середині щось відбувається, але я спокійний і стан мій рівний. Вперед, Мусію, і що буде, те й буде. *Let it be.*

Спробувати малювати, заливаючи площини кольором без півтонів — єгипетське мистецтво.

15 липня, понеділок. Перший день розкопу.

Учорашня розповідь Ігоря про пса. Це було позаминулого року. Вранці викликають його на розкоп, здається, на Верхнє місто, і він іде хвилястою стежиною у чудовім гуморі. Раптом, десь у районі римських касарень, на пагорбку поблизу дороги — велетенський породистий дог, чорний, дужий. Погляд, бичача голова. Ігор приголомшений — звідки тут дог? Зроду тут догів не було. Чудесний настрій випаровується й Ігор наближається до дога, мов загіпнотизований. А навколо дога — якісь дворняги, вони підлітають до Ігоря з гавкотом, крутяться під ногами. Іншим разом він розкидав би їх одним ударом лівої ноги, але зараз не можна — вони під захистом дога. Жах. Ігор промовляє до дога, що — сам не пам'ятає. Той встає на повен зріст і показує зуби. Ігор задкує, продовжуючи щось говорити до собацюри, ясно розуміючи — якщо повернеться до нього спиною, той кинеється. І от він вже йде (чи біжить — не пам'ятаю) по дорозі геть. Звідки взявся дог — невідомо, кого би не питав — ніхто не знає. З того часу, проходячи повз це місце, Ігор згадує той випадок і страх повертається.

I am the Dog King,
I can do anything.

Не люблю догів. Як на мене — доволі мерзотні створіння.

21 липня, неділя. Місце мене прийняло, я прийняв місце. В перші хвилини перебування тут. Дійсно, третій сезон — обов'язковий. Це — не мій дім, як для декого і, можливо, для багатьох. Просто пункт на шляху — мене тут прийняли, обігріли-нагодували, але треба йти далі.

Вигляд на табір згори. Базарище з вогнями, бардівськими піснями, сміхом, недоумством — все це абсолютно чуже цьому місцю. Скільки це ще триватиме? Скільки ще це місце терпітиме гвалт?

Прощання. Якщо не назавжди, то надовго.

Як магнітом тягне до древнього міста —
прочани один по однім, немов намисто,
й роки один по однім — кінець епохи.
Що ж далі, га? — тільки ахи та охи.
Приходячи, будь чемним і закоханим».

Художник Кость, вже вдома, ввечері, гортаючи й перечитуючи щоденника рисовника Мусія, згадав Джима Моррісона, що його й Мусій неодноразово згадує. Джим помер у Парижі від серцевого нападу (за офіційною версією). Мертвим його бачила лише дружина, вона ж підготувала тіло до поховання. Труну не відкривали. Досі пліткують, що Джим не вмер, а пішов, сховався від обридлого миру сього й досі живе в якомусь глухому селі чи в горах. Джим бредє степовою дорогою — таку картинку бачить рисовник Мусій, який бредє ввечері сільською вулицею з димуючою цигаркою в лівій руці.

Аркуш... Лінія... Доріжка, що її залишає на папері жало рапідографа, яка потроху світлішає...

1997, 2014

Станіслав БРАЖНИК

ЧАСИ І ЛЮДИ

ЩАСЛИВИЙ ВИПАДОК

Улітку 1977 року в Коктебелі — тоді це було ще Планерське — я познайомився з московською сім'єю, що приїхала на відпочинок. Максим, так звали чоловіка, служив, як і я, в цивільній авіації, у нас виявилася маса спільних знайомих, і ми швидко заприятелювали. Дружина мого нового знайомця, Олена, працювала в редакції часопису «Новый мир». Жили вони в Будинку творчості Літфонду, на колишній дачі Волошина, де в цей час відпочивали з тещами, дружинами й дітлашнею керівники різних літературних відомств. Як і в інших советських відомствах, простим трудягам — письменникам, тим же поетам, — літніх відпусток не давали ні тепер ні в четвер.

У плані культурно-масових заходів, які директор складав на кожний заїзд (його затверджували в місцевому обкомі партії), обов'язково значився «творчий вечір» одного з відпочивальників, але серед смачно поглинаючих безплатні сніданки, обіди й вечері «літераторів» — творчих працівників не було. Пройдисвіт директор Будинку творчості на цей випадок запрошував із недалеких Феодосії або Судака (за добрячу винагороду) виявленого там прозаїка чи поета.

Однак цього разу Олена, до речі, працівниця «фінансового жанру» — вона завідувала бухгалтерією часопису, вирішила питання по-іншому...

Треба сказати, що, проводячи час разом від підйому до відбою, ми мимоволі викладали всі свої «пристрасті» — зокрема й творчі. Наслухавшись моїх «саморобних» віршів, вона вирішила, що я цілком дозрів для творчого вечора.

— *Нечего пускать деньги на ветер*, — мовила Олена. — *Кто ты — народ на даче не знает, а с Леонидом Филипповичем, директо-*

ром, я договорюсь. Максим возьмет на себя музыкальное сопровождение... — Її чоловік непогано грав на піаніно.

Наступного дня біля входу в їдальню Будинку творчості — після вечері вона зазвичай слугувала клубом — з'явилася афіша:

ТВОРЧИЙ ВЕЧІР СТАНІСЛАВА ВЕРЧИНСЬКОГО

Так народився цей псевдонім, який дещо збурих спокій мешканців Будинку творчості, позаяк зумовив цілу вервечку парі. Переплутавши прізвища Верчинський і Вертинський, вони подумали, що це його доправив до Коктебеля директор, великий мастак «діставати» знаменитості, і сперечалися лише про ім'я, котре він, на їхню думку, сплутав: одні називали ім'я Костянтин, другі — Михайло, а треті, знавці зі знавців, дорікаючи першим за невігластво, казали: «Верчинського звать Олександром».

А це було дівоче прізвище моєї матері. Її батько, Станіслав Верчинський, учитель гімназії в містечку Східної Галичини Бережанах, написав сто років назад невелику повість про життя цього краю.

Вечір пройшов успішно. Прочитавши кілька віршів, я відчув, що публіка «не клює», і ми з Максимом перейшли на пісеньки Лещенка, і найголосніші аплодисменти викликала «Мурка», їй нам довелося виконати тричі.

Унаслідок цього «дебюту» мій гаманець поповнився на пару сотень, які ми наступного вечора благополучно прогуляли в Феодосії...

Невдовзі ми роз'їжджалися по домівках, і Олена запропонувала мені з першим прильотом у Москву привезти свої вірші, а вона проштовхне їх у «Новый мир».

Через два місяці в авіаційному училищі, де я понад двадцять років пропрацював викладачем, настала пора виробничих практик курсантів. Курсанти-старшокурсники розліталися до всіх великих аеропортів Союзу від Риги до Владивостока. Услід за ними відправлялися й викладачі. Я вибрав відрядження до Прибалтики й у кінці листопада прилетів до Москви.

Відразу ж зателефонував до своїх кримських знайомих. Через це замість того, щоб іти в готель, я поїхав до Лобні, прийнявши запрошення провести наступний вікенд на генеральській дачі Олениних батьків.

Увечері до кімнати, яку мені надали гостинні господарі та в якій я вже розташувався на зручній софі й приготувався прочитати перед сном узятий у дорогу бойовик, увійшов Максим.

— *Я не хотел тебе говорить по телефону*, — мовив він, — *чтобы ты не суетился с подарком. Завтра у Лены день рождения. Будут разные деятели. Пара литераторов обещала прийти... Ленина младшая сестра, Наташа, знакома с Женей...* — він назвав прізвище досить відомого поета, — *возможно, и он придет. Покажешь свои вирши... А это посмотри перед сном.* — Він поклав на журнальний столик, що стояв поряд, купу журналів у ненашенських яскравих обкладинках. — *Наташа работает на Шереметьевской таможене. Все это — конфискованная литература. Ее нужно сжигать по акту, но в выходные дни наше КГБ не работает, подписывать акты — некому... Так что до 8 часов утра понедельника — можем «разлагаться».* — Витягши з купи, він розгорнув переді мною журнал, у якому на всю сторінку було вміщене кольорове фото відомої французької кіноакторки в найдвертішому вигляді. — *«Плейбой»... Спокойной ночи*, — реготнув він і, ляснувши пальцем по оголеному заду на фотографії, вийшов.

У купі яскравих журналів, на глянсових сторінках яких красувалися голі сідниці, розкішні автомобілі, білі яхти серед лазурових хвиль, — я виявив досить скромно оформлений часопис із російським текстом.

Уже розгорявся пізній листопадовий світанок, коли я перегорнув його останню сторінку.

Так відбулася моя перша зустріч із часописом «Континент»...

Прокинувшись після опівдня, я побачив, що журнальний столик спорожнів.

Після сніданку, з'їздивши в ближній до Лобні аеропорт Шереметьєво, із якого пізно ввечері був рейс на Ригу, — переважно через нього відправлялися літаки за кордон — узяв посадковий талон і в кіоску міжнародного сектора купив букет квітів для іменинниці.

На дачу я повернувся, коли вже почало вечоріти, але все ж устиг першим із гостей вручити господині букет. Вдоволено огледівши розкішні троянди, іменинниця мовила:

— *Ценю. Тетрадку твою обязательно напечатаю...*

Тут я хочу дещо відволіктися від своєї розповіді. Справа в тому, що переданий мною гостинній хазяйці зшиток містив вірші, які я написав десять років тому. В останні роки я створював інші вірші, і ці «інші» теж були зі мною. Але я не віддав їх Олені. На ті

часи це було рівнозначно самовбивству, позаяк вірші ці — далекі від соціалістичного реалізму, антисоветські за змістом, були ще й контрреволюційні за формою... Навіщо ж я їх писав і, понад те, привіз зі собою в боковій кишені форменого піджака?..

«Питання, звісно, прецікаве», — як проказував відомий сатирик, але в ті роки його можна було задавати багатьом, адже тим багатьом було тоскно в країні «розвиненого соціалізму» і багато хто «показував їй дулю в кишені».

Але мені випала нагода вийняти свою «дулю» з кишені.

Моя сестра мала приятельку, яка жила в Вільнюсі й працювала в університеті. Свого часу вони разом закінчили філфак Львівського університету. Майже щороку сестра їздила в відпустку до Литви і цього року привезла звідти досить товсту книжку-журнал, де литовською, українською й російською мовами були надруковані твори авторів-неформалів. Журнал цей видавався методом «самвидаву» й напівлегально розповсюджувався серед студентської молоді Прибалтики. Подруга сестри входила до редколегії часопису. Гостре бажання побачити свої творіння надрукованими й штовхнуло мене на цей вельми ризикований на ті часи крок...

Утім, я заспокоював себе тим, що сестра передрукувала вірші на взятій напрокат машинці, і передам я їх цілком анонімно.

Але повернімося в гостинний дім моїх приятелів, де вже зібралися гості й усіх запрошувано до накритого на утепленій веранді великого столу. Поет прийшов приблизно через півгодини після початку застілля. Я сидів спиною до дверей і моменту його появи не бачив, але зі жвавих вигуків і жестів гостей, які сиділи навпроти, зрозумів: завітала якась неординарна особистість.

Хвилин через п'ятнадцять до мене підійшла Оленина сестра. Поряд з нею стояв Поет.

— *Познакомьтесь*, — відрекомендувала вона мене, — *поэт-летчик...*

— *Вернее, авиатор, пишущий стихи*, — сказав я, тиснучи подану руку.

Ми обмінялися кількома фразами, і Поет спитав:

— *Где же ваши стихи?*

І тут...

Засунувши руку в кишеню з «кримінальними» віршами, я вийняв звідти й дав йому аркуш.

— *«Размышления у парадного подъезда»*, — прочитав він. — *Подражаете Некрасову?..*

приглушенные стелятся звуки,
 тротуарами люди
 торопливо «плывут», как плотва,
 и скользят мостовой
 лимузины,
 как хищные щуки...
 И мне кажется:
 всё это, всё —
 застоявшийся пруд
 и гнилая вода
 чуть колыхается над головами...
 — Эй ты, Северный ветер,
 взметни-ка крутую волну
 или сбрось-ка
 увесистый камень...

Дочитавши до кінця, Поет глянув на мене, і я побачив, що він ізблід.

— «Камень» — это атомная бомба? — спитав, повертаючи мені аркуш.

— Да нет... Просто возмутитель спокойствия, — відповів я.

Кивнувши, Поет відійшов.

Ще з годину я був серед гостей, але «метр» до мене більше не підходив. Коли ж я до нього наближався, він починав «жваво» розмовляти з сусідом.

Попрошавшись із господарями, я взяв свій портфель і вийшов на вулицю. Годинник показував 20.35. До вильоту мого літака лишилося понад три години. Холодна мжичка, що висіла всі ці дні над Москвою, під вечір стала розбавлятися сніжною крупкою. Пустельні тротуари Лобні побіліли. Лишаючи на них чорні сліди, я самотньо прокрокував до автобусної зупинки.

Через півгодини я вже підходив до яскраво освітленої будівлі аеровокзалу.

Раптом у натовпі людей, що стояли під накриттям, промайнуло знайоме обличчя. Наш курсант. Стоячи на верхній сходинці, він уважно вдивлявся в людей, що заходили до аеровокзалу. У просторій, як футбольне поле, залі для пасажирів я знову побачив знайому постать. Мій курсант Дмитро Сажин, котрого я тиждень тому провів на практику до АТБ Шереметьєвського авіазагону, теж когось виглядав у натовпі. Я пройшов за три кроки від нього,

але Дмитро й оком не повів і навіть відвернувся. Я знав, що він стажується на посадковому локаторі і, певно ж, прямо від нього прийшов до пасажирської зали, адже був у робочій куртці.

— Сажин, — торкнув я його за лікоть.

Дмитро повернувся й буркнув:

— Здрастуйте, — і зразу ж пішов геть.

Здивований незвичною поведінкою свого учня, я дивився йому в спину. Ось його зупинив якийсь чоловік і про щось запитав. Сажин кивнув і пішов далі.

До початку реєстрації на мій рейс лишалося ще години півтори, і, обравши спокійнішу місцину, я дістав із портфеля бойовик і поринув у читання.

Те, що за мною спостерігають, я зрозумів не зразу. З півгодини я сидів, устромившись у книжку, а потім підвівся поглянути на табло інформації й наштовхнувся насторожкий погляд чоловіка, що сидів у сусідньому ряду. Хвилин через десять я знову підвівся й знову наразився на його уважний погляд.

«Слідкує він за мною, чи що?..» — і тут мене обпекла думка про антисоветські вірші, що лежали в кишені піджака. Пізно згадав я про те, що «кращі» працівники советської митниці служать у КДБ.

«А, може, усе ж здалося?»

Засунувши книжку в портфель, підвівся й непокwapом пішов до скляної стіни, що виходила на льотне поле. Метрів за сто в розсіяному світлі прожекторів білили розпластані на стоянках літаки. Метушилися автонавантажувачі, подаючи до вантажних люків багаж, юрмилися біля трапів темні фігури пасажирів...

Вдивився у відображену в темному склі залу — й нічого підозрілого. І все ж. Пройшовши вздовж стіни, я раптово завернув до дверей, що виходили на льотне поле. Побачивши на руках мого форменого пальта нашивки старшого керівного складу ГВФ, охоронець, що стояв біля дверей, мовчки відійшов убік. Я вийшов на перон і, пройшовши ним до службового проходу, зупинився.

Менш ніж через хвилину на перон вийшла помічена мною в залі людина.

У цей час, захищаючись піднятими комірами льотних курток від сніжної крупи, що біла в обличчя, проходом ішли четверо. Екіпаж якогось транзитного літака. Один із них ніс великий портфель.

— *Привет, старик*, — сказав я, коли він порівнявся зі мною.

— А, «пан глядач», — відповів він, — «пани курвы» остались на борту...

Тоді в цивільній авіації був популярним польський анекдот. У ньому штурмана називали «пан глядач», а стюардес — «пані курви». Угледівши мій здоровенний портфель, співрозмовник прийняв мене за колегу-штурмана, однак, бачачи, що я продовжую йти поряд, змінив тон.

— *Нужно лететь? Поговорите с командиром...*

Тепер він прийняв мене за «службового зайця».

Ми підійшли до входу в службовий блок аеропорту. Командир екіпажу швидко проклацав кнопками кодового замка, і ступки дверей безшумно роз'їхалися.

Пропустивши нас, вони знову зімкнулися. Пройшовши довгим коридором до сходів, що вели на другий поверх, я оглянувся. Коридор був порожнім.

Екіпаж, із яким я пройшов до службового блоку, летів до Мурманська. Дізнавшись, що мені потрібно в Ригу, штурман мовив:

— *Через полчаса будет готовиться к вылету рижский экипаж. Командир там Кушнаренко, штурмана зовут Володя. Передадите от меня привет.*

Ми вже йшли коридором другого поверху. Показавши на ледь відчинені двері, він запропонував:

— *Подождите его в штурманской...*

У великій кімнаті, куди я зайшов, було порожньо. Лише рославий негр в уніформі «Eir France» схилився над круглим столом, на якому лежали штурманські мапи. Я сів на диванчик, що стояв біля стіни, роздумуючи, як би швидше спекатися небезпечних аркушів, що гранатою з висмикнутою чекою лежали в кишені мого піджака.

Негр біля столу ще якийсь час займався своєю справою, але потім підвів голову й поглянув у мій бік.

— *Мсье профессор!/? Вот это встреча!* — раптом вигукнув він і пішов до мене. Ми по-дружньому обнялися.

Це був Альфа Сидибє, мій колишній курсант із Малі, кращий учень з курсу «Радіонавігація». Слід сказати, що наші франкомовні учні з Малі не мали в своєму лексиконі слова «викладач» і, звертаючись до нас, говорили зазвичай — «професор», до того ж і наголошували на французький лад на другому «о». Свої імена вони також вимовляли на французький манер — з наголосом на останньому складі.

Ми, природно, цього правила не дотримувались.

Альфа сів поряд зі мною, і ми на кілька хвилин поринули в спогади.

— *Лечу в Париж*, — продовжив він розмову. — *Через час вылет...*

У голові в мене промайнула шалена думка.

— *Альфа*, — мовив я. Він усміхнувся: я зробив наголос на другому «а». — *Ты сможешь взять у меня письмо и сдать его на почту в Париже?*

Голос у мене затремтів. Альфа пильно поглянув на мене.

— *Не волнуйтесь, профессор*, — він поклав руку мені на плече. — *Давайте ваше письмо.*

Вийнявши з кишені злощасну пачку крамольних аркушів, я написав на звороті останньої сторінки «Париж, журнал «Континент». І, трохи подумавши, згори першої сторінки: «Станіслав Верчинський». Альфа зразу ж сховав їх у своєму здоровезному портфелі. Ми ще з хвилину посиділи мовчки, а потім Альфа підвівся й простяг мені руку:

— Оревуар, мон амі, — сказав він, сяйнувши білосніжною усмішкою, і вийшов зі штурманської.

Коли я повернувся до пасажирської зали, вже оголосили реєстрацію на ризький рейс. Щойно віддав посадковий талон і відійшов од віконця реєстрації, як жінка, що сиділа за ним, схопила телефонну трубку...

При посадці я став у самому кінці недовгої, щоправда, цього пізнього часу черги.

Чоловік за стійкою, судячи з нашивок — сам начальник зміни, не повернув мені, як це робиться зазвичай, мої документи, а, поклавши їх на свій стіл, показав мені на контрольну рамку:

— *Прошу*, — і додав, — *с портфелем...*

Щойно я увійшов до рамки, як пролунав оглушливий дзвоник. Одразу ж з'явилися «двоє в цивільному» й повели мене в кімнату особистого огляду.

Коли огляд, нарешті, скінчився, знову з'явився начальник зміни, несучи в руці моє посвідчення й службовий квиток.

— *Извините — служба... Нам дал сведения очень серьезный источник, что вы транспортируете наркотики...*

— *Вам что, и фамилию мою назвали?*

— *Точно так. И маршрут вашего следования... Мы отложили на 15 минут закрытие дверей самолета... Прошу поторопиться.*

Уже в літаку я зрозумів, чому приводом для моєї затримки стала легенда про наркотики: «антисоветські матеріали» сторицею

окупили б їхню відсутність, та й не довелося б пояснювати, звідки стало відомо про вірші...

Ця подія не спричинила якихось видимих наслідків, однак наступного навчального року мене ввічливо «вивели» з роботи на іноземному відділенні.

Через півроку на адресу бібліотеки училища надійшла бандероль із Малі. Бандероль супроводжувалася спланим повідомленням про вручення, яке потрібно було відправити назад: «Панові Альфа Сидибе, Бомако...», тому на пошту запросили завідувачку бібліотеки, і вона розписалася «в отриманні»...

Після цього бандероль зразу ж відкрили й конфіскували вміст: паризький журнал «Континент».

У «Новом мире» мої вірші так і не з'явилися.

Настала весна. Ранками, збираючись на службу, я включав «Спідолу» й ловив закордонні радіостанції. Советські радіоприймачі не мали короткохвильових діапазонів менше 25-ти метрів, і КДБ досить успішно глушив усі «ворожі голоси». Аж раптом...

Був сіренький квітневий ранок. Накрапав легкий весінній дощик, праця «глушилок» ускладнилася і, налаштувавшись на хвилю радіо «Свобода», я чітко почув:

*Среди плит непонятных
резвились веселые дети
и какие-то люди
призрели домашний уют...*

Господи, та це ж «Еврейское кладбище»! Один із віршів тієї крамольної пачки, відправленої мною в «Континент» восени 1977 року.

Я заплющив очі...

Знову побачив закинута юдейське кладовище й братню могилу, в якій лежали всі юдеї маленького українського містечка — майже половина його довоєнного населення. За тридцять років земля на ній осіла, утворивши продовгувату улоговинку, але на старих надгробних плитах, які оточували її, ще не вивітрилися сліди автоматних черг. Однак по краях уже осипалися сміттєві купи: біля цвинтаря після війни поселилися «побратими», переселенці з Пензенської області.

«МОНОЛОГ РЯШКІНА»

Мій давній приятель Семен Квасничка, режисер українського театру, вирішив дещо освіжити репертуар і сам написав невелику п'єсу.

Це була, як він визначив її жанр, «драматична комедія» про російську сім'ю, що переселилася з Росії, і яким із душі вернуло від усього українського. Героїня, як і громадянка, описана ще Миколою Кулішем, вважала, що «ліпше бути згвалтованою, ніж українізованою». Відповідно і герой поводився як «великий російський патріот». П'єса — Семен назвав її «Ряшкіни» — була, майже як у Шекспіра, ледь не вся у віршах.

— Зроби монолог для головного героя, старий, — попрохав мене Семен.

Монолог я створив, і вистава пішла в роботу.

А за кілька днів до прем'єри в місто завітала чергова «делегація» з Росії й афішні тумби обклеїли відозвами місцевої організації конгресу російських громад: усім «справжнім громадянам Вітчизни» пропонувалося зібратися на мітинг у Палаці культури імені Леніна. Подібні заходи конгрес проводив частенько, і, як навмисне, афіші нашої прем'єри виявилися заліпленими відозвами «конгресменів».

Увечері напередодні мітингу ми — Семен, я й молодий актор Костя Гурвич, що грав у новій виставі головну роль, — розходилися після репетиції по домівках.

— Семене Григоровичу, — сказав Костя, здираючи чергову відозву з нашої афіші, — давайте спробуємо мій монолог на, так би мовити, альтернативній авдиторії.

— Хочеш прочитати його на мітингові? — задумався Квасничка. — А що, це ідея...

Наступного дня ми театральним мікроавтобусом поїхали на мітинг.

На Кості пузирилися обвислі спортивні штани. Несвіжа футболка з написом на грудях «Миру — мир» звисала ледь не до колін, а розтопані кросівки були взуті прямо на босі ноги. У руці він тримав авоську з трьома пляшками «Московської».

— Налив із крана... — пояснив він у відповідь на здивований погляд Кваснички.

Лишивши мікроавтобус за рогом, ми попрямували до Палацу культури.

Біля входу нас зупинили кремезні хлопці з червоними пов'язками — охоронці мітингу.

— *Куда с водкой?*

— *Вы что?!* — Костя шумно дихнув на них, аби вони відчули, що він тверезий, як скельце. — *Для дома, для семьи купил. Праздник же — «братья по разуму» приехали...*

Охоронці презирнулися: може, «шизонутий»? Пісню Висоцького вони явно не чули.

— *Пропустите: наши люди,* — сказав старший охоронець, підійшовши до дверей.

Простора зала Палацу культури гула, як бджолиний вулик. Вільні місця лишалися тільки в задніх рядах. Усівшись із краю, ми обережно огледілися.

Зі стін звисали впереміш російські «трикольори» й червоні прапори ССРСР. Під високою стелею над сценою був намертво вмурований лозунг «Партія — наш керманіч», а по боках з одного боку красувався профіль Леніна, а з другого — надокучливий силует Спаської вежі.

Невдовзі на сцену до покритого кумачем довгого столу вийшов колишній секретар міському партії й оголосив мітинг відкритим. Із потужних динаміків долинув довгий знайомий акорд.

І заgrimів хор: *«Союз нерушимый республик свободных...»*

Зала з гуркотом підвелася. Дехто пробував підспівувати. Літній мужик, що стояв поряд із нами, зашморгав носом і витер рукавом очі...

Прибулі з Росії «делегати» в три ряди розмістилися за столом президії, і до мікрофона, по-американськи закріпленому на стійці з пюпітром, підійшов доповідач.

Добрих півгодини він таврував зрадника Кравчука й буржуазних націоналістів, котрі у змові з «бердичівськими політиками» штовхають Україну до «чужого й далекого Заходу» замість рідного й близького Сходу, та ще й мають нахабство називати «меншістю» російських людей, котрі проживають тут, як якихось там юдеїв чи вірмен.

— *Русский человек никогда и нигде не был и не будет нацменом, как бы не мечталось об этом держащим власть в Киеве «панам» и их бердичевским вдохновителям,* — так доповідач під шквал аплодисментів закінчив свою промову і, перечекавши їх, підняв угору аркуш паперу:

— *Они пишут «в Украине» так же, как мы пишем «в России»... Но мы писали и будем писать «на Украине», потому что Россия — вели-*

кая держава, а это... — він описав аркушем коло в повітрі, — это всего лишь — территория!

Почалися виступи учасників мітингу.

Діставши наперед заготовлену записку, Костя послав її рядами: «Желаю рассказать про жизнь». — Підпис був: «Русский патриот». Костя чесно взяв її в лапки, але провідник мітингу не звернув уваги на цю дрібницю.

Хвилини через п'ять у залі пророкотало:

— Слово имеет Русский патриот!

Супроводжуваний заохочувальними оплесками, Костя подався на сцену, тримаючи в руці авоську з пляшками.

Підійшовши до стійки з мікрофоном, він із дзенькотом поклав авоську біля ніг і сором'язливо прокашлявся.

— Не робей, братан! — дав увідну Юхим.

У залі засміялися й знову заплескали.

Костя голосно зітхнув і, натискаючи на кожне слово, почав:

*Сегодня, когда нахально
нацмены качают Русь,
я им говорю, охальникам:
«Я — русский! И тем горжусь...»*

Римований початок і близькі серцям мітингарів слова приємно схвилювали залу. Рядами хвилиною прокотився схвальний шумок і оплески. Зааплодували й ті, що сиділи на сцені.

Скромно опустивши очі, Костя помовчав і продовжував:

*Куда бы судьба ни забросила,
и где б не вершил выпивон, —*

тут він кивнув на пляшки, що лежали біля ніг, —

*я помню деревню Сосенки,
где был когда-то рожден.*

Зала уважно слухала.

*В матерчатых старых тапках
(ну, ведьма, ни дать ни взять)
осталась в избенке бабка,
маманькина, помнится, мать.*

Хлопець-друзяка, що розбалакався після кількох чарок, — швидко завойовував симпатії аудиторії.

*Избенка, конечно, сгнила,
а бабка давно померла —
соседка ее схоронила —
но память во мне жива
о той деревеньке. Помнится:
церквушка и липы окрест —
с церквушки мой дед-комсомолец
содрал позолоченный крест.
А батя служил на танке.
Про венгров шумел не раз...
Пропал бедолага по пьянке.
А мамка кинула нас... —*

Костя замовк... Потім махнув рукою, відганяючи печальні спогади, і продовжив.

Голос його зміцнів: сопливе дитинство закінчилося.

*Куда б нас потом замотало,
и, верно, пришлось бы пропасть,
но подняла нас, воспитала
родная советская власть...
Пошел в ПТУ...*

Посадили.

*На «химии» кончил срок...
А после в СА «забрили»
и двинули на Восток...
Братан по бадиной линии
письмишко мне накатал...
И вот я на Украине —
в гробу я ее видал... —*

Костя зробив павзу, скривився і сплюнув...

*Не-е. Ране они крутились,
и дружбу, гады, блюли,
но дали им «самостийность»
и скурвились враз...*

Понесли...

*Никто им теперь не начальник —
а к этому я не привык —
вчера ж еще вместе кричали:
«Долой украинский язык!..»*

Костя все більше розпалювався, обурюючись.

*А ноне?
Не «слушай», а «слухай»
На «мове».
— Туды их мать...
Ну что это, «бляха-муха»,
и как это все понимать?*

Костя знову зробив павзу й покрутив головою, показуючи спантеличеність.

*Вы ж «русский» учили.
Истово.
По Ленину.
По Ильичу...*

Костя рубонув рукою.

*Я эту «державную мову»
не знаю
и знать не хочу.
И кто тут меня насилит,
сует мне язык другой?! —*

Він знову зробив павзу й мовив замилувано:

*— Моя держава — Россия!..
И всюду она со мной...*

Костя зітхнув, згадавши «далеку батьківщину».

*Но вижу я:
«э т и» лезут.
Плывут на здешний причал,*

*которых мой дед не дорезал,
отец мой — не дострелял...*

У залі почулися вигуки «бендеры недобитые!..»
Костя, «солідаризуючись» із залом, теж вигукнув:

*Назад!..
Какая свобода?!
Я тоже давить не устал.
Не зря ж я четыре года
«курочил» Афганистан...
Брательник мой, Ряшкин Шурка,
умеет «снимать навар».
И мы тут хохлам и чуркам... —*

Костя підсилив голос:

— Устроим свой! —

і раптом заволав:

— Кан-да-гар!!!

Здійнявши руки зі стиснутими кулаками, він потряс ними над головою й під гучні аплодисменти й крики: «Правильно! Давить их нада!» — підхопив авоську з пляшками, зійшов зі сцени й пішов залом...

На виході охоронці, ставши «струнко», віддали йому честь, а старший потис руку.

Через кілька хвилин вийшли й ми.

Костя чекав нас біля мікроавтобуса.

— Ну як? — спитав він у режисера.

Квасничка помовчав, потім сказав, зітхнувши:

— З такими «співвітчизниками» — важко Українській державі... Ну, а якщо влаштують «свій Кандагар» — в Україні «ряшкіних» поменшає. А то й... узагалі нічого не зостанеться. Так що нема лиха без щастя... А ти, Костю, актор гарний.

ТРИ ОПОВІДАННЯ ПРО ФІМУ

Пізно ввечері на моєму письмовому столі зашелестів мобільник.

— Дзвонила Сіма, — почув я голос Жені Скорохода. — Юхим помер. Помовчали.

— Напиши про нашого «Фіму Дворкіна», — сказав Женя. — Нехай буде йому пам'ять...

ХОМУХІН

Старший лейтенант Хомухін прослужив у Радянській армії понад п'ятнадцять років, і по всьому було видно, що виходити на пенсію йому доведеться в цьому — почесному для «паріїв» офіцерського корпусу — званні.

Правда, в армійському ранговому табелі для посади «командир групи обслуговування літака» «стелею» було капітанське звання, але це у ВПС, а Хомухін проходив службу в ЦВФ, де посада ця називалася — старший технік літака, і «стеля» для неї була на щабель нижчою.

У службових атестаціях його незмінно вказувалося: *«Видвиженню на вищую должность — не подлежит»...*

Щиро кажучи, спеціалістом Хомухін був — ніяким.

Призваний на дійсну службу з російської глибинки, він потрапив у дивізійний ШМАС — школу молодших авіаспеціалістів. Можливо, по закінченні її та відслуживши залишок часу до «дембеля» на літаках, він і став би ським-таким спеціалістом, але після закінчення школи молодшого сержанта Хомухіна «вибрали» секретарем комітету комсомолу ШМАСу. І невдовзі присвоїли офіцерське звання — молодший лейтенант. Три роки він ретельно збирав членські внески й випускав «бойові листки», за що одержав другу зірочку на погоні і був посланий до окружної партшколи.

Після закінчення її у званні старшого лейтенанта Хомухіна направили в рідну дивізію на капітанську посаду — інструктором політвідділу. Але грянула «хрущовська відлига», почалося скорочення армії, і дивізія пішла в запас. Юрми викинутих зі звичної колії офіцерів поповнили лави робітничого класу й трудової інтелігенції. Однак випускника партшколи залишили в кадрах армії, направили служити до ЦВФ. У Радянському Союзі цивільна авіація була «приписана» до армії.

Первинне офіцерське звання, яке Хомухін одержав у ШМАСі, називалось — «молодший технік-лейтенант». Цю «приставку» йому залишали й при подальших присвоєннях. Так що до часу скорочення армії Хомухін був уже «старший технік-лейтенант» і, крім того, носив на мундирі «гвардію»: полк, у якому він починав службу, був гвардійським.

У ЦВФ Хомухіна призначили старшим техніком літака на навчальному аеродромі авіатехнічного училища. В армії ж робота офіцера-політпрацівника полягала в «керівництві та контролі». Він прибув на навчальний аеродром й одержав у своє відання знятий з експлуатації АН-12 та двох механіків, тож попервах він, як кажуть, і за холодну воду не брався... У ЦВФ порядки були інші — довелося Хомухіну вдягати робочий комбінезон. Але позаяк він особливо не петрав в авіаційній техніці, уся робота з підготовки й обслуговування обладнання літака, як і раніше, лежала на його механіках. Коли головному інженеру аеродрому доповіли про «діяльність» нового офіцера, він гмукнув:

— *Хоть бы гвардию снял, хорек...*

Це прізвисько так і прилипло до невисокого рудуватого Хомухіна.

Знань для навчання майбутніх авіаспеціалістів у нього явно не вистачало, і він компенсував це високою вимогливістю й суворим дотриманням статутів. Курсанти не любили «хорька», та й колеги-офіцери не надто його шанували. Але Хомухін знав, що цивільні начальники не можуть звільнити кадрового офіцера, а підвищення йому не загрожує, працював, як мокре горить, очікуючи виходу на пенсію. У ті роки пенсію давали вже після двадцяти років служби.

Усе змінилося з призначенням нового міністра Бугаєва. Улюбленець генсека Брежнева, він одержав найвище в авіації звання — «головний маршал», обігнав увесь ВПСівський генералітет, і тут же урівняв офіцерів, що проходили службу в ЦВФ, з армійськими. Тепер старшому техніку літака могли присвоїти «капітана».

На навчальному аеродромі, крім Хомухіна, проходили службу ще троє офіцерів. Всі вони давно вислужили «старлейтівський строк», і коли почули радісну звістку, стали дружньо приміряти на погони четверту зірочку. Іван Семенович Грач, головний інженер аеродрому, написав подання на всіх чотирьох і сам відніс його до штабу. Щоправда, Хомухіна викликав для «особистої бесіди», і «гвардієць», утративши всю пиху, клятвено обіцяв зробити правильні висновки. Подання затверджував начальник училища

генерал Савенков, однак усі в училищі знали, що папери, які стосуються техскладу, генерал підписує тільки після «візи» першого заступника інженер-полковника Рапопорта. Так повелось у них іще з тієї пори, коли Савенков був командиром авіадивізії, а Рапопорт — її старшим інженером. Призначений начальником училища ЦВФ, він перетягнув до себе старого товариша...

Головний інженер аеродрому натякнув Хомухіну, що Рапопорт може й не завізувати його подання. До звання «капітан» уже належить приставка «інженер», а в Хомухіна за плечима — лише семирічка й ШМАС. У відповідь «хорьок» пред'явив виданий після закінчення партшколи диплом, де вказувалося, що його власник за рівнем освіти прирівнюється до випускника вишу.

— *Ладно, об'яснишь это полковнику сам,* — махнув рукою Грач.

Іти на прийом в особистій справі — безнадійна річ. Начальство на цей час запрошувало в кабінет замполіта, секретаря парткому, голову профкому і, що було найнеприємнішим, секретаря партбюро навчального аеродрому, який прямо заявив Грачу: *«Хомухину и «старлея» много...»*

Випускник партшколи вирішив піти іншим шляхом. Кадрові офіцери, які проходили службу в училищі, — їх було чоловік двадцять, — напередодні вихідних і святкових днів призначалися в добовий наряд, черговим по училищу. Вранці черговий зустрічав начальника біля КПП, коротко рапортував йому й супроводив до кабінету, де віч-на-віч доповідав, уже докладно, про все, що сталося вночі. Розмова часто виходила довірливою, й Хомухін, коли хворобливого начальника заміняв його перший заступник, — вирішив використати цю обставину для вирішення «особистого питання».

Ось і цієї п'ятниці генерал, як з'ясував у медсанчастині Хомухін, до майбутньої середи був на «лікарняному». Перед тим, як з'явитись на аеродромі, Хомухін зайшов у стройовий відділ і попросив поставити його з неділі на понеділок черговим по училищу.

— *Ты что — получил наряд вне очереди?* — здивувався «графіко-відповідальний» офіцер. — *Уже ж дежурил в этом месяце...*

— *Нужно подменить...* — зіграв у благородство Хомухін.

Розмова головного інженера аеродрому з Хомухіним не минула марно: старший лейтенант почав проявляти щодо своїх учнів «терпимість і гуманізм». Після закінчення першої години занять, щойно прозвучав сигнал на перерву, він раптом оголосив:

— *Кто желает поразмяться, может выйти из самолета...*

Хомушині механіки здивовано переглянулись, а курсанти, швиденько «простукавши» по трапу, висипали на тепле травневе сонце. Слідом за ними опустився на бетонку й Хомухін. Проїшов «проходкою» із замисленим виглядом стоянкою АН-12, потім зійшов на аеродромну травичку й, обернувшись до курсантів, що розмістились трохи оддалік, скомандував:

— *Курсант Дворкин, ко мне!*

У пам'яті висновок одного з великих, який міркував про життя: «Усе наше життя — гра»... Яка гра? Можливо, в доміно? Випускник партшколи Хомухін, військова людина з освітою, «прирівняною до вишівської», звичайно ж, розігрував із життям шахову партію. У тій комбінації, яку задумав Хомухін, були можливі три варіанти: він міг підізвати Мишка Кацмана, міг Льоню Биргіна, але...

— *Курсант Дворкин, ко мне!* — скомандував старший лейтенант.

І Юхим Дворкін, неодмінний провідник-витівник усіх училищних «капусників», пародист-сатирик «Фіма Дворкін», негайно підбіг до Хомухіна.

— *Товарищ гвардии старший лейтенант, курсант Дворкин по вашему приказанию прибыл!*

— *Вы еврей, Дворкин?* — на всяк випадок перевірівся Хомухін.

— *Так точно,* — після секундної павзи підтвердив Фіма.

— *Хочу поприветствовать на родном языке одного хорошего человека. Как будет по-еврейски «Доброе утро!»?*

— *Киш ин тухес,* — піднявши на Хомухіна ясні очі, не сумніваючись, відповів Фіма.

— *Киш... Нет, не запомню, надо записать,* — Хомухін вийняв блокнот.

— *Киш... Ин... Тухес,* — виразно повторив Фіма.

У понеділок уранці Хомухін забіг на хвилинку додому — співробітники училища жили в розміщених тут же за парканом ДОСах, домах офіцерського складу — й поклав у внутрішню кишеню кітеля заповітний диплом окружної партшколи.

Наближався вирішальний момент.

Начальник училища генерал Савенков мав квартиру в центрі міста, приїздив на службу в чорній «Волзі» й проходив через КПП в почесній самотності під волення днювального курсанта: «*Смирно!*» Черговий по училищу, тільки-но генерал виходив із КПП, в свою чергу командував: «*Училище, сми-рр-но!*» — і стройовим кроком ішов назустріч. При цьому всі співробітники поблизу

спинялися й, поки тривало віддавання рапорту, завершуване генеральським бурканням: «*Вольно*», яке тут же на все горло дублював черговий, — «ставали в стійку».

З першим заступником усе було простіше. Рапопорт жив в одному з ДОСів і приходив на службу пішки, часто в оточенні співробітників. На КПП днювальний лише мовчки козиряв йому, а черговий чекав полковника біля ганку адміністративного корпусу і, коли той підходив до нього, приймав стійку «смирно» й видавав рапорт. При цьому співробітники, що йшли з Рапопортом, хоча й зупинялись, але наввипинки не ставали, і навіть, якщо було «дуже ніколи», акуратно проходили далі.

Інженер-полковник був лібералом.

Як тільки Рапопорт, перемовляючись із заступником по АГЧ Стучинським, вийшов із КПП, Хомухін загорлав: «*Училище, смирно!*» — і, карбуючи крок, пішов назустріч.

Усі навколо зупинились. Від несподіванки й сам полковник на мить «прийняв стійку», але, зрозумівши, що черговий просто перестарався, продовжив рух. Хомухін не дійшов, як належить, п'яти кроків, хвацько клацнув каблуками, приставив ногу й відчеканив:

— *Товарищ полковник, за время моего дежурства чрезвычайных происшествий не произошло!..*

— *Вольно*, — скомандував полковник. І, — чого ніколи не робив генерал — простягнув черговому руку: — *Доброе утро, Анатолий Иванович...*

— *Киш ин тухес, Яков Израилевич*, — заволодівши полковницькою рукою, відповів Хомухін.

Рапопорт поперхнувся й почервонів. Різко відкинув хомухінську длань, круто повернувся й швидко пішов до ганку. Отетерілий Хомухін розгублено втупився в полковницьку спину. Так добре задумана комбінація розвалювалась на очах.

— *Зачем же вы оскорбили полковника, старлей?* — підійшов до нього Стучинський.

— *Как это оскорбил?! — розгублено підскочив Хомухін. — Я же пожелал ему доброго утра по-еврейски.*

— *Вы «пожелали» ему, чтобы он поцеловал вас в задницу*, — суворо уточнив заступник начальника.

Хомухін зблід і кинувся до штабного корпусу, але назустріч йому вже поспішала секретарка Рапопорта.

— Яків Ізраїлевич розпорядився, щоб ви не заходили до його кабінету. Рапорт про чергування залиште в приймальній.

Хомухін, звичайно, того ж дня з'ясував стосунки з полковником, і Рапопорт зі сміхом відпустив нещасного «хорька», як кажуть, із миром. Але Стучинський доповів про все генералу, і той змусив Хомухіна подати офіційний рапорт і написав на ньому: «*Рассмотреть поступок курсанта Дворкина на предмет отчисления из училища*». Цей рапорт передали на педагогічну раду.

Над головою Фіми збиралися хмари. Але все обійшлося. Курсанту-випускнику Дворкіну лише оголосили сувору догану й розподілили замість нового аеропорту «Бориспіль» під Києвом у також новий аеропорт «Толмачево»... під Новосибірськом.

Рапопорт не завізував хомухінське подання, і той так і не став «інженер-капітаном», але, коли через півтора місяця звільнилася капітанська посада начальника гарнізонного Будинку культури, він переконав генерала поклопотатись у політуправлінні округу про призначення на неї Хомухіна.

«ДИВЕРСІЯ»

Дільниця трудомістких регламентних робіт АТБ а/п «Толмачево», яким керував Микола Петрович Баранов, боролася за економію.

У перевдягальні дільниці під портретами Брежнєва і Бугайова (обидва — в маршальських мундирах, прикрашених численними нагородами), прямо на стіні великими червоними літерами було написано: «*Экономика должна быть экономной*».

Микола Петрович пояснював цей лозунг просто:

— *Воровать нужно меньше...*

Микола Петрович, звісно ж, не мав на увазі взятий ним на роль городнього куреня списаний МІ-4 чи півдесятка комфортабельних крісел, знятих із «тушок», які відправлялися в ремонт. А мав він на увазі — щонайчистіший медичний спирт, яким постачали дільницю для протиобліднювальних систем літака, а також «протирань і промивань» різного роду контактів електрообладнання.

Кожен бригадир отримував уранці містку «флягу», наповнену такою жаданою для «простої радянської людини» рідиною, і грамів сто-двісті безболісно «зливав»... А це ж — цілий баняк!

Після того, як одна бригада, залити очі, заснула в багажному відсіку транзитного «Іла» й отямилася (дивом не загинувши — відсік не було герметизовано) аж у кінцевому аеропорту, за три тися-

чі кілометрів од рідного Толмачева, начальство вирішило: «*Пьянству — бой!*»

Коли Баранову вліпили на партбюро суворо догану, він поклявся повністю усунути «зливання».

Зазвичай змінний інженер, заповнивши робочу відомість, підраховував необхідну кількість спирту, який належало видати кожному бригадиру, і, визначивши «повний об'єм», приносив із каптерки наповнену синюватою вологою велику сулію, із якої відливав спирт у мірну кружку. Після чого наступав відповідальний, суворо контрольований бригадирами, момент — «розливання».

Бригадири підходили до столу, розписувались у відомості, і «змінний» з допомогою мірного циліндра розливав спирт у бригадирські фляги.

Тепер ця операція стала здійснюватися лише після проведення начальником дільниці «спеціального профілактичного заходу».

На початку робочого тижня, перш ніж розпочати операцію «розливання», змінний інженер установлював сулію зі спиртом на низькій табуретці посеред роздягальні й стукав у дощату стінку, за якою був кабінет начальника: «*Николай Петрович!..*»

Через кілька хвилин у роздягальні з'являвся Баранов. Бригадири вставали, але Баранов їх мовби й не помічав. Підійшовши до табуретки, він не кваплячись розстібав ширінку і, діставши «божий дар», мочився в сулію. Потім підходив до столу, на якому лежала відомість, писав: «*Выдачу спирта из емкости № 2 разрешаю.*»

І йшов...

Усю весну й літо на початку робочого тижня начальник дільниці, так би мовити, «за повного неспротиву сторін», боровся зі «зливанням», поки в вересневий понеділок у роздягальні не з'явився новий бригадир — авіатехнік 3-го класу Юхим Дворкін.

Фіма ніколи не прагнув стояти біля начальства — завжди пас задніх, а тому спершу не зрозумів «дій» Миколи Петровича, але коли усвідомив, вискочив із роздягальні й виблював прямо під яскравий плакат «*Советский авиатор, гордись своей профессией!*».

Він згадав, що вчора, відзначаючи завершення місячного стажування на посаду бригадира, на самодіяльному бенкеті, організованому знайомими дівчатами-бортпроводницями в салоні прибулого з рейсу «Іла», по черзі з усіма відпив кілька разів із робочої фляги свого керівника й наставника «дядька Петра»...

Авіатехнік Дворкін категорично відмовився отримувати спирт із «місткості № 2», і Микола Петрович відсторонив його від про-

ведення регламентних робіт з електрообладнанням, а тижнів через два призначив обслуговувати сантехнічне обладнання — туалети в літаках.

Однак профілактика набрала розголосу, і начальник АТБ заборонив Баранову проводити «спецзахід». Замість цього в спирт стали додавати якусь дороговартісну «гідоту», що робила його майже непридатним до вживання всередину.

Уся «трудомістка дільниця» запечалилася. Деякі гарячі голови навіть пробували побити Фіму, але від цієї ідеї довелося відмовитися: новий авіатехнік був кандидатом у майстри спорту не з шахів, як сподівалися його потенційні кривдники, а... з боксу.

Утім, на посаді літакового техника Фіма пропрацював недовго, здійснивши, як написав у своєму рапорті «особист», *«политическую диверсию, за которую в недавние времена, с учетом социального происхождения и национальной принадлежности, авиатехник Дворкин был бы «шлепнут», как враг народа, без суда и следствия»...*

Але про все по порядку.

Це трапилося в самому кінці жовтня, ясної безвітряної днини опівдні.

В аеропорту «Толмачево» приземлився Іл-18 урядового, 235-го, авіазагону, на якому повертався з Китаю член політбюра Громико. Літаки цього загону зазвичай використовували ВВП військових летовищ, але на розташованому поруч забарахлила система посадки, тож Іл-18 посадили на цивільну смугу.

Літак іще рулив до літерної стоянки, що містилася навпроти будівлі аеропорту, а з його верхніх поверхів уже зігнали вниз усіх пасажирів, і в розташованій на другому поверсі «Кімнаті матері й дитини» зачинили й опечатали двері, що виходили до зали чекання, поставивши біля неї двох оперативників.

Щойно білосніжний лайнер заглушив двигуни й прийняв парадний трап, до нього підкотила чорна «чайка» першого секретаря обкому й півдесятка «Волг» іншого місцевого керівництва.

Швидко провівши зустрічний ритуал — поцілунок з першим і «хліб-сіль» із рук місцевих красунь — Громико поїхав до міста.

Кожний літак 235-го загону мав у складі екіпажу авіатехніків, які в транзитних аеропортах самостійно проводили оперативний огляд і обслуговували обладнання.

Та цього разу...

У кабінеті Миколи Петровича різко обізвався зумер апарата прямого зв'язку з начальником АТБ.

— Баранов, хто у тебе сьогодні дежує по «золотой роті»?
 — Да этот, новый. «Интеллигент»...
 — У него же нет допуска к правительственным рейсам. В общем, так: садись в машину и — на литерную стоянку. У них фекальные емкости переполнены...

Через кілька хвилин спецмашина (у просторіччі йменована «гівновозом»), у кабінку якого замість Фіминого помічника втиснувся сам начальник дільниці, жваво покотила бетонкою до літерної стоянки.

Обов'язки в асенізаційній бригаді розподілялися так: Фіма-бригадир піднімався на борт, оглядав сантехнічне обладнання й стан фекальних місткостей, а його помічник, розмотавши з барабана шланг, ліз стрем'янкою до розняття на правому борту (парадним у літакові вважається лівий, до нього зазвичай подають трап) і приєднував його до фекальних місткостей літака. Потім Фіма, відчинивши праві двері, кричав: «Давай!» — і помічник починав «операцію».

Фіма повертався до туалетів і спостерігав за показаннями приладів. Коли вони виходили на потрібний рівень, він знову виглядав із дверей і кричав: «Кончай!»... І спускався з «борту». А досвідчений помічник, що не один рік пропрацював на спецмашині, самостійно довершував решту роботи.

Цього разу ролі розподілилися по-іншому.

Оперативники не пустили Миколу Петровича на «борт», а Фімі взагалі не дозволили підійти до літака. Довелося начальникові дільниці самому розмотувати шланг і, залізши на стрем'янку, приєднувати його до розняття. Фіма ж, вернувшись до спецмашини, приготувався керувати операцією очистки.

— Давай! — крикнув, виглянувши з літака, бортмеханік.

І Фіма увімкнув насос, що закачував у фекальні місткості воду.

Через якийсь час бортмеханік визирнув знову:

— Хорош! — Потім, після невеликої павзи, скомандував: — Качай обратно!..

І Фіма включив насос на режим відкачування розріджених фекалій у бак спецмашини.

Хвилин через п'ять операція очистки завершилася і Баранов, який так і просидів на стрем'янці увесь цей час, від'єднав шланг і, скинувши його на бетонку, поліз униз.

— Сматывай шланг! — гукнув Фімі, що стояв біля машини.

І тут сталося непоправне.

Замість того, щоб поставити важіль керування в положення «включення лебедки», Фіма поставив його в положення «сброс». Із шланга на бетонку жваво потік жовтий «пахучий» струмінь.

— *Что ты делаешь?!* — заревів Баранов, і Фіма негайно змінив положення важеля, перевівши його в положення... «срочный сброс»...

Від внутрішнього тиску, що різко збільшився, шланг «здибився», як живий, і в ньому утворилася пробка, яка через кілька секунд із різким ударом вилетіла назовні щільною жовтою грудкою завбільшки з тенісний м'ячик і, пролетівши під фюзеляжем літака, ляснула в спину оперативника, який стояв біля трапа. Оперативник упав, а його колега, швидко вихопивши пістолет, кілька разів вистрелив убік машини.

Баранов зразу ж долілиць повалився на бетонку поряд зі смердючою калюжею, Фіма відскочив від пульта керування й сховався за машиною.

І некерований «гівновоз» вернув «лайнеру» все отримане від нього лайно: увесь білосніжний правий борт літака, від кіля до пілотської кабіни, укрили жовті фекальні «розводи».

У Баранова стався серцевий приступ, і його забрала «швидка». Фіму оперативники відвели до КПЗ аеропортівського відділку міліції, і він просидів там цілий день з «особистом», складаючи щогодини нову «пояснювальну записку».

Лайнер відбуксировували на дальню стоянку. Під безпосереднім керівництвом начальника АТБ його відмивали всі мийні машини аеропорту.

На «літерну» — лишився запах — літак уже не повернули.

Пасажирам дозволили піднятися на верхні поверхи аеровокзалу, і жінки з дітьми стали проходити до «Кімнати матері й дитини» не вузькими й брудними сходами чорного виходу, а через залу чекання.

Баранову наказом по Сибірському управлінню ЦА оголосили догану з попередженням «про неповну службову відповідність».

Однак через два тижні в «Толмачево» прилетів міністр Бугайов — начальник місцевої АТБ висувався на посаду головного інженера управління. Коли постало питання про його наступника, міністр спитав:

— *А где этот, ваш?.. Который Громыку говном полил?* — І весело розсміявся...

Невдовзі Микола Петрович обійняв нову посаду. Фіму ж на півроку позбавили звання «авіатехник *третього класу*» й перевели на зарядну станцію. Акумуляторником...

А МОГЛА БУТИ КАТАСТРОФА...

Літак ТУ-124, бортовий номер «45098», виконував рейс Ново-сибірськ — Іркутськ.

Указаний в розкладі 18 травня виліт — 23.15 — двічі відкладали через грозовий фронт, що насувався зі сходу.

Нарешті дозволили.

О 1.45 літак вирулив на старт.

Ішов дощ. Світла бетонка ЗПС потемніла і, обрамлена тьмяним ланцюжком вогників, здавалось, прямує в чорне непривітне небо.

Затиснувши гальма, бортмеханік посунув уперед ручку «газу». Двигуни слухняно заревіли, і готовий до польоту літак нетерпляче затремтів.

— *Здесь борт «ноль дев'яносто восемь», — присунувши до рота мікрофон, сказав командир. — Разрешите взлет...*

— *«Ноль дев'яносто восьмой», — почувся в навушниках голос диспетчера. — Только что позвонила «метео»: на подходе новый «фронт», но — низкий, до 800 метров... В общем так: или возвращайся на стоянку, но теперь уже до утра, или быстрее взлетай и «лезь» на вторую «ступеньку». Как понял?*

— *Вас понял, —* відповів командир. — *Взлетаем...*

І тут же скомандував:

— *Отпустит тормоза. Закрылки — на взлетный угол. Поехали...*

Після стрімкої розбіжки ТУ-124 злетів і щез у хмарах, що низько нависли над аеродромом. Тепер лише мітка, що переміщувалась екраном локатора — маленька зелена цятка — свідчила про його існування... А локаторний екран усе частіше спалахував фіолетовими «засвітками».

— *Идет грозовой фронт, —* доповів оператор.

— *Ничего, проскочат...* — диспетчер підійшов до екрана.

І тут фіолетова зірочка накрила літакову «мітку».

Диспетчер кинувся до пульта:

— *Борт «ноль дев'яносто восьмой», доложите обстановку, —* швидко проказав у мікрофон. — *Борт «ноль дев'яносто восьмой»...*

Етер мовчав, сухо потріскуючи грозовими розрядами.

— Ну, як там? — обернувся оператор.

Той показав на екран, яким продовжувала повзти зелена цятка...

ТУ-124 набирив висоту. Стрілка висотоміра підійшла до відмітки 400 метрів, на яких починався розгін літака, і бортмеханік звично простягнув руку до тумблера, що вмикав механізм прибирання закрилків, але командир сказав: «Гроза. Піднімаємось на 800...»

Бортмеханік прибрав руку.

За «ліхтарем» кабіни мчали віхті хмар, що висвічувалися спалахами курсових «маячків». Попереду — йшли донизу яскраві зигзаги...

Коли стрілка висотоміра наблизилася до відмітки 800, у літак влучила блискавка. Почувся глухий стук, наче по фюзеляжу лягнули батоном, і в кабіні погасло світло.

Екіпаж завмер на своїх місцях.

Рівно гуділи двигуни. ТУ-124-й продовжував підніматися вгору.

Командир увімкнув блок аварійного електроживлення.

Тьмяно засвітилась лампочка освітлення кабіни, і заморгало червоне вічко зв'язкової радіостанції: «*Борт «ноль дев'яносто восьмой»*», «*ноль дев'яносто восьмой»*... — лунало з етеру.

— Костя, візьми ліхтар і Сіму, пройди по літаку, — сказав командир бортмеханіку. І коли той відсунув засув, відчинив двері й, повернувши у зворотній бік бортпроводницю, яка рвалася у кабіну, пішов із нею до пасажирського салону, увімкнув передавача.

— *КДП «Толмачево». Самолет поразила молния. Видимых повреждений нет. Двигатели работают нормально. После осмотра самолета бортмехаником доложу дополнительно...*

Бортмеханік повернувся хвилин за п'ять і всівся на своє місце, між пілотами. За ним протиснулася у кабіну Сіма і стала за спинкою його крісла.

— Ну?.. — обернувся командир.

— Пошкоджені ілюмінатори на правому й лівому бортах. Дірки — завбільшки з п'ятак... Сіма заткнула їх салфетками. На шастя, в задньому ряду, пасажирів там не було.

— А що пасажирі?

— Пояснив — блискавка вдарила, але все обійшлося...

Командир знову увімкнув передавача.

— *КДП... КДП... Здесь борт «ноль девяносто восемь». Нарушена герметичность пассажирского салона. Возвращаемся на базу. Дайте*

эшелон... Вас понял, — командир повернувся до екіпажу. — *Ложимся на обратный курс*. — І скомандував: — *Убрать закрылки*.

Бортмеханік пересунув догори тумблер, що вмикав механізм прибирання закрилків. Стрілка покажчика положення, як і раніше, показувала злітний кут — 18 градусів. Натиснув кнопки сигнальних лампочок генератора — лампочки не засвітились.

— Генератори не працюють, — кашлянув одразу охриплий бортмеханік.

У кабіні повисло важке мовчання.

— Добре, — сказав командир. — Будемо розвертатись із закрилками.

Він подав колонку вперед, вирівняв літак і, м'яко повернувши штурвал, поклав його на крило.

— Єсть курс! — вигукнув штурман, який спостерігав за стрілкою радіокомпасу.

— Чую, не галасуй, — мовив командир, повернувши штурвал у нейтральну позицію, при цьому прибрав ногу з педалі руля. — Перевір за магнітним...

Командир літака ТУ-124, пілот першого класу Борис Миколайович Горін був досвідчений льотчик, однак завдання, яке йому належало розв'язати, було не з легких.

Довідка.

«Закрилки» — частина крила літака, яка слугує для збільшення його підйомної сили при низьких швидкостях польоту. «Випускаються» під час зльоту й при посадці. При зльоті — «закрилки» випускаються трохи й відіграють допоміжну роль, дозволяючи літакові швидше досягти висоти 400—800 метрів, на якій при швидкості близько 300 км/год. їх прибирають і починають розганяти літак, поступово, двома-трьома ступенями, набираючи задану диспетчером висоту.

При посадці літака «закрилки» відіграють вирішальну роль. Їх «випускають» на значно більший, ніж при зльоті кут, що дозволяє літакові триматися в повітрі при наднизьких, т. зв. «посадкових», швидкостях (160—180 км/год.). При невипущених або випущених недостатньо закрилках, щоб не впасти каменем на землю, літакові аж до приземлення треба витримувати швидкість, не нижчу за 300 км/год.

Посадка літака з такою швидкістю у більшості випадків закінчується катастрофою.

— Сімо, — обернувся командир до бортпровідниці, — давай до пасажирів.

Коли дівчина вийшла з кабіни, він знову ввімкнув передавача:

— *КДП... Имейте отказ обеих генераторов. Выпустите закрылки на посадочный угол — не сможем. Дайте зону...*

Минула третя година, як борт «098» баражував у зоні. Другий пілот запропонував — скинути пальне й одразу заходити на посадку, але командир сказав: «Поспішати нікуди, діждемося світанку».

Земля, як і раніше, не проглядалася, схована темною завісою хмар, але яскраві зигзаги блискавок уже не спалахували. Грозовий фронт пішов на захід.

— *Идет сильный дождь, —* повідомив диспетчер, — *земля размякла, как мыло... Может, вам лучше, не выпуская шасси, приземлиться на грунт?*

— *Спасибо за совет, —* сказав командир.

Він знав, що посадка на ґрунт із прибраними шасі при «їхній» посадковій швидкості призведе до деформації фюзеляжу «в гармошку», і якщо в екіпажа при цьому ще буде шанс уціліти, то пасажири напевно загинуть.

А тим часом благословлялось на новий день. У пасажирському салоні посвітліло, й Сіма, відкривши термоси з бортхарчуванням, готувалася розносити традиційну «курку з рисом». Штурман уже півгодини крутив лічильну лінійку і, написавши на аркуші блокнота цифру «270», поклав його перед командиром на приладову дошку:

— Критична швидкість при випущених на 18 градусів закрилках...

— Що ж, спробуємо... Костю, збавляй поступово тягу, — командир легенько штовхнув бортмеханіка, який задрімав у кріслі. Застигла на цифрі «320» стрілка покажчика швидкості поповзла вниз, але тільки переповзла за 300, — літак «провалився», гухнувши метрів на сто вниз.

— Добре, що до землі понад кілометр, — гмукнув командир, повертаючись в ешелон. Штурман прибрав блокнот.

— Навіщо пасажирів лякаєте? — заглянула до кабіни Сіма.

— Більше не будемо, — сказав бортмеханік. І потягнувся, розминаючись.

Пального залишалося менше, ніж на годину польоту. Хвилин через двадцять треба було заходити на посадку.

— Нині ставлять нові акумулятори на МіГах, — раптом сказав Костя. — СЦС, срібно-цинкові. Мій сусіда, технік з військового аеродрому, роздобув такий для своїх «Жигулів». Розповідав: більше кілометрів на стартері їхав, доки бензин не закінчився... Я бачив їх — завбільшки й на вигляд, як наші САМи.

— Де ж бачив? — запитав другий пілот.

— Учора міняв батареї на «тушці». Новий акумуляторник, Юхим, приїхав з ними на «каре».

— А де він їх узяв? — повернувся до Кості командир.

— Вояки привезли на нашу зарядну станцію. У них тепер запарка: по дві ескадрильї за тиждень у В'єтнамі переганяють. Ось йому й доручили, як найграмотнішому, робити їм контрольно-тренувальний цикл.

— Так він уже їх заряджені возив? — знову спитав другий пілот.

— Звичайно. Від нас прямо до військової АТБ «порулив»... Я й запропонував і нам для проби поставити.

— Поставив? — запитав командир.

— Я відійшов: гас підвезли. Сіма лишилась — харчі на борт приймала. Паралельно — баки йому забивала, хлоп'яга нівроку.

— Поклич Сіму, — сказав командир.

Бортпровідниця заявила, що ручатися не може, але начебто акумуляторник поставив їм новіші, ніж ті, що були.

— Борисе Миколайовичу, — серйозно сказав Костя, — спробую «засилити» МПЗ від акумуляторного контейнера. Якщо там є СЦСи — може вийти...

— Тільки зсунеш закрилки з упору. Так — хоч на 18 градусів випущені, — втрутився штурман.

— Давай, Костю, — сказав командир. — 18 нам — як мертвому припарка.

За хвилину Костя, захопивши сумку з інструментами й ліхтар, у супроводі штурмана пішов у пасажирський салон. Відкрив одну з панелей підлоги, протиснувся у вузький кабельний канал, який ішов уздовж усього фюзеляжу. На літаках акумуляторні батареї служать для запуску ДСУ (допоміжної силової установки) — невеликого турбогенератора, який забезпечує електропостачання літака на стоянці, коли немає аеродромних джерел. Батареї ці, типу САМ — малопотужні й підключати їх до МПЗ (механізму випуску закрилків, який використовує при пусковій струм 200 ампер, нічого б не дало: вони одразу б «сіли», або, що ще гірше — загорілись. На ТУ-124 вся комутаційна апаратура була в одному відсіку.

— Вітю, дай ключі на 18 і 24, — сказав бортмеханік штурману, який залишився нагорі.

Від'єднавши «кінці», що йшли від акумуляторного контейнера, від ВСУ, він потягнув їх до контактора вмикання МПЗ. Не вистачало сантиметрів тридцять... У кабіні дзенькнув дзвінок. Пройшли дальній привід. На аварійному табло заморгав червоний напис «большая посадочная скорость».

— Хоч розбий його, — буркнув командир.

Аварійне табло вмикалось і вимикалось автоматично, без участі екіпажу.

— Як справи?! — гукнув командир у відчинені двері. — За п'ятнадцять хвилин — сідаємо...

— Усе нормально! — відповів бортмеханік і простягнув руку. — Вітю, розвідний ключ!

— Ти що робиш, — зашипів штурман, коли побачив, що той відгвинчує від шпангоутів усю комутаційну панель, — порушиш гідросистему. Як тоді шасі випустиш?

Але Костя й далі відгвинчував гайки кріплення. Потім зняв панель з болтів. Тепер акумуляторні кінці діставали до клем контактора МПЗ.

— Порядок! — видихнув задоволений, — Сімо, два рушники...

Обмотавши руки рушниками, він узяв акумуляторні кінці.

— Ну, поїхали!

І приклав кінці до клем... Пілоти, які залишались у кабіні, уп'ялися поглядом у покажчик положення закрилків. Стрілка стояла на відмітці 18, але потім здригнулась і пішла догори.

— Ну давай, давай, — хрипів Костя, відчуваючи, як усе сильніше пече долоні через димлячі рушники.

— Є! — крикнув другий пілот. Стрілка покажчика зупинилась на відмітці 38. Костя відняв кінці від клем контактора МПЗ й, скинувши з рук рушники, простягнув догори червоні долоні:

— Сімо! Полий якимось жиром!

Другий пілот нахилився до пульта бортмеханіка й потягнув на себе ручки керування «тягою» двигунів.

— 300... 290... 250... 200, — відраховував швидкість. Коли стрілка покажчика швидкості підійшла до 170, останній раз моргнув і щез червоний напис на аварійному табло...

Рано-вранці до кімнати гуртожитку для молодих спеціалістів, де серед трьох інших стояла й Фіміна койка, увійшла вахтерка.

— Дворкін, — сказала вона хрипливатим спросоння голосом, — тебе там унизу ждуть.

Швидко вдягнувшись, Фіма спустився на перший поверх. Назустріч йому підвівся молодий хлопець з двома золотими шевронами й значком бортмеханіка на фірмовому піджаку.

— Юхиме? Звиняй, руки не подаю, — він показав обмотані бинтами долоні.

— Поїхали, на тебе чекає весь наш екіпаж.

— А що сталося? — затурбувався Фіма. Та хлопець усміхнувся і він одразу заспокоївся. Біля ганку гуртожитку на них чекала чергова машина КП (керівника польотів). Дощ, який ішов усю ніч, нарешті закінчився. Тепле весняне сонечко уже впливло з-за дахів дальніх ангарів у голубе небо, що вже вияснилося. Екіпаж ТУ-124, бортовий номер «45098», стояв біля літака. Троє чоловіків у синіх піджаках із золотими шевронами й миловидна дівчина у форменій курточці бортпроводниці. Бортмеханік підвів до них Фіму. Високий чоловік з командирськими «дубами» на козирку кашкета простягнув йому руку:

— Юхиме, дякуючи вам, у мене й мого екіпажу сьогодні другий день народження.

— Борис Миколайович Горін, наш командир, — сказав бортмеханік.

Потім подали Фімі руки льотчики, які стояли поряд.

— Гнат, другий пілот...

— Віктор, штурман...

— А це моя сестричка Сіма, — сказав бортмеханік, називаючи Фімі дівчину.

І тут Сіма, ставши навшпиньки, обхопила Фіму за шию й міцно поцілувала його в губи. Щоки у Фіми стали, як маковий цвіт, і він, ошелешений, завмер.

— Правильно, — сказав командир. — Ми не можемо, а Сіма — жінка.

Він зняв із руки золотого годинника, відкотив манжет Фіминого комбінезона й одягнув його йому на зап'ясток.

*Переклав з російської
Валерій ДЯЧЕНКО*

БЕЗ ЕВФЕМІЗМІВ!

Із творчістю Станіслава Бражника я познайомився років десять тому. У його творах мене приємно здивувала не властива багатьом сучасним ізраїльським авторам простота викладу, динамічність розвитку сюжету й іронія — невловна на перший погляд, але яка чітко вчувається при уважному прочитанні.

Повісті його, навіть такі ліричні, як «Київська справа» і «Зірка Давида лікаря Марка», — глибоко публіцистичні, однак це зовсім не відбивається на їхній художній якості.

Станіслав Бражник щасливо поєднує в своїй творчості досвідченого газетного репортера й поета-лірика.

Особливо варто відзначити відсутність у його творах евфемізмів...

Нещодавно мені надіслали статтю літератора-академіка про життя й творчість Тараса Шевченка. Академік пише про гірку долю Кобзаря, про підневільне життя видатного майстра слова, про Великого Пророка.

Про Мойсея українського народу...

Але щось заважає проїнятися патріотичним патосом написаного — щось обурює...

Потім розумієш — академік старанно уникає адресних слів «Росія», «росіяни», замінюючи їх словами «північний сусіда», «старший брат»...

Евфемізми — лякливе словоблуддя «обережних» і «обачливих».

У творах Станіслава Бражника нема евфемізмів.

У кращих традиціях Івана Франка.

Пам'ятайте — давно написано, але таке, що не втратило актуальності і в наш час:

*...Росія! Де лиш ти поставиш стопи,
Повзе облуда, здирство, плач народу...*

Ти тиснеш і кричиш: «Даю свободу!»

Дереш шкуру й мовиш:

«Двигаю культуру!»

Росія — і крапка.

Нелукаво, ребром, певно — Росія!

Без вихилясів. Без невиразного мурмотіння: «старший брат», «північний сусіда», «стратегічний партнер»...

Без евфемізмів!

Олександр ДЕКО,
*голова Спілки українських
письменників Ізраїлю*

Віталій ЛАТИШЕВ

КОРОЛЬ БАТОРІЙ ТА «НИЗОВЦІ»*

Минали останні десятиріччя буремного XVI століття. Визначними подіями, видатними постатями і дивними перипетіями залишаться в історії Європи знаменитий 1581 рік. Спробуємо відтворити гіпотетичну схему минувшини зазначених часів.

Білокам'яна. За часів Івана Грозного Москву справедливіше називати кривавою, бо столиця жила своїм насиченим насильствами життям, жорстокістю і смертями від опричнини, страхіттями ординського князівства Московії. Кремлівську трагедійність глибоко сприймаєш, подивившись на відоме полотно А. М. Васнецова «Московский застенек. Конец XVI века». Тяжка, виснажлива Лівонська війна приносила поразку за поразкою. Здобута в 1552–1554 роках перемога Івана Грозного над Казанським та Астраханським ханствами обернулася жорстокою помстою волзьких правителів. Навесні 1571 року горіла Москва, від татарської навали загинуло близько 800 тисяч населення. І це на тлі звіряче знищених Іваном IV у 1570 році більш як мільйона мешканців Великого Новгороду та інших західних посадів Московії. Люди страждали і дичавіли від злиденності, розпачу та зневіри. Виникали заворушення серед широких верств населення Московії. Складною і напруженою була ситуація за Волгою. У передгір'ях Уралу та частково на землях Західного Сибіру за царськими указами стягувалась грабіжницька данина і вчинялись всілякі утиски щодо численних «інородців». Колонізаційні заходи магнатів Строганових у освоєнні східних теренів Азійського материка знаходили своїх прихильників і в Московії, і за її межами серед ділових кіл Західної Європи. Здійснювались нові походи, експедиції, пошуки реальних шляхів сполучення і засобів освоєння Зауралля.

* Продовження. Початок див. у ч. 5.

Урал, Чусовські містечка. У 1581 році за ініціативи та організації купців Строганових розпочато військово-стратегічну, пошуково-краєзнавчу експедицію до Сибіру під керівництвом козацького отамана Єрмака. Маршрут експедиції пролягав з басейну європейської ріки Ками через гори Уралу в систему могутньої азійської ріки Об. Початком «сибіради» більшість істориків вважає 1 вересня 1581 року, хоча існують інші дати, у тому числі рік 1582. Промисловці Строганови, які мали безмежні володіння на Уралі, постійно мріяли про розширення своїх вотчин і все для цього робили. Але відомо, що були й масштабні геополітичні плани уральських володарів на північних і західних рубежах.

У 1581 році за дорученням Строганових до Антверпена від'їжджає відомий комерсант, голландець Олівер Брюнель, звільнений раніше Строгановими з-під царського арешту. За його допомогою, як зазначає історик П. Ф. Платонов, «одночасно з підготовкою сухопутного пошуку Єрмака на Іртиші та Обі Строганови готували і морехідний пошук на ту ж таки Об». На жаль, про долю строгановського морського походу до Сибіру 1581 року інформація обмежена. Відомо, що декілька шведських майстрів будували у гирлі Північної Двіни для Строганових два морські кораблі. Брюнель в Антверпені мав запросити досвідчених мореходів на службу до уральських магнатів. Але це не здійснилось...

На західних землях Московії 1581 рік був напруженим і кривавим під масованим поступом полків Речі Посполитої. Жорстко, але дуже зважено реалізував свої стратегічні плани у Прибалтиці видатний полководець і державний діяч, король Польщі Стефан Баторій. Перемагаючи московитів у боях та облогах, зведеними європейськими військами були взяті фортеці Великі Луки та Полоцьк. Декілька місяців тривала облога Пскова, що почалася у серпні 1581 року наступом сотисячного війська. Проте Псков вистояв. За результатами війни для Росії Лівонія була втрачена. 6 січня 1582 року воюючими сторонами у Ямі Запольському підписано перемир'я на десять років.

30 березня 1581 року. Історичні джерела (Стороженко, Бельський) повідомляють: «Севастьян Недзовецький, слуга каштеляна перемишльського і казначея руських земель Станіслава Дорогоєвського, роздав у Черкасах ходившим на Москву під начальством Яна Оришовського козакам гроші та сукна за останній висулужений ними чверть року». Отже полк дніпровського козацтва у скла-

ді 500 «реєстрових» осіб у 1580–1581 роках був учасником походу на Москву, їхні імена і походження зберегла історія.

Літо 1581 року, Поділля. Саме в цих краях перебував козацький полк, сформований у 1578 році князем Михайлом Олександровичем Вишневецьким. Дислокація козацького полку чисельністю біля чотирьох тисяч осіб забезпечувала прикриття на подільському кордоні з боку татар.

Запорізькі «низовські» землі у липні 1581 року. Тут розпочинається акція С. Зборовського, організатора одного з походів на Москву, про якого відомий український історик М. Дорошенко писав: «...на острові Томаковці, нижче Великого Лугу, яку бачив в 1581 році Самійло Зборовський, козакуючий польський пан, що, зібравши козацьку дружину, зробив із нею доволі нещасливий поход в низові степи. Подальший поступ планувався на Путивль і далі на Московію. (Мандрівка Зборовського була описана Барташем Папроцьким в його Гербовику польської шляхти 1584 року). Козацька дружина С. Зборовського мала чисельність до трьох тисяч осіб. А якщо рахувати, який був склад українського козацтва за станом на літо 1581 року, беручи до уваги Поділля, «реєстрове» козацтво і розрізнені загони, отримуємо у підсумку орієнтовно чисельність у 10 тисяч осіб.

Окремим регіоном козацтва, який історично і географічно був дуже близьким до дніпровських, низових козаків вважались землі козаків донських, або «донців». У 1581 році донці, які давно вже служили Московії, були задіяні на захисті облогового Пскова у Лівонській війні чисельністю близько 500 осіб. Про них ми докладніше розповімо нижче, бо саме з Доном пов'язана історія (за однією з версій) походження і діяльності першопроходця Сибіру Єрмака, а також значної частини його дружини.

* * *

Різномовна історико-дослідницька література про минувшину XVI століття та найважливіші геополітичні події євразійського окреслення майже завжди розглядає в контексті освоєння Сибіру Єрмаком за участі трьох генеральних фігурантів: магнатів Строганових, царя Івана Грозного і короля Речі Посполитої Стефана Баторія. Наша подальша розмова піде про сучасника «сибіриади», видатного полководця і державного діяча, короля Стефана Баторія. Цілком логічно, що високі позитивні оцінки польських джерел щодо діяльності экс-короля є зрозумілими і справедливими.

А от відносно російських історичних праць, особливо сучасних авторів — це досить несподівано... Проте вони існують! Наводимо цитату із сучасної праці російських авторів письменника О. Бушкова та історика А. Буровського «Русская Атлантида» (2000):

«Спектакль избрания короля Речи Посполитой повторился... Иван (Грозный. — *В. Л.*) опять произносил какие-то речи о своей готовности... Но уже несравненно более вяло. Видимо, и он уже понял, что дело бесперспективное, и королем стал Стефан Баторий. Так каков все-таки был шанс? И был ли он? Разделим два понятия: «шанс на избрание Ивана» и «шанс на создание «Польско-Литовско-Московской «унии». На мой взгляд, первого шанса, шанса на избрание Ивана, реально не было... По поводу унии. Уверен, что, даже став королем Речи Посполитой, Иван усидел бы недолго. Не было бы прочной унии, не возникло бы устойчивого государства, потому что, сев на престол Речи Посполитой, он стал бы королевствовать так, как привык царствовать в Москве... Очень уж неподходящей личностью на роль создателя такой унии был Иван IV, только и всего... Планы Стефана Батория были сродни наполеоновским! Стефан Баторий вполне серьезно хотел отвоевать у турок Константинополь. Сделать это без Московии было невозможно, а Московия на унию не шла, общий крестовый поход отвергала. Более того, Московия как раз воевала с Речью Посполитой. Воевала... Вот она, возможность! Надо покорить Московию, сделать ее частью Речи Посполитой или посадить там дружественного короля. В 1581 году Стефан Баторий шел на Псков с тем, чтобы следующий удар направить уже на Москву. А потом, основательно подготовившись, сплавиться по Дону, взять Азов и выйти в Черное море. Дальше — понятно: дальше только Константинополь. Реальна ли задача? Зная Стефана Батория, можно уверенно сказать, что да. Стефан Баторий обладал всеми качествами, которыми не обладал Иван, вплоть до «полного наоборот». Храбрый, великодушный, невероятно энергичный, он терпеть не мог и не прощал двух качеств: предательства и вранья. Стефан Баторий соединял в себе качества, делавшие из него великолепного бойца: он совершенно не боялся противника и в то же время был очень осторожный и разумен. И прославился как великий воин и полководец задолго до избрания на польский престол. И соединял эту заслуженную славу с талантом политика и организатора. Уж его-то шляхта выбрала, и не было ни вето и ни рокоша».

А тепер, шановний читачу, покажіть, будь ласка: гіпотетичний маршрут Баторія від Московії по Дону до Азову та далі до Константинополя, а також донське буцімто походження Єрмака — ніяких міркувань чи припущень у вас не викликають? Правильно. Між Єрмаком і Баторієм, вірогідно, були якісь контакти чи зв'язки. Не випадково у згаданій нами вище книзі О. В. Шишова «100 великих казаків» читаємо: «Известно, что в 1552 году Ермак командовал отдельным казачьим отрядом с Дона в войске государя-самодержца Ивана Грозного, сумев отличиться в ходе покорения Казанского ханства (царства) и присоединения его к Русскому царству, особенно при штурме города-крепости Казани. Тому есть летописные свидетельства. Во время длительной Ливонской войны 1558—1583 годов Ермак Тимофеевич был уже прославленным казачьим атаманом, лично известным польскому королю-полководцу Стефану Баторию, о чем свидетельствуют документы переписки королевской канцелярии». Проте досить сучасне твердження пана Шишова щодо «прославленного казачьего атамана» Єрмака Тимофійовича як особи, «лично известной» польському королю, не дуже переконливе. Насправді, варто розглянути трактування давнішого в науці питання щодо ролі Строганових у здійсненні експедиції Єрмака до Сибіру. Одне з джерел нашого дослідження — праця А. О. Введенського «Торговый дом Строгановых в XVI—XVII ст.» — на наш погляд обґрунтовано висвітлює зазначене питання. Але про це у наступному розділі. Наразі докладно про видатну постать XVI століття короля Стефана Баторія та важливий зовнішньополітичний вектор його діяльності: антимосковський і антитурецький.

Стефан Баторій народився у м. Сомліо на Трансильванії (Угорщина) 27 вересня 1533 року. Син трансильванського (семигородського) князя Стефана IV та Катарджини Телегді. Молодість майбутнього короля пройшла на цісарському дворі, де він дістав пристойну освіту, окрім угорської мови знав латинську, волоську, німецьку. Навчався у Падуанському університеті. З 1571 по 1575 рік Баторій — семигородський князь. У Речі Посполитій, після півторарічного безкоролів'я, у грудні 1575 року королем було обрано імператора Максиміліана II Габсбурга. Проте коронація не відбулася через супротив частини шляхти, очолюваної канцлером Яном Замойським. Останній схилив шляхту до обрання на престол Анни Ягайлівни (дочки короля Сигізмунда I Старого), яка мусила одружитися зі Стефаном Баторієм. З метою недопущення коронації імператора Максиміліана до столиці Кракова 18 січня

1576 року прибув канцлер Замоїський і проголосив скликання «посполітого рушення шляхти». 20 тисяч шляхтичів зайняли Краків. Склавши у лютому присягу, Баторій у супроводі 1200 угорських кавалеристів перетнув кордон і 5 квітня урочисто прибув до Львова. Тут його палко вітала шляхта Руського воєводства. Ось як про цю подію розповідає польський автор К. Тушковський:

«На кордоні Баторія вітали і рухались до Синявців з особистим почтом рицарів. Далі через Снятин, Колачковце, Тлумач, де до гостей велично приєднався воєвода краковський, минаючи Галич, Рогатин і Бобрке, наблизилися до застави Львова. Місто те, хоча і схиялося в часи виборчої кампанії до кандидатури австрійської, пишалося тим, що першим зі столиць Речі Посполитої мала привітати майбутнього монарха. Були розпочаті всілякі заходи, щоб акти почесні міста виглядали найбільш велично і найбільш урочисто, аби бути гідним монаршого візиту і міського авторитету. Охайно були очищені бордюри на вулицях і дорогах, полагождені мости, повинь світильників та ілюмінацій сяяла на будинках, відремонтована зброя і мортири для вітання. Низький Замок, розташований в оточенні мурів, виглядав оновленим і прикрашеним до прийому знатного гостя, котрий в суботу 7 квітня 1576 року стояв біля міської брами».

1 травня 1576 року відбулась коронація Стефана Баторія у Вавелі. Деякий час королівську політику не визнавала шляхта Велико-го князівства Литовського і Королівства Пруссії. Баторій зміцнив королівську владу, маневруючи між середнім прошарком шляхти і магнатами, потрапляючи у часті конфлікти. Насправді, погляди короля у значній мірі формувались його радниками і насамперед Я. Замоїським. За ініціативи Стефана Баторія у Речі Посполитій запроваджувались ефективні і актуальні реформи у фінансовій, господарській, військовій сферах. У результаті значних фінансових уливань Баторій створив 30-тисячну армію, на чолі якої особисто здійснив у 1579, 1580 і 1581 роках три переможні кампанії проти Московії. Були завойовані Полоцьк, Великі Луки і взято в облогу фортецю Псков. Московія втратила Лівонію. Польща отримала у володіння значну територію, що мала назву «Інфлантів». Війна з Московією закінчилась перемир'ям, яке було укладено в Ямі Запольському в 1582 році. Згідно з угодою Річ Посполита зміцнювала своє володарювання у Інфлантах, а кордони литовські розширювалися аж до Велиша. Відомо, що у воєнних діях брали участь українські козаки, зокрема у боях на Оверщині. За правління Стефана

Баторія при підтримці певної верстви шляхти були спроби загальмувати український національний рух і знищити Запорізьку Січ. Універсалом короля у 1578 році заборонялося «пускати запорожців на волость і торгувати з Січчю зброєю і порохом». Військовий супротив козацтва щодо татаро-турецьких акцій і вдалі, відчайдушні наскоки запорожців на кримчаків і турецьких агресорів дратували Порту. Як ми вище зазначали, султан час від часу скаржився польському королю на запорожців. 16 червня 1578 року на вимогу султана Мурада III Стефан Баторій дав наказ стратити козацького ватажка Івана Підкову. У кінці того ж року король починає реалізувати заходи із залучення дніпровських козаків до військових дій проти Московії. Про це і козацькі «реформи» Баторія розповімо нижче. Наразі — про амбітні плани короля в останні роки його життя.

Політична ситуація у Європі кінця XVI століття, агресивність султанської Туреччини, експансія здичавілої Московії та її ординське оточення на сході ставили перед королем — стратегом Речі Посполитої актуально-гостре питання: на кого і з ким іти війною? Саме у площині цього питання будемо цитувати польського автора Й. Бесали з його праці «Стефан Баторій», розділ «На Стамбул чи Москву?»:

«На Сеймі 1585 року з'явились також московські послы. Вони просили ратифікувати перемир'я, укладене між державами на десять років. Привід для такого прохання був простий: 28 березня 1584 року помер великий князь Іван, на цей раз насправді, а не оманливо, як бувало раніше, для того, щоб дізнатися, хто може зрадіти його смерті... Підпорядкована царю «рада боярська» замість управління почала сваритися, справа дійшла до бійок і вбивств. Виявилось, що система управління Івановою радою ґрунтується на кривавій тиранії, дає суспільству лише видимість сили. Після смерті Івана IV не було іншої особистості (окрім Бориса Годунова), яка могла би хоча частково дорівнюватися енергією та інтелектом до Баторія. Це був єдиний сусід Росії, готовий скористатися тією слабкістю Росії, яка спричинилася. Над Москвою нависли важкі хмари із заходу і півдня; її становище між Річчю Посполитою та Туреччиною і татарами ставало все складнішим. Відповідь представників сейму московським послам відносно «приятні» не залишала великих надій щодо намірів Баторія. Ще до смерті царя король звертав увагу на об'єднання «*verbum et gladium*». «Дружба доброю бути не зможе, поки один другому не поверне те, що належить йому, — від імені Його Королівської Величності під час

засідання сейму відповідали сенатори. А це означало передачу від Князівства Великого Литовського через Московію: Смоленська, Сіверської землі, Пскова, Великого Новгород. Государ повинен це повернути»... Посланник Апостольського Престолу Бологнетті вимагав від короля у травні 1584 року підготувати конкретний план дій відносно Туреччини і Росії. Баторій надав його. Сили християн повинні були утримувати Туреччину в чотирьох напрямках: з боку моря, Боснії, Буди, Молдавії. Це останнє мав забезпечувати сам король. Відразу після цього, однак, Стефан обумовив варіанти війни за участі або без участі Габсбургів».

Ще на початку своєї високої діяльності як короля Баторій мав за головне бажання і мету зайняття Москви. Така перемога забезпечила б повернення Речі Посполитій земель Інфланти. Але з роками Стефан Баторій почав усвідомлювати, що «найбільша сила в Європі належить Папі, на яку могли би розраховувати у створенні антитурецької Ліги. До зміни стратегії удару по головному противнику додало реальності саме життя. 28 березня 1584 року помер цар Іван Грозний. Продовжуємо цитувати Й. Бесалу:

«Смерть Івана IV переконувала в тому, що удар на Москву буде правильним рішенням. У серпні 1584 року на з'їзді в Любліні Баторій спробував переконати сенаторів до війни за «шапку Мономаха». В січні 1585 року король відновив свої намагання щодо претензій, які були заявлені послам Москви... Король був наполегливим у своїх рішеннях. Не зупинили його намірів і три смерті: папи Григорія XIII, нунція Бологнетті, і воєводи Мелецького. До нового папи Сикстуса V, вибраного у квітні 1585 року, до Риму їде на початку 1586 року з листом королівський архієпископ Ян Дмитр Соліковський, а після того — племінник Баторія Андрій, який недавно став кардиналом. Король привітав папу з виборами на трон і зазначив, що за три роки збільшив чисельність майже до 24 тисяч, об'єднавшись із військом кволої Московії, чому сприяли близькість мови і релігії. За пропозицією обидві держави могли вдарити по Туреччині, не озираючись на оманливих Габсбургів та далекого короля Іспанії. Новий папа, ентузіаст походу, був сповнений надії, міркував так, щоб від моря допомогти польському королю Стефану Баторію, який повинен був завдати удару по турках із суші. Папа знав про переваги коштів над словами і був готовий допомогти королю трьома мільйонами скудів, які й були передані у замку Святого Аніола. Вони могли бути використані не обов'язково на приєднання Великого Князівства Московського

до Речі Посполитої, а й на боротьбу з Турецькою імперією. Секретний план короля був відомий тільки Замойському, Андрею Баторію і кровному родичу канцлера Станіславу Жолкевському. Папа затвердив цей секретний план листом до короля, висловлюючи задоволення, що кінець кінцем Європа звільниться від мусульманської загрози. Чи насправді Баторій планував після Москви йти на Отаманську державу? — залишається секретом...

Завоювання Росії, як здається, було головною метою короля — так стверджують історики. Без сумнівів, Баторій хотів мати «шапку Мономаха»: свідченням того була місія посла королівського Михайла Харабурди, який у Кремлі у квітні 1586 року запропонував боярам звести на трон Стефана Баторія після смерті царя Федора. Баторій як реаліст вважав, що на пропозицію буде відмова, і в цьому випадку краще було б «торпедувати» персональну вибагливість Габсбургів перед Кремлем і викликати незгоди у середовищі бояр. Але місія Харабурди дала непоганий ефект. Зерно персональної унії було в Москві посіяне...»

Отже, у зазначеному польському джерелі зафіксовано, що секретний план геополітичної поведінки короля Баторія існував. Про нього знали три особи із оточення короля. Але подробиці зазначеного плану залишилися невідомими. Хоча у головній меті Стефана Баторія — «отримати шапку Мономаха» — ніхто не сумнівався. Похід на Москву мав відбутися за новими концепціями і з врахуванням свіжої інформаційної бази, отриманої від «старанного вивчення відомостей» географічного, економічного, соціального і тактичного значення східних земель. Це стосувалося Росії, Причорномор'я і південно-східних теренів, сусідніх з Московією. І якщо Єрмак був людиною «особисто відомою Баторію», між ними могли існувати конфіденційні відносини. Адже могли цікавити короля такі питання, як стан східних кордонів Росії, її відносини з азійськими сусідами, шляхи сполучення з тими землями? З приводу підготовки до походу на Схід Й. Бесала повідомляє: «Баторій роками не тільки мріяв, але й збирався до походу проти Туреччини. Збирав постійно різні географічні карти східних регіонів, старанно збирав відомості щодо тих земель і пізнав їх в результаті дуже досконало; вивчав детально, які там є дороги, переходи, ріки, гори, зручні міста, які б могли використовуватися для військових цілей». Згадаймо про посилення інженера Рудольфіно до Великого Варадуну й будівництва там фабрики з виготовлення амуніції та озброєння. Таким чином, прискіпливо готую-

чись до антитурецької кампанії, Стефан Баторій приймає рішення в першу чергу активізувати заходи протидії Московії. Для Речі Посполитої він опрацьовує компромісні варіанти «хоча б відносної домовленості двох народів, за якої не було б жодного обману рівнозначно для кожного народу». Останній період життя мудрого монарха Баторія Й. Бесала характеризує так:

«Король енергійно взявся до справ, ніби хотів надолужити хвили болю та апатії, котрі все частіше його охоплювали. Планував перш за все зібрати боярство, щоб панство московське з'єдналося з польським після смерті царя Федора. Як відомо, в Москву поїхав каштелян мінський Харабурда з планом об'єднання під скіпетром Баторія... Спроба така була зроблена на сеймі у 1585 році. Тоді у послів московських на очах шляхта відмовила... Двері до війни залишилися відчиненими».

Влітку 1586 року Московія, знесилена диктатом Грозного, не захищена із Заходу під тиском до унії, збуджена прокучумівським рухом за Уралом, поринала у Велику Смуту. У грудні цього року помирає король Польщі Стефан Баторій. Здобутки першопрохідців Сибіру та їх послідовників певний час гальмуються.

Події, які відбувались у середовищі дніпровського козацтва у 80–90-х роках XVI століття, висвітлене у вітчизняній і зарубіжній історичній літературі досить багатогранно. Цьому сприяла насиченість зазначеної епохи масовими політичними конфліктами, соціальними народними протистояннями, суб'єктивними збройними виступами, акціями протестного, бунтівного характеру. Але значна частина інформації тих часів або замовчувалась, або суттєво фальсифікувалась. Відомо, наприклад, що окрім активної участі козацтва у прикритті на Поділлі від турок театру бойових дій Речі Посполитої відбулось декілька досить визначних військових акцій, про які в радянській історіографії не висвітлювалось. По-перше, це похід козацького загону під проводом Я. Оришовського на Московію у 1580 році. По-друге — самостійна спроба шляхтича С. Зборовського здійснити синхронний з Баторієм удар по Москві силами запорожців з південного напрямку. Третя група питань — діяльність окремих козацьких об'єднань і загонів на теренах «дикого степу», порубіжних і чужинницьких землях. Саме такі за своєю природою явища виникали в умовах значного роздрібнення, але збереження характерних за певною мотивацією об'єднань верств населення і окремих регіонів Придніпров'я. Це спонукало розвиток самобутніх, цілеспрямованих козацьких спільнот: ватаг, заго-

нів, полків, громад, які досягали часом масштабної, геополітичної висоти, досконалої організації та забезпечення фінансуванням і ставали тоді реальною потугою. Цей шлях пройшла і експедиція Єрмака, хоча в імперських фоліантах зручніше було першопрхідців Сибіру змальовувати як збіговисько бродяг, найманців та безбатченків. На жаль, ермаківці не залишили після себе жодних достеменних документів, карт, щоденників або реєстрів учасників. Літописи із зазначеної тематики стали відомі світові значно пізніше подій власне «сибіриади». І це, на наш погляд, спричинило чисельні протиріччя, неузгодженості та різночитання. Зазначений процес триває і нині, але про це ми поговоримо пізніше. Щодо первісних інформаційних витоків, більш вірогідне припущення того, що письмові документальні матеріали свідків експедиції були знищені у часи «монарших переписувань» історії в Російській імперії. Сучасним дослідникам для з'ясування всіх елементів хроніки козацьких звершень, до яких належить і епопея Єрмакового походу, залишається, на наш погляд, один метод — вивчення соціально-історичних ситуацій на прикладах аналогових пертурбацій, що мали місце у досліджуваних часових періодах. Дещо цікаве може чекати на шукача і в зарубіжних джерелах. Отже, звернімося до подій-аналогів. Почнімо з походу козаків на Московію, який відбувся у 1580 році. Зрозуміло, що розповідати про це не могла ні проімперська історія, ні проросійська агресивна книжка. А от польська бібліографія зберегла до подробиць і склад, і прізвища, і походження, і здобутки козацького війська, керованого поручником козаків низових запорозьких Яном Оришовським.

У перші роки української незалежності на полицях київських книгарень з'явилась невелика книжечка під назвою «Автопортрет нації» Ярослава Дзирі, в якій окрім історичних коментарів щодо подій в Україні у XVI сторіччі наведено унікальний список-реєстр учасників козацького походу на Московію. Щоб не принизити цінність яскраво-патріотичного тексту зазначеної нами праці, наводимо цитату з оригіналу:

«В архіві давніх актів Варшави, «Скарбі короннім», уже понад чотири сторіччя зберігаються пожовклі аркуші, на яких латинськими літерами записано, точніше протранскрибовано імена, прізвища і міста першого реєстру козацького полку 1581 року. Цей надзвичайно важливий документ, обійдений радянською історіографією, українською мовою оприлюднюється вперше. Польський уряд, як уже згадувалося, зобов'язався платити козакам за

службу грошима й сукном поквартально чи щорічно. Давні архіви Варшави зберегли список 532 козаків і старшин-шляхтичів, яким 30 березня 1581 року видавали платню за участь у лівонській війні. Цей список і є найдавнішим реєстром козацького війська.

Шляхтич Ян Оришовський довгий час був призначений урядом старшим «поручником» над реєстровими козаками. Він володів маєтком в Оришові під Варшавою, але жив в Україні і добре знав наш край. У серпні 1580 року козацький полк під орудою цього «поручника», а також інші загони козаків у складі великої польської армії, що її вів король Стефан Баторій, поспішали в Лівонію, де багато років точилася війна кількох держав з Росією за Прибалтику. Шлях пролягав через Білорусію. Цією ж дорогою на Москву в перших десятиріччях XVII ст. здіймали куряву вже по кілька десятків тисяч козаків. За свідченням польських хроністів, козацькі загони здобули кілька замків біля Полоцька. Полк Оришовського, за словами Б'єльського, 1580 року спалив Стародуб і з великою здобиччю повернувся додому. Саме за цей похід козакам у березні наступного року виплачено гроші й сукно. Відомо також, що в 1585 році вже, мабуть, 2–3 тисячі низових козаків з Оришовським ходили в Крим, де захопили багато худоби. Через 3 роки 2 полки реєстровців (близько тисячі козаків) під орудою Оришовського воювали в Австрії. Збереглась згадка і про лист поручника і гетьмана реєстрових козаків Самійла Кішки, з-під Черкас, про план молдавського походу Жолкевського, в якому мали брати участь реєстровці. Отже, географія походів козацьких полків, що були на службі Речі Посполитої, надто широка — від Балтійського моря, Москви аж до Відня, Молдавії і Криму».

Список запорізьких козаків згідно з реєстром 1580 року має велику цінність як багатопрофільний науковий матеріал з історії, філології, етнографії тощо. Другим незвичайним, громадянським явищем 80-х років XVI століття маємо назвати акцію С. Зборовського. Організатор зазначеної акції, шляхтич за походженням, мав від короля Баторія суворе покарання, був активним учасником бойових дій під час Лівонської війни, проявив хоробрість, але прощення від короля не отримав. Далі історія Зборовського була такою. В 1581 році він не приєднався до об'єднаної армії короля Баторія, який рухався на облогу Пскова. Зборовський пішов своїм маршрутом: очолив невеликий загін, який берегом Дніпра дістався Канева і далі пішов на Запоріжжя. Там планувалося формувати козацький полк, щоб вторгнутися у володіння Москви з боку Пу-

тивля. До складу козацького полку мали ввійти сили пограничних старост князів Вишневецьких (батька і сина), князя Яроша Жижемського і ватажка козацького Авраама Мишки. Була попередня згода молдавського господаря Петра Хромого на підкріплення у 500 вершників. Прибувши зі своїм оточенням до Порогів, Зборовський розпочав свою організаційну роботу з мобілізації козаків. Про це варто розповісти епізодом із праці А. В. Стороженка «Стефан Баторій та дніпровські козаки»: «Остановившись с лодками у Порогов, Зборовский сделал по-видимому рекогносцировку вдоль берега, и у Таволожанского острова встретил отряд козаков, которые хотели вступить с ними в битву, полагая, что Зборовский прислан Баторием истребить их в собственном их гнезде. После объяснения Зборовского, что он прибыл по приглашению самих козаков с целью разделять с ними военные труды, козаки дали ему 80 человек из своей среды для проведения через Пороги его лодок. После этого дружина Зборовского ночевала на острове Хортице в крепостце, оставшейся там со времени князя Дмитрия Ивановича Вишневецкого. На Хортице Зборовский застал другой отряд козаков, а также послов, которые вызвали его на Запорожье. Отсюда все вместе поплыли на остров Томаковку к главному местопребыванию козацкого войска. Между тем шедшие берегом лошади Зборовского встретились с движущейся саранчей и более 300 из них пали, отравившись саранчою, которую они съели вместе с травою. На Томаковке Зборовский застал большое сборище козаков, по-видимому, тысяч до трех. Здесь собрался войсковой круг, на котором Зборовский провозглашен был запорожским гетманом. При этом в знак облечения его гетманскою властью ему передана была булава, которую носили прежние запорожские гетманы, как эмблему своего сана. Вслед затем после взаимных приветствий козаков и вновь избранного гетмана решен был совместный поход козацкого войска и дружины Зборовского под Путивль. Там Зборовский долго ждал прихода князя Вишневецкого, чтобы, соединившись с ним, вторгнуться в пределы московского государства, но не дождался и, не решившись предпринять набег с наличными силами, возвратился обратно на Запорожье».

Подальші пригоди зі Зборовським відбувались на Дніпрі, потім у Криму. І нарешті «все его затеи кончились ничем. Пошатавшись долгое время среди козаков, натерпевшись голода и всякой нужды, Самуил Зборовский пробрался, наконец, к Саврани и оттуда ушел в пределы Польши».

Наша розповідь про дві козацькі акції «Похід на Москву» та «Історія Зборовського» можуть бути прикладом того, в яких умовах «запорізької минувшини» мали готувати складні походи до чужинних земель наші далекі предки. Приблизно така ж ситуація супроводжувала заходи з організації експедиції Єрмака. І справа навіть не в тому, де це відбувалось. Адже основна рушійна сила зазначених акцій була козацька спільнота. А її характер був ідентичний на Правобережжі та Лівобережжі, на Півдні та на Дону. Головне — козаччина була занадто роздрібнена. Ось ілюстрація козацьких загонів за Баторія, що діяли поза зони Лівонської війни з праці А. В. Стороженка:

Ватажки загонів (осіб)	Чисельність загонів
Гаврило Бируля	500
Іван Новельський	100
Корнилій Перевальський	100
Хведор Кишивич	100
Григорій Челуня	100
Костятин Величко	100
Борис Жаба	300

Досліджуючи тему 80-х років XVI століття, не можемо оминати процес Баторієвих «реформ». У більшості джерел сутність цих «реформ» оцінюється як введення польським королем нових порядків щодо обліку, правових та соціальних настанов козацтву. Маємо надати читачеві цікавий витяг із польського оригіналу «Привілегії войску малоросійському»: «Кто казакует и вписанъ въ реестры войсковые, а за повроченьемъ въ Поветы и околицы судитися они учнутъ в Судах Поветовыхъ и Городскихъ, яко стан Шляхетный. И Шляхетство русское в чинах, урядахъ и реестровомъ Казацтве находячеесь едность и равенство имуть съ Шляхетствомъ Польским и Литовским, якоже при першомъ съедноченію Руси с Польшею и Литвою уложено есть утверждено. И мы тое подтверждаемъ и заховуемъ Трибуналу Рускому отправовать дела свои по приличности въ новосозданномъ граде нашемъ Батурине, а якъ потреба укажет, то и въ Черкесахъ, тежъ и Гетману Рускому резидовать въ тымъ городе, Черкесахъ, мети Наместника своего изъ Генералитета войсковаго, якій мы значне расширили и заоздобили умноживъ и классы товариства Бойсковаго, Бунчуковаго и Значковаго, якимъ

помещатись под бунчуком и при полковых хоругвах, а бунчук мы жалуемъ Гётману на знак звитяжства его съ войском своим надъ народом Азіатным, отъ якого и клейнодъ сей добыть працею Гётманскою и кровію Казацкою».

Останній висновок щодо українського козацтва у часи Речі Посполитої. Не зважаючи на велику кількість джерел, як польських, так і українських, якихось, бодай незначних приводів щодо зв'язків з Єрмаком ватажків дніпровського козацтва не простежується. Єрмак, як учасник бойових дій (хоча і це сумнівно), міг влаштувати конфіденційні відносини безпосередньо з оточенням короля або з церковними діячами Прибалтики чи Новгороду через зацікавлені кола з людей, близьких до Строганових. Не виключено, що Єрмак мав походження з дніпровського козацтва, але за певних обставин перейшов до Дону, а пізніше — на Волгу, звідки шлях був до Строганових і на Сибір. Кінцеві ж висновки чи навіть припущення робити зарано, бо головний клубок гіпотез і здогадів залежить від документів, що свідчать про формування загону спеціального призначення в козацькому середовищі. Такі документи повинні знайтися. Або у нас, або за кордоном. А щодо схематизму та сумнівної достовірності у зображенні вітчизняної минувшини від давньопольських та російських джерел наведемо роздуми з цієї теми відомого письменника і вченого П. О. Куліша:

«Как и когда устроило свои войсковые и полковые порядки запорожское войско, нам неизвестно, потому что козаки не любили письменности. Предположив, что этому войску дал известное нам устройство Стефан Баторий, надобно было бы внутренний строй самой Польши его времени поднять повыше; надобно было бы колонизацию украинских пустынь считать совершившуюся, дикие поля, в которых Зборовский умирал с голоду, воображать удобно проходимыми, а сообщения между центром государства и такою окраиной, как запорожский НИЗ, считать легкими. Ничего этого не было во времена Стефана Батория; а земледелие в соседстве с дикими полями еще и при Сигизмунде III было в таком состоянии, что среди нив стояли деревянные зрубы, в которые пахари и жнецы сбегались отсиживаться с пищалями и луками от татар, которые охотились на людей, как на зверя. При таком положении края, регулировать козаков было Стефану Баторию столь же трудно, как Ярославу Мудрому — торков и берендеев».

(Продовження буде)

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ НСПУ

Владимир ГЛУЩЕНКО

* * *

По улице Садовой,
где не звенят трамваи,
мне проходить не ново —
я часто здесь бываю.

О да, совсем не ново!
Торжественно и чисто
на улице Садовой —
как в лавке букиниста.

Дома здесь — словно книги:
есть в старых переплѣтах,
от времени зелёных,
потёртых, запылённых.

А впрочем, есть иные:
сверкают новизною,
чистейшей белизною
своих суперобложек.

Я знаю: эти книги
не взять в библиотеке,
и ими зачитаться,
как видно, не удастся.

Но если б распахнулись
их ставни-переплёты,
и вдруг зашелестели б
их вещие страницы!

Здесь тысячи историй,
неясных, невоспетых,
здесь повести, которых
прекрасней нет на свете.

Трагедии похлеще
«Ромео и Джульетты»!
Живительные речи!
А вот Шекспира — нету!

Безвестны эти книги.
Страничный слышу шум
и — ничего не вижу.
И — мимо прохожу.

* * *

По синему-синему полю
ты шла синеглазой царевной.
О эта славянская боль
в глазах твоих, юных и древних!

Кассандра! Мне больно смотреть
на их васильки помертвелые!
О кос родниковая медь!
О руки и ноженьки белые!

Твой витязь прощался с тобой,
в степи половецкой иссеченный.
Ты знала. И след золотой...
по синему полю... навечно...

ДВАДЦАТЬ ПЯТЬ

Хочешь, я буду стареть за двоих?
Ты не поняла?
Да это же очень просто!
Все годы,
прожитые нами,
будут записываться на мой счёт.
Я буду катастрофически стареть.
А ты останешься такой же молодой,
красивой и весёлой,
как в эту минуту,
когда с увлечением
что-то рассказываешь мне,
одновременно уплетая
своё любимое малиновое варенье.
Следы его видны на руке,
в которой ты держишь
чайную ложку,
и даже на правой щеке,
как это ни странно.
Итак, я стану
катастрофически старым,
а ты останешься
восхитительно молодой,
и соседи,
в лучшем случае,
решат, что ты моя дочь.
Но, любуясь тобой,
по-прежнему юной и прекрасной,
я не буду чувствовать себя старым.
И мы,
таким образом,
обманем судьбу.

* * *

Я в трепетных пальцах полынь растираю,
а солнце несётся по самому краю!

Дрожит на губах золотая травинка.
А где же вторая моя половинка?

А где же моя половинка вторая?
Рванул горизонт, семиструнно играя.

О радуги звонкой хмельные аккорды!
Сквозь мир протянулись их хрупкие хорды.

И шара земного звенит половинка!
А в чьих-то губах задрожала травинка...

МНЕ СНИТСЯ ХАРЬКОВ

Гитарный абрис в дымке тает...
Вот, опершись на старый сквер,
легко и трепетно играет
на семиструнке Гулливер:

то вальс, ликующий и гордый,
то марш — с надеждой и тоской,
и мчат троллейбусы-аккорды
по грифу улицы Сумской.

г. Славянск

Микола СІРОБОБА

ПАНЦЕРМАНИ (Купайло—1942)

Не волошкою степ голубою,
А, мов папороть, полум'ям цвів,
Панцермани верталися з бою,
На борти прив'язавши мерців.

Покладуть їх не в криптах родинних,
Й поминатимуть не з кришталю,
Заведеться востаннє годинник,
І востаннє віддасться салют.

І вагання: «Чи дійсно Він з нами?»
Ще не вбитих в полон забере,
Й, озирнувшись назад, панцермани
Не наважаться глянуть вперед.

ВДЕРСЯ ВІТЕР

Вдерся вітер в гори соколині
З боку заіржавлених боліт,
Іволзі перервано політ,
Плаче при зарубаній калині.

І до горла звично підповзла
Гіркістю присмачена отерплість.
Образи від прикладань обтерлись,
Та не меншає у світі зла.

СЛУХАЮЧИ ПІСНЮ АДАМО

У світанком зрошені тенета
 Упіймався висохлий листок,
 Супокій отримав опонента
 З легіону фобій і чуток.

А життя отримало догану
 За безпрецедентний формалізм,
 За бажань динаміку погану,
 За глибини сенсу замалі.

Не знайшлося в згаслому коханні
 Люкса світла, джоуля тепла.
 Осінь. Інтонації прохальні...
 Господи, чудні Твої діла.

Я і світ. Претензії взаємні.
 Все життя не в ногу ідемо...
 Падає в душі спустілу ємність
 Сніг від Сальваторе Адамо.

ПЕРЕХРЕСТЯ ШТРИШКІВ

Розчленовано обшир галактики
 Бісектрисами гострих кутів,
 Сенс буття в незбагненність утік,
 Замість пам'яті — спогадів клаптики.
 Замість ширості — чемності жест,
 Недомови пишаються змовами,
 Навіть квітень вітрами зимовими
 Заштриховано навперехрест.
 Вже не хочеться пити лиш повними,
 Вже не кличе в похід заводій.
 Час пробив, у перелік подій
 Все частіше включаються помини.
 Дійсність мрії грозиться: «Не смій!»,
 І душа, наче в латах, в окаліні.
 Та невинних нема, є нескарані.
 Світ кінчається?.. Хай... Він не мій...

А ПРАГЛОСЯ Ж...

Епоха видив, подиву й видовищ,
Часина трусів, струсів, потрясінь,
Доба недобудов перебудови,
Пора руїн і лоску опостінь.

І гне і гине о геєні днина,
І тиша катушовує стежки,
І не одна, на жаль, була єдина,
А праглося ж до прощі навпрошки.

ВЖЕ НЕ СТРАШНО

Виводить з рівноваги світ:
Журі — манірні педераста,
Людиноненависник — Свіфт,
Нікчема — хто не вміє красти.

Токсичний арсенал мереж,
Кричуша порожнеча фрази.
І вже не страшно, що помреш,
І що нікого цим не вразиш.

ЩО ТАМ ГОРИТЬ?

Сюжети снів — брудня й брудня,
Які й не мислилися Кафці,
Ніч зажадала сатисфакцій
За кожен з пунктів злоби дня.
А злоба дня була б не злою,
І «Отченаш» усе б затер,
Та знову стрівся світ-бретер,
А в голові забракло лою.
Втім, щось у ній таки горить,
Що там горить, підкажеш, Фроїде?..
Верблюди крізь вушко голки пройде,
І дощ поллеться догори.

м. Слов'янськ

Павло КУЩ

ДОНБАСЯТКО

Васькові всього чотири роки. Та сам він вважає, що насправді йому набагато більше. Бо не один раз чув, як сусід казав його мамі: мовляв, під час війни один рік йде за два. Або навіть за три. Отже оці чотири пальці на одній руці плюс чотири з другої... Стій, а де взяти ще чотири?..

Отож, він вже майже дорослий! І добре затямив — не все із того, що кажеш рідним чи знайомим, треба повторювати чужим людям. Ось і на запитання: «Де твій тато?» — тепер не завжди слід бадьоро вигукувати: «Та де ж?! Хохлів мочить!» Хоча раніше, почувши це щире зізнання, перейняте у когось із дорослих односельців, здебільшого всі тільки голосно сміялися. А іноді навіть спеціально перепитували: «Де, де?» Тобто хотіли, аби він знову й знову повторив відповідь ще голосніше. А хіба йому важко? Тому хлопчина тоді також сміявся, радіючи, що когось розсмішив. Однак після одного схожого випадку мама дуже його сварила. І нишком, і при людях.

— Уявляєш, що воно там ляпнуло! — обурено скаржилася сусідці. — Поїхали ми, значить, до Маріуполя оформляти допомогу на дитину. Поки стояли у черзі, ще мовчало. А вже у кабінеті управи соціального захисту співробітниця питає: «А де зараз ваш батько?». А я не встигла й рота розкрити, а він випалив оте про хохлів! Я ж його всю дорогу прохала тримати язик за зубами... Але хоч кілок на голові теши! В кого воно тільки вдалося?..

— А ті що? — лїниво перепитала сусідка.

— Та нічого! Слава Богу, пронесло. Кажу їм, мовляв, що ви від малої дитини хочете? Воно ж, як теля, повторює все почуте від когось на вулиці... Оформили нам допомогу. Тепер чекаємо.

Далі стався ще один випадок, коли сказаному ним також не дуже зраділи.

Озброєні чоловіки (їх тут поза очі всі називали «дири»), які тоді стояли у їхньому селі, спершу дуже голосно реготали, почувши його слова про батька. Один навіть записував це на камеру в телефоні. А потім він же недбало запитав:

— А у школу, пацанчику, хочеш?

— Н-є-є! — весело заперечив він. — Що я там не бачив? Бо у ній тепер ці виродки ночують і зробили із неї свинарник!

Досі веселі лобурі, які ліниво лежали у холодильнику під старою шовковицею, аж підскочили від обурення.

— А хто, блін, таке каже? — допитувався той, хто знімав його на камеру. — Мама? Чи ще хтось? Розповідай, не бійся.

Васько задумався. «Грець його знає, що вони хочуть?.. То сміялися, а тепер чогось он які злі зробилися...»

— Тримай! — подав йому той здоровань, який питав, новенький блискучий патрон. — І розкажи: хто про свиней у школі казав. А ми нікому-нікому...

— Та й мама казала, — зізнався він, захоплено обмацуючи шедрий подарунок. — І тітка Надька також... Та й ще хтось... Всіх не пам'ятаю.

Васько вже майже забув про ці розпитування. Бо хіба тут до них за важливішими клопотами? Він якраз дуже сердився на маму, яка відібрала патрон і пообіцяла викинути. Але оті розгнівані «дири» самі про себе нагадали. Увечері вони приїхали до двору, із гамором ввалилися до хати і відразу гаркнули мамі:

— Швидко збирайся! Як куди? Ніби не знаєш! Свинарник, блін, будеш мити! І ганчіркою, і, може, навіть язиком, яким забагато балакаєш!..

Маму повезли з собою. Наступного дня стало відомо — вона та ще кілька сільських тіток майже до ранку прибирали у брудному приміщенні школи. А Васько ночував у бабусі. А та водночас і жаліла його, і лаяла, обіцяючи поколотити язика голкою. Щоб, значить, менше паякав, чого не слід.

А згодом прийшли ті, якими їх давно найбільше лякали, — «укропи» і «нацики». Тобто українські військові.

— Ти на вулицю навіть носа не показуй! — авторитетно попередив його вуличний приятель Юрко. — Бо вони, чуєш, всіх дітей будуть хапати і продавати на органи!

Що це означає, Васько не дуже й знав. Але довіряв Юркові. Бо той більше року ходив до школи, аж доки у ній не... Втім, стоп! Він уже вчений. Тому від гріха подалі тепер мовчок про тих, які тепер сплять у школі і водночас у ній свинячать.

Кілька днів він справді нікуди не виходив із двору. І мама не дозволяла, і сам не дуже хотів. Вдвох гралися із сусідською Настею, яка приходила в гості. Васько не дуже полюбляв сусідку. Бо та старша від нього на рік, але часто задається так, немов їй уже всі десять!

— Коли виросту, у мене буде великий двоповерховий будинок на вісім чи десять кімнат! — хвалилася вона. — З балконом!

— Подумаєш, будинок! — зневажливо скривився він. — Якщо він у тебе буде такий великий, то в нього відразу влучать із «Градів» чи ще чогось! Будеш тоді знати! Тільки купа цегли залишиться від твого балкона... А ось я, як підросту, збудую підвал на два поверхи. На одному самі житимемо, а на другому... Ще не придумав. Хоча, мабуть, там школа буде. Або магазин! І тоді, коли стріляють, взагалі не треба буде виходити на вулицю.

Настя тільки сміялася з його мрії. А хлопець спершу дуже гнівався, а потім не звертав на неї уваги. Бо що із дівчиська взяти? Нічого не розуміє. Бачте, величезний підвал із школою та магазином їй чогось не подобається! А чого ж вона тоді он всі свої ляльки до тісного погребя, де відсиджувалися під час обстрілів, попереносила?..

Про «укропів» вони й забули. Але ті перегодя самі до них навідалися.

— Хазяечко, діти у вас є? А скільки років? — ще від хвіртки запитав кремезний парубок у зеленому береті, що тільки якимось дивом тримався на стриженій маківці.

Васько у цей час принишк за погрібцем у смородині. А мама розхвилювалася, розгубилася і тихо відповіла. Мовляв, є чотирирічний хлопчик, але він часто хворіє... Васько навіть здивувався — хіба це про нього?

А бравий вояк, вислухавши, гукнув на вулицю:

— Дзюба, сюди два харчових набори для малого і матері! І медикаменти несіть.

Васько обережно визирнув із своєї схованки і «попався» — його помітили.

— Поспішай, малий, отримувати допомогу! — широко посміхнувся військовий. — Тебе як звати? Васько? Допомагай, Васько-Донбасько, мамі донести харчі до хати. Бо ти ж, Васятко-Донбасятко, мабуть, тепер єдиний чоловік на хазяйстві залишився. Хіба не так?

У хлопчика аж язик засвербів, бо захотілося щось сказати. Але зиркнув на збентежене мамине обличчя і промовчав. А вже наступного дня захоплено розповів про цю зустріч Юркові. Та той тільки зверхньо чвиркнув крізь зуби.

— Ну то й що!.. Донбасятком його назвали ! Харчі йому, як панові, привезли! Та нам також цього добра немало перепало.

А потім Юрко оглянувся на всі боки і вже тихіше суворо попередив:

— Тільки ж ти, чуєш, не смій нічого їсти! Там страшна отрута. А в отих ліках, люди кажуть, взагалі наркотики! Ковтнеш усього одну пігулку і — пиши пропало!.. Сам тоді «нациком» станеш!

Васько аж зігнувся від почутого. Нічого собі! Адже вони з мамою вже дещо із привезеного скуштували...

— А ти не брешеш? — несміло запитав. — Та їжа насправді смачна і нам нічого поганого не зробилося.

Приятьель насупився

— Ти як, молокососе, зі старшими розмовляєш? Хіба не зробилося? Он ти вже сам «укропом» став, бо їхню їжу хвалиш! Втім, щоб ти знав, мені байдуже! Якщо хочеш ратиці відкинути, наминай «укропську» їжу скільки тобі влізе! А я не буду. В мене он краший подарунок є. Хочеш дізнатися, що мені «дири», коли тікали, на згадку залишили? Зараз тільки дочекаємося Настю і тоді побачиш! Це тобі не патрон, який ти навіть не зміг від мами заховати!

Нарешті прийшла Настя і вони втрьох хутко побігли через город до старого й занедбаного садка. І вже там, під усохлим деревом, побачили довгуватий металевий предмет — щось схоже на міну чи снаряд.

— Ось! — задер навіть вище дерева свого носа Юрко. — Це тобі, Вася-Донбася, не якісь там укропські харчі! Бо такої штуkenції ще ні в кого з хлопців не було! Мені казали, це сигнальна ракета. І як кинути її у вогонь, феєрверк буде видно аж до Донецька! Чи навіть далі. Ну, чого стоїте стовпами? Давайте, допомагайте!..

Гуртом назбирали сухої трави та гілок і Юрко розпалив багаття. Вогонь миттю жадібно накинувся на дрова, зверху на яких лежав отой металевий предмет.

— Давай, давай! — нетерпляче заохочував приятель. — Зараз ось як розкочегариться! Несіть іще дров.

Та зненацька збоку подув вітерець і дим закутав Васька-Донбаська, немов ковдрою. Він закашлявся, відвернувся і почав терти брудними кулачками почервонілі очі. А тому й не побачив, як ураз здійнявся височенний стовп вогню та диму, у якому зникли і Юрко, і Настя, і сонце, і небо, і все-все довкола. І сам він десь зник...

Петро ГАЙВОРОНСЬКИЙ

МУРАВСЬКИЙ ШЛЯХ

I

Валерію Павловичу зателефонували з геологорозвідувальної експедиції:

— Друже, вздовж траси очікується великий зсув ґрунту, за весну кілька діляниць дороги понад річкою просіли на метр і більше. За місяць в тому чи іншому місці може утворитися провалля.

Доцент добре знав цю діляницю дороги. Там значилося кілька археологічних пам'яток епохи бронзи, раннього заліза та Середньовіччя.

— Спасибі, друже, за інформацію. Моя група мобільніша за будь-яку стихію й ми не дамо зникнути недослідженій бодай одній пам'ятці.

Наступного дня, ще й на світ не зайнялося, Валерій Павлович підняв на ноги усю свою чесну компанію. «Дзенькнув» Анатолію, своєму давньому товаришу — геофізику, який був озброєний усіма необхідними приладами: теодолітом, рейками, металошукачем. Не забув археолог Євгена Валерійовича, аспіранта кафедри історії Середніх віків, підняв із ліжка трьох відданих археології студентів. Через сорок п'ять хвилин усі вони були в чистому полі на узбіччі автодороги.

Валерій Павлович, узявши в руки штикову лопату, відійшов кільканадцять кроків від битої дороги, ретельно оглянув чисте поле, потім повернувся, підійшов до шумної траси майже впритул, присів, уважно оглянув ґрунт, укриту росою траву, повільно встав, поправив своє сиве густе волосся, впевнено наказав:

— Прощупайте ось тут, в радіусі десяти метрів, зніміть дерен, стратифікуйте верхній шар ґрунту, «шурфоніть». Далі справа покаже. Тут проходив сумнозвісний Муравський шлях, яким гнали бранців, ясир, награване на Слобожанщині добро. І ще багато

інших історичних і просто трагічних подій тут відбувалося. Частими подорожніми були тут запорожці, ходили цим шляхом чумаки. Щось падало з коня або воза, когось ховали, десь билися й багато цікавих речей залишалося на землі вздовж дороги. Дехто, рятуючись від погоні, заривав найцінніші свої речі в землю, а повернутися за ними не могли. Вони часто й досі лежать безвісними скарбами, здебільшого, на глибині усього двох-трьох штиків.

Декому з читачів здається, що далі можна не писати. Толя, озброєний суперприладом, що виявляв не лише метали, але й кераміку та деякі мінерали, швидко визначить місце, копачі ще швидше розкопають скарб і, блискавично його визначивши й вивчивши, всі, щасливі й задоволені, роз'їдуться по домівках. Наука восторжествує! Так розмірковує лише людина, що ніколи не чула, як радісно виє металошукач над алюмінієвою пробкою з-під пляшки дешевої горілки, або сантиметровим шматочком дроту чи загубленої маленької бронзової копійки вісімдесятих років минулого століття. Цвях, підкова, гвинт, гайка від трактора — все просто співає від зустрічі з пошуковцями, бо нарешті їх знайшли, а, значить, і вони комусь потрібні. Втім, таку радість можуть поцінувати лише перестаркуваті пенсіонери.

Усі дружно стали до роботи. Заклали кілька шурфів, які, однак, своїм цілинним жирним чорноземом не давали ніякої надії на успіх. Біля самої траси, там, де показав Валерій Павлович, зачистили землю від дерну. На чорному ґрунті позначилася чітка світлувата велика прямокутна пляма — поховання. Археолог-науковець ніколи ні з чим її не сплутає і не пропустить.

А ось Люда, миловидна й добродушна, але, м'яко кажучи, наївна студентка, почала допитуватися у доцента:

— А чому домовина завжди світліша від решти ґрунту?

— А ти спробуй, подумай над цим питанням сама, — порадив Валерій Павлович.

Людочка «подумала» негайно:

— Тому, мабуть, що тіла розкладаються й забарвлюють навколо землю. Труп ж світліші. Правильно? — дівчина заглянула науковцю в очі.

Доцент не витримав і розсміявся, але побачивши, що дівчина образилася, пояснив:

— Коли копають могилу, знімають шар чорнозему, а що під ним?

— Звичайна руда глина, — нехотя відповіла студентка, побоюючись нової халепи.

— Правильно. А коли могилу закопують, глина змішується з чорноземом і залягає в яму світлим, порівняно з чорноземом, пластом. Оце й увесь секрет. До речі, тут ми маємо справу з подвійним похованням, вірогідно подружнім. Бачиш, яка велика домовина за розміром? Таке траплялося в середньовіччі досить часто.

Тим часом два кремезні студенти історичного факультету, Олег і Микола, під керівництвом Євгена Валерійовича викопали неглибоку, півтораметрову яму, в якій показали білі людські кістяки. Хлопці вискочили з розкопу, а туди зі шпателем і пензлем забрався Євген Валерійович. Підійшов до розкопу й схилився над ним Валерій Павлович. Почали зачищати людські рештки.

А всі студенти приєдналися до Анатолія, який уважно, крок за кроком, прошупував поверхню землі своїм чарівним металошукачем.

Могила виявилася незвичайною, цікавою, виразною, зі своїми загадками. По-перше, кістяки лежали не голічерева, як у християнських похованнях, і не на боці головою на схід із зігнутими в колінах ногами, як у мусульман. Жіночий та чоловічий черепи лежали порожнинами від очей один до одного, а кістки рук чоловіка покривали, ніби захищали від небезпеки жіночий кістяк. Небіжчики перепліталися в останніх обіймах.

— Цікаво, цікаво, — собі під ніс промовляв Валерій Павлович, — молоді чоловік та жінка, років по двадцять не більше.

Люда, яка крутилася коло науковців, одразу ж поцікавилася:

— Як ви це визначили?

— Це не так складно, як здається на перший погляд. Тут навіть не обов'язково мати тазостегнові кістки, які у жінок ширші, ніж у чоловіків. Череп розповість більше. Жіночий череп ніжніший за чоловічий, подивись, у цього черепа очниці грубі квадратоподібні. Це череп чоловіка. А в іншого й кістка ніжніша, тонша, біліша, й очниці круглі, наче намальовані. Отже, це череп жінки. А вік визначається ось по цих природних швах між кістками черепа, — доцент провів рукою, показуючи на шви, — у дітей вони ледь тримаються в єдиній формі, череп може розсипатися від звичайного струсу, у молоді кістки черепа вже добре поросли хрящами, а в дорослого після сорока років усі кістки голови добре зростаються між собою. Крім того — зуби. Подивися, які вони у нашої пари здорові, білі, з непошкодженою емаллю.

Поки Валерій Павлович ділився знаннями з Людою, Євген Валерійович, продовжуючи зачистку, натрапив нарешті на єдиний у похованні предмет — натільний хрестик, обмів його пензлем, але

не взяв — треба було ще все сфотографувати, а тут показався хрестик і при жіночому кістяку. Жінка лежала на боці і хрестик лежав ребром між людських ребер, ледь помітний, глибоко в землі. Євген обережно, пальцями руки сковзнув між ребер. Але відразу ж відсмикнув руку. В глибині під землею щось забулькало, як у переповненому череві, почувся якийсь гул. Він був віддаленим, приглушеним, але явним, як з того світу. По тілу молодого чоловіка забігали мурашки, він швидко вискочив з розкопу.

У той час, коли науковці досліджували поховання, студенти приєдналися до Анатолія, який уважно, крок за кроком прощупував поверхню землі своїм «чаклунським» металошукачем. Саме в той момент, коли Євген Валерійович вискочив з розкопу, за кілька метрів від нього над степом пролунав переможний крик Анатолія:

— Є! Є скарб!

У неглибокій ямці купкою залягли десятки натільних зеленкуватих бронзових хрестиків. Траплялися серед них і чорні — срібні. До знахідки підбігли Валерій Павлович, Люда. Трохи заспокоївшись до них приєднався і Євген Валерійович.

II

Ця пара була наче самим провидінням намічена кривавою жертвою на вітвар православної віри. Уся їхня нелегка коротка доля, постійно наче наштовхувала, надихала й вела їх на великий подвиг. Ксенія залишилася сиротою в ранньому дитинстві, її виховала старенька бабуся, а тепер дівчина доглядала за нею. Тихін, кремезний мовчазний козак, був тихим і сумирним, але коли ображали слабого, старого або малого, завжди приходив на допомогу. Це викликало заслужену повагу селян усєї округи.

Якби весілля Тихона та Ксенії відбулося двома днями пізніше, то не було б цієї могили при битій дорозі, а значить, і цієї драматичної історії. Обряд вінчання проходив у новій кам'яній церкві, що височіла на головній площі невеликого міста за тридцять п'ять кілометрів від їхнього села. Яскраво жовтими язичками мерехтіли свічки, храм сповнився медовим запахом воску й ладану. Смуглявий старий сивоволосий священник урочисто читав молитву й виголошував проповідь.

Обличчя молодого було спокійним, жоден м'яз на ньому не видавав глибоко прихованих почуттів. Стан його душі, радіє він

чи журиться сумом незнаного майбутнього подружнього життя, визначити було неможливо. Лише наречена була впевнена, що за його зовнішнім спокоєм криється почуття непідробного захоплення та море щастя. Коли батьки оголосили йому своє рішення висватати козацьку сироту, він вперше в своєму житті не стримав емоцій і радісно дякував їм приглушеним басом.

На відміну від нареченого, Ксенія й не думала приховувати своєї радості. Вона не опускала додолу щасливих очей і постійно обдаровувала гостей чарівною невимушеною посмішкою. Та, підійшовши до старовинного образу Пречистої Божої Матері, враз змінилася на обличчі й скрикнула:

— Ой, мамо!

І без того мовчазні гості притихли ще більше. В церкві зависла така глуха тиша, що почало дзвеніти у вухах. Люди почали обережно, краєчками очей оглядати ікону на аналої. По ній повільно сповзала прозора, кришталево чиста, світла крапля, що відбивала сонячний промінь, який дивом прошмигнув через малу шпарину під куполом храму.

Після вінчання молода пригорнулася до чоловіка та, як він її не заспокоював, повторювала:

— Не добрий цей знак. Ой, не до добра ці мироточиві сльози. Треба було відкласти вінчання, хоч на два дні. Перенести назад, на той день, який намітили спершу.

* * *

Татари наскочили сонячним ранком, як завжди несподівано швидко. Змієм пронісся їхній загін вузькою вулицею села. Ординці забігали в низенькі селянські хати, виштовхуючи звідти переважно молодь і дітей.

На дорозі утворилася довга мовчазна людська низка. Похнюплено крокували в ній сільський староста, писар, дяк, паламар, десяцький і велика кількість посполитих козаків, козачок, дітей і підлітків. Опинилися серед бранців і Тихін та Ксенія. Ех, якби весілля не перенесли, то сьогодні вони були б у церкві, в безпечному, захищеному кам'яними стінами місті.

Бранців гнали до Криму сумнозвісним Муравським шляхом, підганяючи немов худобу, важким батогом.

Тихін і Марія спробували було втекти серед ночі. І втеча майже вдалася, але неподалік від табору, в степу, Ксенія вступила ногою в лисячу нору, лисенята підняли дзявкотіння і протяжне гучне вит-

тя. Ординці спорядили погоню й за півгодини похмурих і побитих молодят повернули до табору. Наступного дня померла надія на втечу — усіх бранців міцно прив'язали до довгого колючого канату й дуже пильно стерегли. А ще через день полонені перестали сподіватися, що козаки наздоженуть їх та відіб'ють у бусурман, бо далеко вони вже були від рідних місць. Не забарилася стара супутниця таких процесій — смерть. Першими від втоми, спраги й недоїдання почали мерти слабкіші — діти, хворі. Помирали швидко, мовчки: йде-йде підліток, тихо впав, а хто ще був живий, того добивали вороги.

На третій день татарський соцький опівдні зупинив їх, і татари за звичаєм стали на намаз. Після молитви він підійшов до бранців і наказав:

— А тепер усім зняти з тіла хрестики й скласти їх он у ту ямку, — соцький показав на невелике, усього в два штики, заглиблення в землі.

Люди перетоптувалися з ноги на ногу, перемовлялися приглушеними голосами, але богохульної команди не виконували. Соцький узяв батіг і щосили вдарив ним по спині найближчого до нього чоловіка. Шкіра на спині луснула і з рани виступила кров. Запрацювали батоги інших ординців. Бранці поспіхом почали знімати з себе натільні хрестики й кидати їх до ями. У паламаря тремтіли руки, він ніяк не міг розплутати цупку нитку з хрестиком. Ногаєць його вдарив раз, ще раз. Той упав на землю. Вершник до смерті затоптав його своїм невисоким вороним конем. Підступив до іншого, почав бити щосили нагаєм. Втрутився соцький:

— Досить. Так ми зовсім без ясиру можемо залишитися.

Невільники швидко розлучалися з хрестиками, більшість, як з останньою надією, зі сльозами на очах. Інші з обуренням — не захистив їх святий оберіг. Дяк довго зволікав, але нарешті і його хрестик полетів до спільної могили. З хрестиками на шиї залишилися лише Ксенія й Тихін. Вони, з синцями від побоїв, стояли трохи осторонь, обабіч дороги й залишалися непохитними християнами. Соцький став над ними і з коня почав умовляти:

— Іса — великий пророк, пророк кохання, любові, прощення. Ми шануємо не лише Ісу, але й матір його Маріам. І все ж він — не аллах. Аллах акбар. Він усюди. А Іса — лише велика людина. Зірвіть з себе хрести.

Ксенія міцно схопила свого чоловіка за рукав, мовчала. Тихін похитав головою: мовляв, ні, не скину.

— Ви через пустопорожні залізячки готові своє життя покласти? — грізно запитав соцький.

Цього разу Тихін не змовчав:

— Ми не знаємо вашого аллаха, а знаємо Святу Трійцю — Святого Духа, Бога Отця, і сина Божого Ісуса Христа. Немає й не буде у нас іншого Бога.

Соцький зайнявся полум'ям, підізвав двох вершників, показав пальцем в землю обабіч дороги, звелів:

— Закопати!

Відразу ж наказав дати двом бранцям у руки заступи й копати домовину. Вона вийшла неглибокою — не більше, ніж півтора метри. Молодих зіштовхнули в яму, вони мовчки лягли на її дно й міцно обнялися. На їхні голови швидко посипалися шматки сирої рудої глини. Кілька хвилин, і земля, перемішана з глиною, зрівнялася з поверхнею. Соцький наказав бранцям утрамбувати землю, а для певності двічі пройшовся по могилі конем.

Дяк уголос пробубнів рядки псалму:

— «Вийде дух його і повернеться в землю свою: в той день загинуть усі думки його», — після чого машинально перехрестився.

Враз важкий ятаган розсік його голову навпіл. Решта бранців сумною сірою колоною рушили далі. Вони без вороття втратили і свого Бога, і даровану ним вільну волю, і свою надію.

III

— Сто двадцять вісім, сто двадцять дев'ять, сто тридцять, — швидко рахувала Люда хрестики. — Сто п'ятдесят шість, — закінчила вона свій рахунок.

— Ого-го! — почувся вигук одного зі студентів, — прямо склад якийсь.

— Навряд чи це можна назвати скарбом чи коморою. Хрестики з недорогих, здебільшого бронзові. Скоріше за все, вони належали християнам, яких гнали цією дорогою в Крим, а по дорозі змусили відмовитися від Христа. Такі поклади трапляються й у інших місцях уздовж Муравського шляху. Чимало їх і над іншими подібними шляхами, від Волги до Дунаю.

— А чії тоді рештки в домовині спочивають? — подала голос Люда.

Усі згадали про щойно розкопану могилу. Подивилися в її бік. Щось змінилося в краєвиді, він все такий же й наче не той. Підійшли ближче і хором скрикнули — на місці, де був розкоп, з'являло глибоке, не менш як десятиметрове, урвище, що клекотало й бурлило. Воно поглинуло давню козацьку могилу й частину ще давнішої дороги.

Євген Валерійович швидко наодмаш широко перехрестився. За-тримайся він у розкопі на кілька хвилин, був би заживо похований у бездонній домовині. Можливо, натільні хрестики не допомогли їх власникам, а йому й Валерію Павловичу вони врятували життя.

м. Покровськ

Міхаель ЦЕЛЛЕР

«КРОПП: ЗВІТ»*

КОРАБЕЛЬ З РІЗДВЯНОЮ ЯЛИНКОЮ

Рогеру було десь років п'ять, коли йому до рук потрапила ця рекламна картинка з пакунка з вівсяними пластівцями, який мати завжди просила його відкрити — ніколи, ніколи вона не відкривала пакунка сама, тільки він мав на це право. Він! А мама готувала йому цей тріумф, вона завжди кликала його відкривати пакунок, просто благала з виглядом повної безпомічності, як наче вона б сама ніколи на це спромоглася, як наче потрібні були саме його вміння, розум та досвід, щоб розірвати заклеєний край пакунка, зробити все акуратно, не розсипавши пластівці, а потім знову акуратно все стулити докупи.

Це відкривання вівсяних пластівців стало для них грою, для нього та матері, грою за певними правилами в певній послідовності і Рогеру здавалося, що вже тоді, у свої п'ять, він збагнув, що це гра, що безпомічність матері награна, як і його власна спритність та сила. Незважаючи на все це, в ритуалі з вівсяними пластівцями було щось урочисте, можливо, навіть тут крилася якась таємниця, що пов'язувала матір та сина і виключала когось іншого. Ніхто, передусім батько (хоча нащо це йому здалося?) не мав права відкривати пакунок. Про це не говорилося. Це була таємниця для них двох. Світ би перевернувся, якби хоч хтось дізнався про таємницю вівсяних пластівців.

Та мати була тієї ж думки, що й він. Навшпиньках заходила вона в кімнату, де він грався, доки не було батька, прикладала вказівний

* Закінчення. Початок див. у ч. 5.

палець до губів і кивала йому головою в напрямку кухні. Негайно, ніби він тільки на це й чекав, він кидав усе, як воно було, і йшов услід за нею навшпиньках, вони були тихі, як миші, двоє змовників, хоча в квартирі більше нікого не було. Самі-самісінькі... Хіба в цьому не криється ціла обіцянка дитинства, котру ми ніколи не забуваємо, до останку, але ж і кара не забариться за таке велике щастя?

Оце підхвалювання матері, ці таємничі клятви мовчання — це був очевидний знак. Це означало: допоможи мені, будь ласка, відкрити вівсяні пластівці. Ти ж знаєш, що сама я цього не можу, мій маленький, великий сину! І щоразу він переганяв матір у коридорі, його біла нетерплячка, коли він бачив пакет на столі. Справді, так і було! Він мовчки брався до роботи, цілком серйозно, зосереджено, обережно розривав край пакунка, складку за складкою. Він не поспішав. Він мав час.

Робота не завжди була однаковою. Іноді все вдавалося краще, іноді гірше. Іноді краї були заклеєні так міцно, що папір рвався. А потім знову все йшло гладенько, не лишалося жодного сліду, пакунок стояв як новенький, хоча й відкритий. Вже сама ця робота давала йому задоволення, кожне повторення, маленькі відхилення від звичного.

Але що було тут найкраще, то це близькість до матері, довіра, що їх пов'язувала. Ніколи вона не була більшою, як у ці хвилини на кухні.

А потім він мав нагороду за свою роботу, коли з усім терпінням, на котре був спроможний у свої п'ять років, подолавши спротив пакунка, запуская руку по лікоть у вівсяні пластівці, чавив їх пальцями, заплющивши очі, знову й знову рився всередині, щоб знайти картинку, котра там лежала. Він і з цим не квапився, примножував свою радість відкриття. Коли він уже намацував картинку, цупкий папір, він знову випускав її з рук, рився далі, його серце гупало, але тепер він мав певність. Потім він знову хапав картинку, тихо тримав її між великим та вказівним пальцями і витягав обережно, щоб не розсипати пластівці. Це йому не завжди вдавалося, чим глибше він рився, тим менше йому вдавалося запобігти тому, щоб пластівці не випадали на скатертину. Швиденько він згрібав їх, скосивши очі на матір, чи вона не помітила його незграбності, хоча точно знав, що вона за ним не підглядає, що вона його залишає повністю самого з цією роботою. Але він повинен був у цьому наново переконатися, може, тому що боявся, аби в нього не ві-

дібрали цей привілей відкривати пакет, якщо він розсипле надто багато пластивців на стіл.

Нарешті настав час відкриття. Саме виймання картинки, воно не могло тривати вічно — матері ж потрібні були пластивці, та Роґер умів виловити ще одну коштовну мить. Коли він нарешті зважувався вийняти картину з сухої суміші, лишалося ще одне випробування: папірець вирине догори літерами чи картинкою? Язичок прилипав йому до верхньої губи від такого напруження. Коли він добре впорався зі своєю роботою, коли йому пощастило, він тихесенько, ледь-ледь, відкривав край, щоб зазирнути в картинку при денному світлі. Він відразу ж заплюшував очі, щоб не роздивлятися детальніше. Він все одно виграв — принаймні подовжив свою гру. Він ніби мимоволі знову впустив картинку в пластивці, але тримав її між пальцями, а другою рукою вертів пакунок на столі туди-сюди. Це також була небезпечна операція, і він радів, коли все минало добре. (Чи це була його заслуга, чи просто випадок, у свої п'ять років він не дошукувався до причини, все залежало від настрою, коли як.)

Це був закон, котрого малий невблаганно дотримувався, картинку можна було виймати лише літерами догори. Ці чужі чорні літери були зі світу дорослих і його не стосувалися. Вони не говорили йому нічого про картинку, хоча він її вже витяг із пластивців. Вона належала йому, він тримав її обома ручками за верхні краї і поклав літерами догори на стіл.

Він усе ще не мав права відкрити її. Папір, що поймався між пластивцями, треба було розгладити на столі. Він багато разів провів по ньому кулачком, відчував якусь лють до чорних знаків, котрі нічого не привносили в гру, отже були зайвими, ось папір став уже зовсім гладеньким, язичок між тим мандрував з одного куточка рота до іншого, хоча успіх його старання — це він добре бачив — не ошелешував. Папір перекривився. Але сам рух розгладжування йому подобався, щось у цьому було важливе, щоб подібне він із задрістю спостерігав у дорослих. По-перше, це подовжувало його радість, котру йому дарувала картинка. Він пустив у хід весь свій розум і всю обережність, щоб не квапитися із відкриттям цієї великої таємниці, щоб її збільшити і розтягнути, щоб вона розкрилася сама, без нього. Бо мине багато часу, перш ніж цей пакунок спорожніє і треба буде відкривати новий.

Побачити щось певне на картинці він не сподівався, такого конкретного бажання в нього не було. Чи це були квіти, чи дерева,

чи звірі, чи голови дикунів, — він нічому не надавав переваги. Так, йому було цілковито все одно. Але були картинки, котрі якось зігрівали душу. Він знову хотів їх побачити, цей червоний колір чи брунатний, не міг відірвати очей. Від інших картинок віяло холодом, він аж плечима поводив, як взимку, коли він залишав теплу кімнату, щоб ліпити сніговика чи кататися на санчатах.

Але це не означає, що холодну картинку він роздивлявся не так ґрунтовно, з меншим бажанням, ніж ті, котрі його гріли, при погляді на які його шкіра розгладжувалася так приємно.

У глибині душі він їх усі любив однаково, і холодні, і теплі, любив на свій тихий самозаглиблений лад, роздивлявся їх довго, просто випивав очима, аж доки в слухну мить приходила мати і запитувала, який же він скарб відкопав сьогодні.

Але цього разу, з цією картинкою, трапилося щось зовсім нове.

Ця картинка не була ані особливо гарною, ані негарною, ані теплою, ані холодною. Тут було щось інше — це була зовсім інша картинка, якої він ще зроду не бачив. Щось поцілило його в саму душу.

Він побачив корабель і ялинку, корабель посеред моря і ялинку, різдвяну ялинку, усе разом на картині. Не цілий корабель. Намальовано було лише його передню частину, ліворуч і праворуч море, блакитне, широке, безкрає. Спереду, де корабель загострювався, стояла різдвяна ялинка з соковитими зеленими гілками, із дощиком та кульками, червоними кульками. Усі кульки були червоні. А свічок не було. Лише дощик і кульки. Отже це була справжня різдвяна ялинка посеред моря. Роґеру здалося, що він капітан цього корабля. Він стояв біля великого штурвала (це він домислив) і дивився в далину, далеко уздовж і вшир не було видно ніякої землі, минуть іще тижні, перш ніж він побачить берег, а між ним та широким морем стояла різдвяна ялинка.

Картина його бентежила. Він її не розумів. Але він не хотів запитувати матір, котра після цих пластівцевих урочистостей взяла його до себе на руки, він вдихав її солодкий запах, вона поцілувала його в голівку, доки він усе ще роздивлявся картинку, потонув у ній.

Завжди це було найкраще в їхній грі, коли спадала напруга, хвилювання і тепер у материнському затишку, коли таємниця пакета була розгадана, панувала мить задоволення, спокою.

Але сьогодні цього спокою не було. Не те що він поривався вирватися з материнських обіймів, але подумки він був деінде: десь на цій картинці, на цій неспокійній картинці. Варто йому було

лише запитати матір, але саме цього він не міг зробити в жодному разі. Йому здавалося, що картинка була послана саме йому, щоб лише йому щось сказати.

Тепер у спогадах про цю дитячу сценку Рогеру здається, що саме на цю мить припало його перше відлучення від матері, як наче все трапилось через цю картинку, вперше було порушено гармонію, мир між ними, як наче він вперше усвідомив, що вони з матір'ю дві різні істоти, що в житті бувають моменти, коли людина лишається наодинці сама із собою.

Що з усього цього він міг розуміти у свої п'ять років: малий чеберяв на руках у матері (терзався скоріше в душі, ніж так, щоб мати це помітила), тримав у руках картинку, затулив її руками, злизати з материних колін він не хотів, але відчуття затишку було втрачене. Його щось турбувало, він був розчарований, коли мати міцно притиснула його до себе, сказала: «Ось так!» — і поставила на ноги, як це було завжди. Вона навіть не відчула його неспокою.

Він став іншим, коли повернувся гратися в свою кімнату. Картинка з кораблем та різдвяною ялинкою його не відпускала, він її не відпускав. Усі інші картинки він ховав відразу в товстих книгах батька. Там вони не губилися, але він не повинен був займатися ними далі, як цього від нього вимагав батько. У того завжди було таке сердите обличчя, коли він витягав книгу, а з неї випадала картинка з пальмою або тигром, або індіанцем. Рогер радів цій нежданій зустрічі, не виявляючи цієї радості, щоб не роздратовувати батька ще більше.

Але його прихована радість була якоюсь блідою. В глибині душі картинки більше його не цікавили, вони лишалися такими ж нудними, як і чорні знаки на зворотному боці.

Але з цією єдиною картинкою все було інакше. Ця картинка була особлива. Жодної миті йому не спадало на думку заховати її між батьковими книгами. Ця картинка належала йому, вона лишалася в нього.

Вона мандрувала по кишенях штанів та курток, він її виймав, щоб перевірити свою таємницю, коли лишався один і ніхто не міг його заскочити. Картинка не витримувала його уваги, вона тоншала, рвалася на краях, почувалася мов самі пластівці, з котрих її колись вийняли. Фарби також полиняли, лінії розпливлися.

Картинка стала схожою на затертий клаптик паперу, на котрому хтось інший вже б нічого не розпізнав, а потім він взагалі загубив її.

Як довго йому вдавалося зберігати цей скарб, ховати його від батьків, він сам не знав. Якось усе це загубилося, і Рогер вже за ним не скучав.

Тим часом картина міцно засіла в його голові. Йому вже не потрібен був папір. У його голові картинка ставала все більшою і гарнішою. Море шуміло навколо корабля, гігантські хвилі піднімалися високо, корабель гойдало, машини гуділи, а він, капітан, капітан Рогер, він мусив змагатися з морем, щоб йому не вирвало із рук штурвал.

Та недосяжною для моря, для всієї страшної розгойданої води стояла ялинка на носі корабля. Тепер на ній були навіть свічі, їх запалили, бо був Святвечір, але їхнє полум'я вже нітрохи не майоріло.

Ніколи потім ця картинка його не полишала. Вона й тепер у пам'яті Рогера, коли минули десятиліття з тих пір, як загубився оригінал. Він би зміг намалювати її в усіх деталях — але він би ніколи не зміг закінчити роботу. Бо все це ніби розчинилося в ньому і стало чимось іншим, для чого не вистачало самої майстерності митця.

Коли в моєму житті й була ситуація, хоча б якимось чином пов'язана з філософією, то це були хвилини, проведені у ванній кімнаті, точніше: буття в піні.

Простягнутися у теплі, напахатися лавандою з Прованса чи якимись східними спеціями, що так пестять тіло, ця тиха вода, це праматеринське лоно, а вгорі пластівцями піна, і твоя голова вгорі прилаштувалася на краю ванни, поглядає з високої вежі, немов сам Бог-Отець сьомого дня на своє творіння, він поглядає на твое тіло, що дихає радістю світу, поглядає, як твоя рука — чи й справді твоя? — втомленим бездумним рухом ніжно садить тобі на пупа гумову качку. Або поглянь лише: ось твої колінні чашечки здіймаються над водою, мов два вулканічні острови. А внизу пальці на ногах, два великі витріщилися на тебе, мов два циклопи з допотопних часів і щось нашіптують тобі на старомікенському діалекті (це в моєму випадку) і сповіщають тебе про твої храми, що ти їх колись викопував з глини на Криті, а сам Зевс спустився з хмар і жбурнув на знак подяки тобі під ноги звання доктора на двох глиняних дощечках, і дивись, вони не розбилися — все було добре, аж доки вода навколо тебе не схолола.

У такому філософському стані у ванній кімнаті затихає не лише тиск на мій попереk, але зникає й відчуття часу (як таке). Тому

я не можу вам зараз чітко сказати, коли я виринув із прекрасного туману своїх думок, бо на краю ванни вмостилася Калушке — чи минули хвилини, чи години?

Тепер, коли я розповідаю вам про своє філософське блаженство, що тривало не довше, ніж двадцять хвилин — якщо вже ви налаштовані на епічну точність (між нами кажучи, мені все одно, це вже Ваша проблема), я вам рекомендую: виберіть самі собі час для Рюдігерової писанини. Отже все було приблизно так.

Вона всілася на краю ванни, стала знову Ло — визирала, мов квіточка, з білизни, хоча ми обоє були голі, як мати породила. Її темний затуманений погляд мандрував кудись наді мною по кахлях, ніби там був написаний якийсь божественний знак: єдине слово, що раз і назавжди розгадає заплутану загадку нашого існування. Зачудований погляд туди-сюди — потрібен був час, щоб я усвідомив: її екстатична відсутність шкодить моїм членам. Ні, вона шаленіла від Рюдігерового рукопису.

— Партач дівчат... і раптом така поезія!

Це були перші слова, котрі вона вимовила і котрі мені прояснили взаємозв'язок, що вислизнув з моїх рук у піні. І падав, падав, падав — униз до мене у мої моря. З міцно заплющеними очима (зачіска принца Веліанта гладенько обліпила обличчя) Ло викашляла в порожнечу:

— Якби якийсь партач дівчат мав сьогодні ще стільки поезії...

Питання без дна, насправді, коли ти видавець, як Ло, і маєш увесь цей крам нести в народ, або, як тим часом доводиться мені, маєш займатися цим сам.

— Це не корал, це мій... — мусив я пояснити Ло і обережно прибрав її руку. Вона ще натхненно греблася у ванній, та без окулярів була схожа на шойно народженого тюленя.

— Чи ви взагалі знаєте, як вам пощастило, чоловіче? — запитала вона і глипнула одним оком, щоб прикинути, де знаходжуся я, а де вона.

— О, я з цього зроблю книгу, що всім голова обертом піде! А оця недолуга жаба-заїка не спроможеться щось там критикувати. Хоча ми обоє — я і жаба-заїка — ми так палко любимо одне одного... жаба і я... Рукопис вашого схибнутого Рюдігера — це і є наші перші вершки, сподіваюся, вам це відомо, чоловіче?

Це лестило.

Мені ж самому оця історія натужного матроса з вівсяними пластівцями здалася при побіжному читанні досить нудною, між

нами кажучи, нічого скромного. Я її читав з криміналістичного погляду терапевта, а не так, як Ло, щоб мати з того поживу, і вже ніяк не заради задоволення. Якщо Ло гадає, що це можна озвучити — чому я маю не довіряти її думці? Чом би не зробити з документів моєї практики бестселер, використавши ноу-хау від Ло та її чуття на літературну бузу, озброївшись моїм незаплямованим іменем?

Насправді: я повинен диявольськи пильнувати, щоб лишитися босом свого підприємства. Справа повинна рушати в плавання під моїм прапором. По-перше, це ґрунтовно, по-друге, я не хотів швидко змотатися з книжкового ринку, як Ло, котра має звичку думати від сезону до сезону (якщо вона взагалі іноді думає). Мене приваблювала довготривала дієвість моєї філософської практики.

Хто б не хотів, поклавши руку на серце, бути описаним у якійсь справжній книзі? Може, у сьогоднішніх людей дах сповзає тому, що ніхто відкрито не займається їхніми сексуальними проблемами. Навряд чи хтось думає інакше.

Якщо Рюдігерова писанина про вівсяні пластівці справді такий похvatний товар на книжковому ринку, як про це, закотивши очі за гори, торочить Ло, то тоді авторські права належать мені, терапевту, котрий усе це спричинив і фахово доглянув. З боку Рюдігера я не очікував спротиву ще й з такої причини: хто ж повірить божевільному? Він натворив бозна-чого в католицькому ліцеї, аж єпископ був змушений послати його туди, де Макар телят пасе. Що, коли я сам прикладу свою руку і попросту приберу слово — Рогер, — а впишу миле ім'я Гайо? Тут є місце для творчості: «маленький Гайо і диво з пластівцями» — ось таким я бачив свій твір на нашому книжковому ярмарку — велике полотнище над вулицею з написом: «Маленький Гайо у відкритому морі» — тут більше кайфу, ніж у назві «Корабель із різдвяною ялинкою», — на щось подібне я б не тратився.

Маленький Гайо у відкритому морі... я, мабуть, ось так пофантазував упівголоса — а звіддалік почулося відлуння: «Егей, капітане» — високе сопрано Ло. Мені не приверзлося. То й справді була Ло, що порпалася в моїх снастях і вже намірилася піднятися до щогли, щоб рушити у відкрите море, хоча я й не видав їй патент на корабель. Та як тільки Ло начепила на носа окуляри, вона взяла гору, її вже не можна було струсити зі щогли, хоча я обома руками тримався за штурвал. Коли ніщо не допомогло, я випустив торпеди на її душу.

— На лоні природи дозволено все* (*

— Auf der Alm, da gibt es keine Sünd*, — проспівав я, наслідуючи автентичний, глибокий голос баварсько-швейцарського пастуха. Незворушно віддачувала мені Калушке — Rolling home, нещадно зловживаючи при цьому усіма своїми тілесними принадами, котрими її щедро обдарувала природа, вона поколихувалася то тихо, то різко, саме так, як їй потрібно, щоб потрапити до свої гавані. Коли вона пришвартувалася, а туман розвіявся, вона зійшла на берег, обтрусилася, мов корабельний кіт після подвійної порції кіткету і залишила мене, виснаженого, вимученого, покинутого самого на себе, мов корабельні уламки на піску.

— ...оскільки ви час від часу маєте сьорбати з вашими клієнтами манну кашку... чи там сливовий компот? — зашепотіла раптом До мені на вухо зовсім тихо, роздивляючись при цьому свої нігті так уважно, ніби мала намалювати їх потім з пам'яті. Саме в оцій недбалості крилося щось загрозливе. Я вже не пригадую, в зв'язку з чим це було сказано, але мене мов пронизало блискавкою: опля, Кроппе, саморозстріл! Обережно, куди ти зараз утрапиш!

З самого початку ця консультація з До видалася мені не кошernoю.

Вже спочатку вона просто воцарилася на канапі, щойно зайшла до приймальні, у своєму шкіряному костюмі, одну ногу закинула на другу, мою ляльку в югендстилі з НДР взяла на руки. У куточку її рота блукала якась багатозначна усмішка, що заціпеніла, мов маска. Вперше ця жінка навіювала на мене страх — може, саме через контраст: її безбережна жіночність, яку не міг притлумити блискучий чорний шкіряний костюм, вона переливалася через край і хотіла прорватися через усі змійки, складки, гачки, що прикрашали її костюм, мов зброю, — а при цьому вона, мов пристаркувата наречена Майкла Джексона, з дитячим виразом дівчинки тримала на колінах ляльку. Щось тут було не так.

Гаразд: від До не вдалося приховати причину, чому було перенесено її останню консультацію — ще б пак, при такому вибуху темпераменту Калушке? Але крім цього натяку з неї не вдалося витягти більше нічого. З тактичних міркувань До мовчала, тримала свою маску-усмішку, колихала ляльку на ногах і не відводила від мене очей — вона варила мене очима. Я також мовчав — а що

* На лоні природи дозволено все (нім.).

я мав сказати, зрештою, хто тут господар у домі та ще й до того терапевт? Мені треба було пильнувати, щоб моє мовчання не здавалося малодушним та не виказувало нечисту совість. Якщо тобі це так треба: о.к., До! Давай пограємося в покер. Чомусь жінкам постійно треба розпочати сварку зі мною...

Так ми сиділи якийсь час одне проти одного, як дві макрелі. І смажили одне одного очима.

Потім вона впала на спину, при чому її змійка вгорі добряче розійшлася, мені стало видно її гігантське склепіння, лялька грюкнула поряд з нею на канапу зовсім не по-дитячому, так, ніби було прийняте якесь рішення: проти мене чи на мою користь? Вона знову підняла ляльку, посадила її на полицю на стіні, що стоїть поряд з канапою, де я тримаю всіляке професійне начиння, так, для понтів.

— Ось бачите, докторе Кроппе, тут їй краще. Вам не здається? Ви ж бо маєте так багато смаку... — І знову ця пересолоджена усмішка, аж мені голову затягло в плечі.

— Ось, тепер ми можемо розпочати консультацію, докторе Кроппе.

Звідки в неї це право командувати тут? І чому знову це «докторе Кроппе»? Я давно вже дозволив їй, як моїй улюбленій пацієнтці, називати мене на ім'я. Так, затишно сьогодні не буде.

До підійшла, нагнулася над спинкою крісла, наполовину впала на мене, аж її білява грива залоскотала моє підборіддя, мов то була моя власна борода, мої руки, ніби ненавмисне, приземлилися на вибухових баштах її грудей. Ось так, усе начебто пішло звичною дорогою, слава Богу.

Хоча мені вже вдалося досить широко розтулити змійку на її жакеті, я не квапився, щоб шкіряна фортеця якнайскоріше впала, я ж бо гурман.

Я копірився з іншими змійками, складками, гачками, мені було цікаво, куди вони вели. Але До була іншою, ніж завжди. Вона потягалася якимось напружено, нетерпляче — так їй приспічило? Схопила мене за руку, щоб до кінця розімкнути змійку, вивільнилася зі своєї шкіряної оболонки, ледь не вивихнула мені руку.

Нарешті усі її принади оголилися — одним ударом. Куди ж поділася її дорога білизна, увесь пакувальний матеріал із мережив, тюлі, рюшів, що так вишукано підгодовували наш апетит?

Нічого. Гола шкіра, запах терпкіший, ніж зазвичай — чи вона ненавмисне зачепнула лосійону в Лео?

Я хотів, як завжди, спершу покуштувати груші До, щоб підкріпитися для подальших страв, відхилився назад, заплющив очі, аж затремтів у німому молитовному зверненні до круглих святинь — і ось так лежав із порожніми руками. Розплющив очі і побачив, що До лежить до мене спиною, вичавлює себе із штанів, уже зійшли над обрієм два великих білих півмісяця — тільки там ще защемило клаптик шовку. А так лише шкіра, гола природа. Зате сама До — вона височіла, мов мармурова статуя, посеред кімнати — богиня землі з рогом родючості — о, деякі плоди таки вабили! Але вона стояла — дійсно! — вона стояла на чорних колонах... Не забувай дихати, Кроппе! Її ходулі поза сумнівом були міцні, надійні і — чорні. Вона натягла чорні панчохи аж до ріпиці та ще й не зняла чобітків з високими підборами.

Яка муха її сьогодні вкусила? У моїй голові сновигали різні цінності з сексуального досвіду, це гальмувало мою чоловічу силу, не дивно. Щось із нею було не так, а для мене це була справа честі: щось мене сковувало.

Я ще сподівався: скоро мара шезне, До підійде до мене, притулиться і все мине — ось так я лежав, на жаль, сповнений надій.

— Лише маленький експеримент, докторе Кроппе, — зашелестіла До десь угорі наді мною, ніби хотіла мене підбадьорити. — Я подумала, що трохи перемін нам не завадить, так легенький бриз — не завжди ж це має бути манна кашка, чи не так, докторе Кроппе?

Я побачив у її руках якісь ремені, вона сіла біля мене, погладила мене, поцілувала. Прошепотіла:

— Сьогодні я буду вас пестити по-справжньому, докторе Кроппе, за всіма правилами мистецтва. Довіртеся мені, віддайтеся в мої руки — це вам не зашкодить.

Це хвилювало і водночас якось занепокоювало, з тих пір як у перегуках її могутніх дзвонів залунала для мене пісня про маленьку гарячу смерть. Якесь велике примирення розтеклося по мені всьому, якесь суголосся з творінням і всіма жінками на цій землі. А До дуже ніжно взяла мої руки і прикувала їх до спинки канапи — аж я відчув холод хрому, здригнувся та анітрохи не злякався. У сум'ятті любові я віддався на ласку долі. А вона обережно, але вправно та надійно прикувала мене, спершу руки, потім ноги, аж доки я лежав увесь прикутий, мов жертвоне ягня любові.

Тепер я повністю був у її руках. Мого Філіпа усі ці дивні військові приготування спершу трохи залякали, та він знову вийшов

на передову — аж тут трапилося щось дуже грубе, якийсь ляпас, а До вже сиділа на мені верхи і мовчала — якщо це ще була До. Вона натягла на верхню частину обличчя маску із шовку, вишиту сріблом, чорну, що так пасувало до її панчіх.

Так от: це й справді ще була моя До? Вона осідлала мене у варварський спосіб, аж мені дихання перехопило, і я хотів, щоб наш галоп якомога швидше скінчився, якщо тут взагалі доречно сказати «наш». Ні, це До пустилася в якийсь наркотичний тур верхи на мені, якийсь нещадний егогалоп, що перетворювався для мене на етап страждань: чим довше тривав цей галоп, тим більше вибоїн було на місцині наді мною. Чому ніхто не подзвонить нарешті в двері? Чому не приходить жоден мій пацієнт, щоб порятувати мене?

Груди До теліпалися наді мною, мов два гігантських соняхи — та ні, цілі поля соняхів: осіння буря нагинала їхні потемнілі голови і батожила ними мої вуха, що вони аж розпухли. Батожила? Крижаний холод пронизав мій мозок, аж моему Філіпу захотілося розтанути і десь заховатися від страху, а До вганяла шпори в мої боки своїми чобітками, аж доки лють від болю змусила його зайняти потрібну позицію. Якщо вона знову почне шмагати... а я не міг оборонятися. Кайдани, що я їх намагався з усіх сил розірвати, тримали міцно, вона накинула їх з диявольською вправністю. Він був відданий на поталу цій жінці. Та слава Богу, моя запальна валькірія обходила під час цього парфорсгалопу без батога. Вона розминала моє тіло за допомогою всього, що потрапляло їх під руки, а щось таки потрапляло. Жодного звука не зронили її губи, жодного слова, ніякої відроди для мене: лише сопіння під маскою, хрипіння, що ним вона хотіла спонукати жеребця, котрий уже падав з ніг, знову бігти галопом. Так, вона залізною рукою зтягувала повіддя.

Коли ж ми проминемо цю долину сліз? Хіба ти заслужив це, Кроппе, запитав я себе з болем, коли жахлива вершниця знову перейшла на галоп — хіба ти не був завжди добросердним до всіх жінок?

Щоб скоротити час своїх страждань, я вирішив у своїй ненависті до До, у своїй неприємності рахувати кільця на її животі, що в дикому танці котилися то вниз, то вгору — це чудовисько має вигляд личинки! Я нарахував їх десь 69, а потім облишив цю марну справу. Якби я навіть нарахував їх дві тисячі, справа б не зрушила з місця ані на дюйм.

Я лежав прив'язаний до канапи, жертва жіночої підступності, — треба було звертатися до ООН, але коли ти чоловік, то в тебе немає жодного шансу заявити про сексуальне насилля щодо твоєї статі. Щось подібне снувалося в моїй голові, вона ледь не луснула, навіть зринули спогади із золотих днів дитинства.

Щоб пом'якшити страждання, я почав називати імена одинадцяти футболістів, котрі 1954 року стали чемпіонами світу. Так радили робити католицьким скаутам: коли вночі диявол нишпорив у них попід ковдрою, а вони хотіли вхопити його рукою, то вони повинні були молитися, як одинадцять бернських героїв, щоб Бог їх не залишив. Довести мою скаргу до Бога мені не вдавалося, навіть тепер я припинив свою молитву десь між Вернером Лібріхом та Горстом Еккелем — одинадцять чудотворців від Тоні Терека до Ганса Шефера свого часу подолали малярську заслону, але на цій До й вони б зламали собі зуби.

Сопіння та хропіння під маскою, напружений біг — і гоп: після потрійної комбінації та високої перепони, зтяжного стрибка через калабаню ми нарешті перейшли на тихий хід. Тому я відчув уже близькість конюшні і став упиратися з новою силою, але моя валькірія хибно зрозуміла мій жест відчаю, зтягла повіддя і перейшла на баский галоп. Господи-Ісусе, коли моє тіло помре, то хай моя душа успадкує розкіш небес! Мабуть, все вже дуже далеко зайшло, якщо я згадую набожні вислови з послухницьких часів, котрі вивільнюються з моєї замученої душі.

Лише тепер, коли я врятувався від пекельного галопу і пишу свій протокол страждань, мені спадає на думку, що останнім часом я вдруге був змушений співати під час любовного тьохкання — про це я подумаю колись на дозвіллі. Моє слово «тьохкання» звучить доречно, годиться в усіх випадках набагато більше, аніж те, що недавно хотіла мені втелющити Калушке.

Прийди, допоможи мені, моє ластів'ятко, бідкався я впівголо-са і одержав за це ще купу ляпасів від диявольської вершниці наді мною. Ах, Калушке, — туга нахлинула на моє серце: вона також стерва і не мала, та вона принаймні важить половину цієї Кронберзької гори з грушевими плантаціями.

Колись вона вщент розчавить мого Філіпа і все. Мабуть і до самої До це дійшло, вона надавала мені ще підбадьорливих ляпасів, кольнула шпорами чобітків, ще почаклувала біля мого головного мускула, марна праця. З такого попелу жоден Фенікс не встане. В усякому разі сьогодні, та й завтра навряд.

Але й До була вимотана. Мене злякало її обличчя, коли вона зірвала маску: борозни завтовшки в палець, по них рікою стівав піт із її зачіски а-ля Помпадур. Вона видихала тонни повітря, аж її голі груди ляпали одна об одну. І на складках живота була вода. Вона спустилася з мене, а я лишився лежати, жодне вмовляння не допомогло, вона пішла до ванни, її довго не було, потім повернулася з напудреним тілом, бездоганними тінями на повіках, закурила, помацала мої кайдани — вони не послабилися, а потім мені було повернуто мою свободу.

Ми не розмовляли. Обоє були надто виснажені, щоб іще продовжувати війну за допомогою слів. На наступній консультації ми проаналізуємо цей випадок з терапевтичної точки зору. Я маю виходити з того (я сам змушений до цього вдатися в такій діткливій ситуації), що До в душі загнана людина, котрій я маю допомагати. Я ж дав слово Лео, він мені за це платить. Я не мав права і не хотів ось так з поспішною упередженістю звинувачувати До. І, нарешті, я звик усі свої сили ставити на службу людям, щоб допомагати їм та цілювати їх, через те я не збирався робити багато галасу з примх До. Саме це я пообіцяв їй на прощання: її екзальтоване самоствердження, як я все це назвав, залишиться нашою таємницею.

Вона була надто ухойдокана, щоб хоч якось на це прореагувати. Перевальцем додигала вона до дверей, на прощання поцілувала мене у вухо і прошепотіла, що я повинен виставити Лео подвійний гонорар за особливу послугу. Я це заслужив, незважаючи ні на що.

— Піднімайтеся знову на ноги, докторе Кроппе, але не занадто прудко, гаразд? Ви ж знаєте, що я маю на увазі?..

Таку До я, певно, трохи недооцінив, згодом я з жахом це усвідомив. У мене були поважні причини потелефонувати Калушке і перенести її консультацію на післязавтра.

Дінг Донг, хрипіла Калушке, тільки Дінг Донг хотіла вона чути, хоча я заліз рукою під її білизну.

Дінг Донг — як її зачаровував цей подвійний такт! Вона ніби переселялася в праліс, цей звук, їй вчувалося шелестіння савани, гарячий подих дикості в крові.

Лише тепер я збагнув, про що йдеться.

— Цьомкання, — сказав я з награним нерозумінням. — Кілька місяців тому ви навчили мене розуміти це слово...

— Фашистодна молочарня, — полилося з Ло як на замовлення. Вихвастування культом чоловіків, цей Гансик-дурко із Альпів,

знизу — вона забороняє мені нагадувати їй про нього, саме мені, при цьому вона значуще вхопилася за бюстгальтер, що я вже почав його розстібувати, вона ніби наново лаштувалася в дорогу.

— Хто робить Дінг, а хто Донг? — хотів я знати. Я удавав ширу жадобу до знань, бо я прагнув, щоб справа, про яку насправді йшлося, добігла свого кінця, щасливого принаймні для мене.

Та, очевидно, я був найостаннішим із тих, з ким вона збиралася про це дискутувати. Якщо я справді хочу запобігти її ласки, сказала Ло з притиском, аж якось зневажливо, то я маю говорити про це Дінг Донг, голосно і виразно: Дінг Донг.

— Дінг Донг, Дінг Донг, Дінг Донг, — поквапився я догодити їй.

— Ну, от, бачите, все йде добре, зовсім добре, — сказала Ло примирливо з фальшивою усмішкою, дала себе вкласти спиною на канапу, жбурнула бюстгальтер кудись угору, аж він приземлився на руки Плауенській ляльці. Чого лише не довелося цьому знаряддю моєї праці витворяти в моєму домі!

— Дінг Донг... — мурчала Ло замріяно і зайняла найвигіднішу позицію. Якась чорношкіра африканська поборниця прав жінок принесла їй ось це. Новий есей, книга про менструальні звичаї на Занзібарі, з'явиться друком у їхньому видавництві десь восени якраз під ярмарок, неймовірний твір, що захоплює подих.

— А твій пракомуністичний пастух... мені здалося, ти хотіла його вознести, хіба ні? — Трохи помсти не завадить, подумав я.

— Боже мій, цей... — пригадала Ло з крижаним презирством. — Цей дикун. Бога ради! Його я, звичайно, викинула з плану. Геть... Але моя Овімба Обімба, так її називали в племені, тут я наполягаю, щоб заголовок був саме таким, круто, правда ж? А жаб'ячий писок я вже нацькувала на неї, і він відразу..

— Хто ж він на цей раз, цей писок, моя кохана? — задзижчав я в кучері під пахвою.

— Це відомий у місті критик, що без нього ніщо не відбудеться в нашій галузі. Та ви нічого в цьому не розумієте, слава Богу. Та це і є найбільша ваша перевага в моїх очах, — сказала вона крейдяним голосом і задумливо погладила мого Філіпа, котрий гордо підстрибнув і вже хотів кудись зазирнути.

— Якщо ви лише не помиляєтеся, кохане ластів'ятко, — пробурчав я, розхвилювавшись. — Та й взагалі: минулого разу ви називали його ротатим жабуром, пригадуєте?

Ло високо звела брови, лоб при цьому звувся.

— Писок звучить краще, похватніше. Може, колись і вирвалося в мене оте — жабур-критик, але в такому разі я б мала закрити видавництво. Для моєї Овімби я його вже наполовину здобула, він має слабкість до жінок, якщо вони щось пишуть. Хоча в цьому є щось трагічне — жаб'ячий писок хоче, мов казковий принц, пробудити своїм поцілунком якусь німецьку ліричну поетесу, а на світ з'являються лише жабки-хлопавки...

Яке щастя для Ло та її Овімби, що так званий писок не чує цього цинічного базікання.

Мій Філіп не розслабився, хоча Ло хотіла іще щось випитати. Але в нього не лежала душа до літературної бесіди, він уже більше не міг стримувати наступ. Він справив своє і зробив це, як завжди, добре. Дінг Донг — у цьому щось було. Калушке знову заплющила очі, вдавала із себе ластів'ятко, настовбурчувала своє пір'ячко. Коли Філіп улучив у саме яблучко зі швидкістю Дінг Донга, а я пильнував, щоб не прогавити кульмінації, нагороди за всі труднощі, — у цю мить Ло повернула мою голову до себе, до її спітнілого, розмазаного обличчя і прошепотіла мені у вухо:

— Нащо ви боретеся з ворогом, котрий переважає Вас, бідний ви мій?

За це я б їй охоче вмазав, але Філіп унизу був дуже далеко і творив свої чудеса, мов дон Філіппо. Я не хотів збити його з дороги, що вела до коронації, я супроводжував його інтронізацію звуками радості, гортанним співом завойовника, де радість перемішувалася з люттю. На мою думку, він мав приголомшити Калушке більше, ніж найвідшліфованіше, найдуховніше слово.

Не запитуйте мене, як воно трапилося, що пан Курті К. із Клеве, Клеве на лівому березі Нижнього Райну, потрапив до моєї «Філософської практики».

Вам буде досить того, що я скажу: мій досвід із жінками останнім часом, про дещо був змушений розповісти й Вам, ледь не довів мене до того, щоб утратити довіру до іншої статі. Боже мій милий, на кому там лежить провина за поділ людства на дві половини, він повинен розуміти, що натворив. Уже сам той факт, що Бог сотворив сина і жодної доньки, послав його на землю, щоб той позалатував хоча б найбільші дірки на Божому творінні, усе це з приголомшливим результатом для всіх учасників, як ми це знаємо, — уже сам цей факт міг би служити для людей з тонким нюхом певним знаком. А більше я вам нічого не скажу. Говори

правду лише мудрим, бо натовп відразу висміє, — я повністю згоден з цими словами поета на листочку календаря, який я щойно відірвав у своїй приймальні.

Якщо вам цього мало, то я поговорю з Вами всерйоз.

Ви маєте дещо знизити свої претензії до автора, чи ви згодні з цим? Скільки ви заплатили за книгу, над якою ви зараз корячитесь? Скажімо, тридцять-сорок марок. А за це, за це ви вимагаєте, щоб я вивернув перед Вами душу, відкрив усі таємниці, половину з яких я і сам не знаю і знати не хочу? Вибачте, та хіба такі ціни кусяються? За тридцять чи сорок марок: за це ви сьогодні одержите хіба що годину дешевої попси та паперові серветки на додачу. І вас знову виставили за двері. Ось воно як! А скільки ви вже сидите над цією книгою, шановний поденщику? І вам усе ще мало моїх душевних стриптизів, і все це з доставкою додому. Ось бачите...

Щось подібне сказав я, щоб очистити повітря між нами, між читачем і автором, щиро кажучи — поетом. Так, я почуваюся поетом усе відчутливіше по мірі того, як під моїми руками виростає рукопис. Якщо вже сьогодні за поетів себе видають пастухи корів та негритянські цицькаті дівки, — то чому б мені не податися в поети? Мені, доктору Гайо Кроппу, терапевту з дипломом — глибокому знавцеві людських душ заради професії, але в більшій мірі заради покликання? Мабуть, ви помітили, як (щоб поговорити з Калушке) у рукопис все потужніше впорскуються порції лібідо. Та все повинно залишатися в певних рамках, чи не так?

Повернімося назад, оскільки повітря між нами вже очистилося, принаймні з мого боку, повернімося назад до пана Курті К. із Клеве, що на лівому березі Нижнього Райну, про якого ви нещодавно хотіли дізнатися, як він потрапив до моєї «Франкфуртської практики». Порадійте з того, що він це зробив. Заради вашого блага я дозволю вам заглянути в безодню людського існування, у якому я порпаюся щодня, допомагаючи іншим порадами та допомогою.

Пан Курті К. — як би вам його описати: йому десь трохи за сімдесят. Маленький акуратний чоловік, цілком непримітний. Такого ви б могли зустріти в кожному місті щодня, якби були уважнішими до інших, а не занурювалися самі в себе. Він оминає Вас, ніби боїться зайняти занадто багато місця, на яке інші люди мають більше права, ніж він — так він подає нам сигнал із німим докором, котрий ми швидко забуваємо. Він носить куртку, що їх у Німеччині називають «куртка вихідного дня» і за які нам має

бути соромно, бо ми стара культурна нація з естетичним почуттям. Попелястий поплін чи брунатно-сірий у найгіршому разі, як у Курта К., пошита по фігурі, ця куртка ледве прикривала спину.

Тому він причепурився, вдягши для першої консультації в мене тоненький светр з високим коміром, світло-блакитний, такий тонюсінький, що крізь нього було видно футболку. Суконним брюкам було, мабуть, років тридцять, та складки на них були гострі, мов їх щойно відпрасували. Очевидно, вони, як добра річ, висіли у шафі з шовковим папером у кишенях на випадок якоїсь урочистої події. Те, що він їх надів, було для мого вишколеного погляду знаком його повного смертельного відчаю — він уже не сподівався, що настануть кращі часи, він носив свої брюки безрадісно, носив їх щодня. З'явившись спершу як предмет розкоші, вони стали символом краху.

Але якби хто потрудився подивитися на цього чоловіка вдруге, то помітив би досить приємне обличчя під густим сивим волоссям, зачесаним назад, з прямим проділом на правому боці. Лоб, ніс, рот, підборіддя — усе було гармонійним, без жодної вади. Трохи аскетично загострені риси, але при тому ніжні — ніби все своє життя чоловік провів у роздумах, та все ж страждання і біль його не зачепили і не лишили слідів, як це буває в старих людей.

Лише його очі були невідомого кольору, скоріше світлі — завжди широко відкриті, без внутрішньої рівноваги, як наче вони не розуміли, що відбувається в світі. Наляканий погляд людини, котра замість того, щоб обдумати речі спокійно, поспіхом шукає шляхи відступу, тікає від усього побіжно побаченого. Як у звірка, спало мені на думку, погляд у Курта К. взагалі містив у собі щось твариняче, як наче від нього вимагали надто багато в нашому світі людей.

Ще вам треба знати ось що: чоловік носить під пахвою парасольку. Ні, він її не носить, вона до нього приросла. Я ніколи не бачив його без цієї парасольки, навіть у найсонячнішу погоду. А нещодавно, коли він перелякано сідав у моє біле хромоване шкіряне крісло, він також тримав парасольку напхвваті, зрідка лише клав її на поручні. І куртки своєї він не знімав, мабуть зі страху, що її хтось у нього вкраде. І все перевіряв, уже сидячи в кріслі, чи складки на брюках лежать строго по лінії і поправляв їх нижче колін, звіряючи відстань від блискучих старомодних ботинків (брюками для повені називали їх раніше), Курті К. ніби боявся рештками вакси заплямувати таке дороге сукуно.

Якби я не був терапевтом — я б розплакався тепер над людським життям і над усіма нами.

КОНСУЛЬТАЦІЙНИЙ ЛИСТ КУРТІ

Вибачте, Гайо, що прийшов надто рано. І це в мене від матері, ця пунктуальність, ця проклята пунктуальність. Вона завжди також приходила зарано, наприклад, на вокзал. За годину до відправки, їй треба було дістатися туди хоча б на годину раніше, інакше... Як я від цього страждав тоді, та й тепер... Усе моє нещастя, отже, моє нещастя починається з мого імені: Курті — Курті. Не Курт. Курт: для неї це було б надто погано. Ні, вона гукала мені: Курті. Я був Курті в школі, коли вчився далі, набував своєї професії — до сьогодні усі звать мене Курті там, вдома в Клеве, Клеве, що на лівому березі Нижнього Райну. Я Курті, просто Курті. Як я ненавиджу це «і», це зменшення мене самого. Позбавленим усього чоловічого здаюся я сам собі через оце «і». Як я боровся проти цього ще дитиною, впродовж усього життя аж до сьогодні. А тепер мені сімдесят і все марно. Як Курті зариють мене в землю в Клеве, вдома, священник назве мене Курті, спускаючи в могилу. І на могильній плиті буде написано — «тут покоїться Курті». Пропаше життя, цілком пропаше, а все тому, що я маю це «і» і не можу його позбутися, як би це сказати...

Художником! Я хотів бути художником, коли був юнаком. Лише чомусь прекрасному і великому мало бути присвячене моє життя. Греки. Високий ідеал греків — це ширяло переді мною. Греки, вони були моїми вчителями, до них я піднімав свої очі з часів юності: великі жести, геть усю земну дрібноту, хай живе піднесена простота! Грецьким Куртом називали мене молокососи-телепні, інші студенти, коли я вивчав мистецтво декорації тут, у нас, в Клеве, на лівому березі Нижнього Райну. Це похмуре місто! Краще я б я виїхав звідти ще тоді, назавжди, тоді, коли в мене ще був час. Чи, може: у мене ніколи не було часу? Мов спартанець, жив я у своїй мансарді в роки навчання, відмовляв собі в усьому, купував репродукції та книги про греків, тоді, в мансарді, я малював ночами на грецький лад: прекрасні тіла голих хлопчиків, легка хода, це ширяння, ця млосна сила — як би це сказати... Ось вони стоять в мене перед очима, мої ескізи, сім блоків моїх малюнків, сім з половиною — я відчував себе одним із них тоді, за молодих літ — це юнацьке захоплення, ця гордість — пережите це хоча б один раз,

хоча б на папері! Я готувався до справи всього мого життя, я творив ночами, це мав бути такий твір... Але прийшла війна, батько залишився в Росії, а мати хотіла, щоб я знову переїхав до неї, через квартплату, назад у мою дитячу кімнату, отже...

Отже, мати винна в тому, що вона занастила моє життя, просто профукала його, розтратила на дріб'язок, на нищість, затовкла мене, її Курті. Я турбувався про неї, надривався на роботі, брав замовлення навіть на вихідні, та ми ледве перебивалася з хліба на воду тоді, після війни. Моя грецька мрія... моя мистецька мрія, отже... Лише в серці, десь дуже глибоко носив я її, похороненою. Я мусив її похоронити, свою високу мрію. Я до самого кінця доглядав за матір'ю. З віком вона стала зовсім упертою, сварливою, Курті туди, Курті сюди, ніколи слова подяки, ніякого визнання. А коли вона померла двадцять років тому, це сталося раптово, коли вона була сама в нашій квартирі, то я вже нічого не міг зробити. Було вже надто пізно починати щось нове. Отруту, отруту впорскувала мати в свого Курті день за днем — чисту отруту, і вона діє, діє іще й сьогодні. Я ношу її халат, коли я вдома, такий собі Нессовий одяг її любові для мене, її егоїстичної любові. Якщо сьогодні хтось хоче дізнатися, що таке Нессовий одяг, то хай приїздить до Клеве, що на лівому березі Нижнього Райну, і там запитає Курті! І цей йому все розкаже... Отже, ось воно як. Як наче можна раптом за якусь ніч стати вільним... ось так ні з того ні з сього — як наче це така проста річ: свобода... Мрія моєї юності, як би це сказати... моя мрія скоцюрилася, її було вичавлено з життя — без гідності, саме так мусив я жити, а сила юності погасла, отже: померла...

Лише тепер, останнім часом, я шукаю дорогу назад, до моєї високої мети, з тих пір, як я вийшов на пенсію, я ближче до моєї юності, ніж будь-коли. Надія довершити твір мого життя ще тримає мене на цьому світі. Я знаю, це буде великий твір. Я це знаю. Я це бачу. Він буде таким прекрасним. Але я не можу взятися за нього, скажімо, з шаленою пристрастю юності, о, ні, зате Курті пустить у хід весь свій досвід, свій гіркий досвід змарнованого життя. Крок за кроком я все ближче наближаюся до своєї мети...

Уже впродовж багатьох років я проводжу свою відпустку в Греції, рік за роком, у моїй любій Греції. Раніше то була мрія юнака, а сьогодні це моя дійсність, прекрасна дійсність на три тижні. Заради цих трьох тижнів я живу цілий рік, вони для мене — це і є моє життя. Уже багато років я виношую в голові ідею. Моя мрія... На Мікенах, а саме, в Ано Мері, лише там, про іншу місцевість не

може бути й мови, про Атени чи там Салоніки, чи ... Це буде Ано Мера. Лише там... Я хочу там декорувати вітрину, отже: вітрину магазину чоловічої галантереї. Увесь скарб мого професійного життя як декоратора... але також... як би це сказати... високий мистецький ідеал юності, ось із цього я, отже...

У моїй голові все це вже чудово склалося аж до дрібничок. Я це бачу, цю вітрину, вітрину Янніса в Ано Мері. Чоловіча галантерея, але на Мікенах, це щось інше, ніж у нас в Клеве. У крамниці Янніса є лише одне вікно, два метри заввишки і метр вісімдесят п'ять завширшки, це я виміряв потайки. Янніс продає поряд з брюками, сорочками, шкарпетками для чоловіків також цигарки та солодощі. А ще там, у крамниці, є прийом державної лотереї. Усе це мені треба брати до уваги в мистецькому аспекті. Але це не значить, що я готовий до будь-якого компромісу. Більше жодного компромісу, Курті, лише все в цілому! Моя декорація — це буде щось радикальне за формою і за стилем — люди в Ано Мері дивитимуться на неї широко розплющеними очима ... і все це я зроблю безкоштовно. Я не хочу за це жодної драхми. Гроші забруднять мій твір. Я вже зібрав увесь матеріал, інструменти, усе, все до крихти. І матеріал, і моя робота — усе безкоштовно. Це буде мій подарунок Греції, еллінізму. Я повсюди обдивився в Греції, як там роблять вітрини. Це... ганьба! Так, це ганьба, це треба заборонити, заради великого спадку. Цей американський мотлох, такий гидомерний, і вони в Греції переймають це добровільно, звичайно і в Ано Мері, також і мій Янніс, маючи таке мистецьке коріння античності — Фідія, Праксителя — у них все таке досконале: а тут капуста. Але я, я не буду просто копіювати античність, так, як я це робив замолоду. Ні, ось так просто заставити вікно дорійськими колонами чи дискоболом з Мілета, — про це не може бути й мови. Курті став більш рафінованим, набагато більш рафінованим. Я хочу — у моїй голові вітрина Янніса... як би це сказати... це має бути гармонія грецької античності і сьогоdnішнього американського стилю — ось на що я наважився. Це повинно вписатися в наш час, але воно має ще й інше завдання: присоромити цей час. Саме це слово: присоромити! Це має бути найвища мистецька майстерність, я ставлю до себе високі вимоги, тут має бути такт, витончений смак і досвід, увесь мій мистецький досвід за багато десятиліть — усе це я викладу на вітрину Янніса.

У моїй голові концепт уже повністю визрів. А матеріал у мене вдома. В комірчині. У Клеве. Там багаторічна праця, ідеї, мрії,

сподівання — усе це для формату: два метри і вісімдесят п'ять сантиметрів. Лишилася якась дрібниця... маленька проблема, так би мовити, маленька перешкода... Ця проблема — Янніс, мій Янніс, отже, власник крамниці в Ано Мері, де я маю намір свій твір... Я не зважився з ним заговорити. Мені це важко. Страшенно важко... Справа тут не в незнанні мови. Я вивчав грецьку мову для Янніса у нас в Клеве у народній школі, курс для просунутих учнів, доцент мене хвалить за мою старанність і ставить за приклад для інших. Усі предмети одягу я можу назвати грецькою мовою, не лише для чоловіків, а й для жінок, я можу вільно спілкуватися в Ано Мері з усіма людьми. Лише з Яннісом, лише з Яннісом я не зважуюся заговорити. Ось він стоїть перед моїми очима: вже його волосся, його чорне волосся — ці пишні кучері... вони зачарували мене. Сім років тому, так, рівно сім років тому я купив у нього піжаму в Ано Мері, хоча я не ношу піжам. Його усмішка. Ці ямочки, отже... А очі! Очі... блакитні до чорних кучерів, вони сяють, мов очі Гермеса... чи Аполлона! Мій Янніс, він ніби спустився з Олімпу. А я його відразу впізнав сім років тому. Мої малюнки юності, мої книги про мистецтво, навіть коштові листівки... мій ідеал Греції — усе це втілилося в ньому! Щастя власної юності я віднайшов у Яннісі... як би це сказати... я все це пережив наново. Усе було правдиве, про що я мріяв замолоду. Ніякого обману, все правда. Він є! Лише... як наблизитися до нього, до Бога? Це і є моя маленька проблема, котру я не можу вирішити. Як наблизитися до нього? Як це робиться? Мати... Мати б дала цьому раду, має ж бути якась рада...

Уже сім років поспіль, сім років я проводжу усі дні перед крамницею Янніса. Я ховаюся на іншому боці вулиці, видивляюся, чекаю, пантрую, прогулююся: я боюся, що він мене викриє, я декламую божественні вірші Евріпіда... О, якби мені полинути, // щоб хмарок крила // мене сповили, // щоб Бог дав мені крила // з птахами летіти!.. Ну, і таке інше. Чудово, чудово! Але ніякий Бог не дає мені крил, я стою перед храмом, я маю на увазі, перед крамницею Янніса, я ховаюся, чекаю, на що я, власне, чекаю? Одного разу... я зважився, підійшов до нього і хотів купити сорочку. Та я не спромігся вимовити жодного слова. Він дивився на мене: цей блакитний погляд Гермеса. А я стояв перед ним і тремтів, тремтів усім тілом, як ідіот, і заїкався, а в Клеве на мовних курсах я вимовляв усі слова якнайшвидше. А тут, перед Яннісом, нічого. Голос мені пропав, просто пропав. А він був таким привітним зі мною,

таким милим, його очі... я побіг геть із крамниці, геть, я не виніс усього цього — ці очі... З тих пір я дивлюся на нього здалека, з іншого боку вулиці. Я просто не виношу його близькості. Лише за вікном, там скоро буде моя декорація, я спостерігаю, як він рухається з елегантністю Фідія, навіть іще краще, ось так він рухається. Як би це сказати — ніжність і мужність... так він обходить прилавки з шарпетками та трусами. А поміж цим — моя декорація! Я бачу це зовсім близько, вона там буде... А я з орлиним поглядом, у своєму сховку, на іншому боці вулиці, серце мені ось-ось вискочить з грудей, руки тремтять, я ледве стою на ногах.

Лише через вікно я бачу Янніса в його крамниці... так він у полоні моїх поглядів, я поїдаю його очима у своїй тузі за ним, спершу в Ано Мері, а потім у Клеве на лівому березі Нижнього Райну. Я хворий через нього, мого Янніса... та жодна людина не значить для мене в моєму житті так багато, як він. А мені скоро сімдесят. Крім того, можливо, мати... Щороку я знову їду на острів, щороку з великими сподіваннями... я зважився, я знову побачу свого Янніса, мені його подарували боги! Щоразу я сподіваюся: Курті, ти зважишся цього року! Лише один стрибок, один крок, маленький крок через поріг його крамниці — більше нічого. Лише один крок відділяє мене від мого щастя — від мого твору: цієї вершини мого мистецького життя, коли пощастить... Колись. Колись, одного разу переступити поріг обома ногами. Твердо, не хитаючись, а потім. Потім...

Як почалася уся ця мерзота, я навіть точно не пригадую і не хочу пригадувати, і не спонукайте мене до цього. Надто гіркі розчарування, що я їх пережив останнім часом, така подяка за мою багатогранну соціальну діяльність в усіх моїх професіях. Я знову в Божих руках.

Призвідник — хай і так: призвідником був консультаційний лист Курті. Це призвело до... перших дисонансів з До, саме з нею, котра до цього часу так щедро дарувала радість, була затишним храмом кохання з духмяним грушевим гаєм, котра була безмежною, нестримною жіночністю (аж до цього виверження душевної безодні нещодавно).

Усе почалося з того, що я не хотів давати запису Куртової сповіді їй, а її Кронберзькому писарчукові й поготів. Ми з Куртом якимось по-своєму заприятювалися останнім часом, така по-справжньому глибока дружба буває лише між чоловіками, і мені здалося огид-

ним віддати на поталу чужим людям, так би мовити комусь третьому, все, що повідав лише мені одному, можливо, єдиній людині, цей сором'язливий чоловік з лівого берега Нижнього Райну.

Цей погляд До, лише єдиний змах вії: дві розжарені залізні стріли мені в обличчя. Мороз по шкірі, як перед смертю, вони прошили мене і загубилися десь у просторі — лише на частку секунди, не довше. За мить До знову припала до мене, ніжно осипала мене дощем із груш, притискала до мене стегнами, лоном так самовіддано, з такою пристрасстю, що я й подумати не міг про щось лихе, а її любовне лопотіння, все, що вона нашіптувала мені на вухо з дитячою безпомічністю у ритмі нашого любовного шалу, вона ж просто бідна маленька дівчинка, варто мені лише відвести від неї мою надійну руку.

— Лише руку? — гмикнув я, мені лестило, як вона вигиналася та звивалася піді мною. Як багато значить для неї моя довіра, подумав я, ця змога передруковувати консультаційні листи, віддячувати мені таким чином, це надає їй сили та душевної гармонії. А вона шепотіла, що вперше в житті саме зі мною пережила справжнє кохання, що я не повинен відштовхувати її в старе пустельне життя. Вона так бідкалася, так щиро побивалася, сльози стояли в неї на очах, вона просила, благала, пестила мого Філіпа так грандіозно, що мені як терапевту, як чоловікові, як людині, зрештою, не лишалося нічого іншого, як здатися.

Та всі її слова, усі соки її тіла були огидною брехнею, найгіршим театром, який я тільки бачив. Коли вона випила мого Філіпа найм'якшими губами цієї землі, я віддав їй заради Бога запис консультаційного листа Курта. Вона відразу зіскочила на ноги, вдягла спідницю, блузку, жакет, уже з коридора долинуло: «До наступного разу!» І ця дивна раптовість її прощання дійшла до мене лише згодом. Як я міг не помітити тоді таку фальш, саме я?!

Але між нами кажучи, йшлося мені тоді не про порушення таємниці сповіді Курта і не про зраду дружби. На це я заплющив очі, ви ж мене вже знаєте. Ні, це було саме існування Кронберзького писарчука, що викликало в мене головний біль. Придворний поет До, через його пазури, хотів я цього чи ні, — а я цього вже давно не хотів — проходили всі мої терапевтично-літературні документи. Я накликав на себе, До я не брав до уваги, на жаль, я не сприймав її всерйоз, як вона на це заслуговувала, так от, я накликав на себе цю тварюку, цього свідка, можливого конкурента. Цей хлопець, що я його не знав, знав про мене більше, аніж мені цього хотілось.

Для цього не треба було проходити безкоштовні курси у пані Калушке. Я й без того був обізнаний з літературою: поети крадуть, як ворони, однаково, чи вони знамениті, чи невизнані і зневажені. Недаремно Гермес, бог крадіїв та брехунів, є їхнім патроном, якщо я не помиляюся.

Навіть уві сні мене переслідував страх, що в мене заживо відберуть мій «скрипт».

Усе це я звів до купи саме в той час, коли «скрипт» почав відігравати для мене дуже важливу роль. По-перше, мені почав подобатися сам процес писання, крім того, я помітив, що розповідати про дурнів та йолопів — то є веселе заняття навіть для такої дорослої і розумної людини, як я. Та перш за все існували фінансові причини, що тримали мене на повідку. Мені була потрібна книга, потрібний успіх, подзвякування в касі, за допомогою Калушке чи без неї, бо коло моїх пацієнтів у «Філософській практиці» драматично звужувалось.

Раптом один за одним зезли без жодного слова пояснення як моє ластів'ятко, так і жирний учитель — посеред лікування, невилікувані, особливо цей педофіл, неврахована небезпека для людства.

Якщо мене тепер покине ще й До, марилося мені замість сну, то я буду змушений найближчим часом закрити своє зубожіле філософське обійстя.

Так воно й трапилося.

До припинила лікування. На відміну від двох інших зрадників, у неї вистачило нахабства повідомити мені про своє рішення по телефону, що було фатальним для неї, фатальним для Лео, та найфатальнішим для мене. Коротко, діловим тоном: вона б хотіла на прощання поговорити зі мною, для «прояснення», хизувалася вона. Одне я мав зрозуміти: в неї немає настрою переступати поріг моєї «так званої практики» («так званої» — це дослівно!) після всього, що там відбулося.

Це була її пропозиція зустрітися в якомусь кафе в Заксенгаузені на іншому березі Майна, попити яблучного вина. Я пішов пішки — зі своїм БМВ я вже розпрощався, голова тріщала від сумбурних ідей та задумів: як мені наново приручити До, цю, зрештою, безневинну, сентиментальну домашню господарку? І раптом якийсь жахливий чорний кулак переді мною — похмурий мур. Я злякався. Це був музей народознавства, я ледь не розтросив собі черепа, і мені здалося під час цього покаянного походу, що вся катастрофа

почалася саме в цьому домі. Хоча — я навіть хіхікнув: номер на-встоячки в клозеті разом із Калушке, цим я зможу хвастатися пе-ред дітьми і дітьми дітей, що можемо, те можемо.

Диявольськи добрим настроєм, в якому я, незважаючи ні на що, перебував, я завдячував своїм підготовчим заходам щодо роз-мови з До. Як наречена, що прикрашає себе для зустрічі з коханим, так я готувався цілих півдня. Я викупався, намастив себе кремом, напудрив, напахав, я вибрав найдорожчий одяг, щоб почуватися впевнено ввечері. Уся приймальня була яскраво освітлена, я насо-лоджувався шляхетним білим кольором — хто знає, скільки мені ще лишилося тут перебувати?

На додачу Мадонна квакала своїм писклявим нью-йоркським голосом, я випив трохи вина для настрою, щоб приглушити на-пружені нерви — чи загартувати їх? Все одно. В якійсь ейфорії я крутнувся перед люстром, попрощався сам із собою — що за че-пурний чолов'яга! — і пішов у ворожий темний світ. Я був упевне-ний на всі сто, що До не захоче мене бачити. Листопадовий вітер мене протверезив, і ось перед храмом народознавства: жах у сер-ці, чорна безодня переді мною — і моє хіхікання, щоб посміятися з темряви. Що можемо, те можемо.

«Мальований будинок» кишів людьми, жакливими буденними людьми, серед яких мій урочистий блиск навряд чи витримає дов-го. Крик і нещадний сміх п'яного люду — це відлякувало. А що вже говорити про сморід: самогон та сира цибуля, та ще цей вонючий сир, що його у Франкфурті пропонують масам та ще й гордяться такою пакістю, ще й вимагають захоплення — мені перехопило подих.

Десь у задній кімнаті я знайшов на одній лаві досить місця для трьох, тобто для мене і До. Напроти мене сиділи дві усміхнені японочки з головами пажів, чорняві (на якусь мить переді мною промайнув і зник образ Калушке). Якийсь п'яний абориген навис над ними, над обома, своєю розпухлою п'яною мордою. П'яними губами змушував він їх вимовляти слово «Еббельвой»*, вони слух-няно загострювали свої ротики, дуже старалися, у них виходило щось схоже на Джоу Ен Лай. Справді, До підбрала підходяще міс-це для доленосних розмов!

Якраз принесли мого кухля з вином, коли вона виросла наді мною. Мов хтось начаклував її нізвідки. Мені аж мороз пробіг по

* Від *нім.* Apfelwein — яблучне вино.

шкірі перед цією могутньою жінкою. Вона подивилася на мене згори — сподіваюся, пудра ще трималася, коротко кивнула, не привіталася, не усміхнулася ні губами, ні очима. Вигасле обличчя, наскільки я міг бачити його під вуалькою з чорними крапочками. На плечі було накинуто коштовне сріблясте хутро, дарунок нечистої совісті Лео з приводу якоїсь забутої річницьі весілля. А так усе на ній чорне, ніби вона зібралася на скачки в Баден-Баден: накидка, під нею сукня, застебнута до шиї, її порохові башти, на які я поглядав, щоб дізнатися про наміри цього помпезного виходу, були заховані, ось така собі стара карга. Прощайте, груші, принаймні на сьогоднішній вечір. Доброго дня тобі, яблучне вино!

Я був у найвищій мірі спантеличений таким прикидом та ще як вона відхилила мою спробу поцілувати її правицю, що перебрала на себе пів ювелірної крамниці. Вдягайся тепліше, Кроппе, сказав я собі і відчув, як піт стікав у мене по проділу до носа тоненькою цівочкою. Це лоскотало. Та я не смів навіть почухатися.

— Еббельвой, — заплітався язик у п'яного співбесідника двох юних азіаток, котрі з незворушною насмішкою спостерігали за аборигеном як за народознавчим об'єктом.

До сиділа на іншому боці лави, пильнуючи, щоб між нами лишалося досить місця. Звичайно, вона мала остерігатися мого наелектризованого тіла, тут нема питань. Відсьорбнула трохи яблучного вина, залишила криваво-червоний слід на краю келиха, відсунула келих подалі, мов не збираючись більше доторкатися до нього. Абориген прикипів совиними очима до кухля, він своє не прогавить.

Розмова між мною та До? Розмова? Вона коротко виклала свої тези діловим тоном — згори вниз. Мені лишалося мовчати і пити. Кухоль з вином був моїм єдиним опертям у такому напруженому становищі.

Вона мені тикала. Вперше використала своє право на це. Звісно, без дозволу. Але то не було Ти зближення, то було Ти щонайхолоднішої зневаги.

Вибачте, але я не в гуморі, щоб переписати для вас той диктант, що його надиктувала мені До. Мені на це не вистачає наразі сил. Але кілька деталей затонули в яблучному болоті, сподіваюся, що вони там і лежать унизу назавжди. Скільки все це тривало? Усе вклалося в двадцять хвилин, навіть півгодини на це не пішло.

Вона сподівалася, розпочала До засідання правління перед мною, маленьким акціонером, вона сподівалася на «мою кооперативну поведінку» або принаймні на мою обачність (ось так!).

Вона має повідомити мені про все це зовсім коротко, бо в неї є ще інші термінові ділові зустрічі: для мене тут мало причин для радості, та що поробиш, так треба — вільний ринок функціонує не так, як якийсь куреник зелених чи — суха, лиховісна посмішка — якась «Філософська практика». Вона саме спонукала Лео прикупити для неї видавництво. У цьому є певною мірою і моя заслуга, завдяки мені вона наштотхнула на цю ідею. Через мене, точніше кажучи: завдяки мені вона змогла так глибоко заглянути в саму суть видавничої справи...

Чи я заразився від двох японок? В усякому разі я відчув, що в мене на губах мимоволі примостилася знущальна усмішка, котра вже до кінця не сходила з них.

До заявила, що хотіла би бути принаймні чесною — ось отакої, вона зважилася вимовити це слово: «чесною!» — і хоче дати мені раду: коли я буду вдома в своїй «практиці», то маю уважніше роздивитися свою ляльку, котра з недавнього часу перемандрувала на книжкову полицю.

Я тоді спершу нічого не второпав, та запитати в неї не зважився, вона височіла наді мною десь високо в небі, немов якийсь чорний ангел помсти.

Як уже сказано, вона прибрала до рук видавництво і тепер буде робити книги. Книги! Чи я собі уявляю, що то таке? Дотеперішню пані менеджерку вона викинула — слово просвистіло повз моє вухо, мов сарацинська шаблюка: ви-кинула! Я, можливо, її знаю як читач газет: така собі фрау доктор Штерлебер-Калушке. Моя знущальна усмішка була наготові, я був радий, що вона мене захищала. Але внутрішньо я жалюгідно зламався, почувши це ім'я. Я вихилив свій кухоль і долив іще. Новоспечена видавниця навідріз відмовилася, щоб я налив і їй. Вона холодно випасала очима мої тремтячі руки, що вже не могли втримати кухля і вино лилося мимо. При імені «Штерлебер-Калушке» її очі метнули блискавки крізь вуальку капелюшка, підпалили найтовщі вузлики на ній: пантера, що готова стрибнути на здобич. Від цього можна було запалити цигарку. Повірте мені, крім диких кішок, з такою люттю палають хіба що очі жінок, коли вони шаленіють від ненависті до інших жінок.

Ні, ні, я не повинен перейматися її проблемами, просичала До, так вона розтлумачила для себе непевні рухи моєї руки, коли я доливав вино. Один діловий партнер і товариш Лео буде консультувати її в юридичних питаннях, а також стосовно ліцензії, особливо

щодо закордону. А ноу-хау вона вже добряче засвоїла завдяки моїй ширій допомозі, вона мусить ще раз це зазначити, і хай подякою мені буде цей кухоль вина або й два кухлі, якщо я не проти. Бо перша книжка, що вийде в світ у її видавництві, так би мовити, — скупа посмішка — трохи завдячує саме мені.

Молодий дуже талановитий автор, оригінальний геній із Таунуса, точніше кажучи, з Кронберга — це благородне місце мені відоме, був туди запрошений в гості — так от, він описав історію одного шахрая, можливо, це типово для нашого часу. Від цього роману читачам перехопить подих — так, перехопить подих, здається, саме так кажуть у видавничих колах?

Прихильність відомого у місті критика також завойовано, тепер можна буде бити в усі барабани на телебаченні. Завойовано у відомий спосіб, До гойднулася на стегнах, аж напнулася срібляна лисиця і вперше за весь вечір стало видно в світлі корчми грушеву пишноту. Він, критик, не гребує смачненьким, отже все обіцяє успіх, а це вже півплати за первістка молодого автора. І Везе, між іншим: як співавтора я взяла пана заступника директора гімназії Рюдегера Везе, він пише докторську в місцевому університеті імені Гете, з педагогічної роботи він звільнився, щоб проводити свої історичні дослідження. Два новісінькі розділи він мені вже подав за просто смішний аванс. Як бачите, До усміхнулася безмірно широкою усмішкою, мов хотіла мене підбадьорити, — з Вашою книгою все...

Зрада, зрада! Ні, ще гірше! Мене продали!

Я не можу вам з усією певністю сказати, чи я уголос проревів це слово від безкінечного болю, чи вимовив його подумки. В усякому разі я зіскочив на ноги так різко, що мій кухоль упав на підлогу і розбився. У мене підігнулися коліна, я штовхнув стіл на двох японок, щоб мені було де розвернутися, та не втримав рівноваги, поточився, упав на стіл поміж келихів та кухлів, хитнувся на До, проревів кілька компліментів під її вуальку — мабуть, це було надто голосно, тільки не питайте мене, що я прокричав, я вам цього не повторю, знову хотів прибрати рівноваги, бо лава внизу все ще мене не відпускала, аж тут де не взявся офіціант, цей пролетар з корчми, схопив мене за руки своєю клешнею, штовхнув поміж плєбсом, що шикувався тісними рядами так, що я швидко опинився по той бік дверей у стічній канаві зі шматком жирного паперу з червоним кетчупом від гамбургера, що прилип до моїх колін.

Останнє, що закарбувалося в моїй свідомості, то було обличчя обох японочок, як вони злегка розплюшеними очима з незмінною знущальною посмішкою спостерігали за моїм метушливим відходом і мабуть сприймали його за типово німецьку церемонію прощання, вони збережуть його у своїх тривких спогадах і зможуть сповіщати про це у країні Ніпонії.

Свято! Треба відзначити свято. Нічого хвилюючого, абсолютно. Та в наші часи варто використовувати будь-яку хоч трохи ліпшу мить як привід для свята.

От як сьогодні.

День і справді залагодився з самого початку. Я домігся милого успіху. За свій розум я був винагороджений. Тепер сиджу у Сократа в цій дурній грецькій корчмі і маю кілька хвилин, щоб пити пиво та чекати на Карла, аби розділити з ним свою радість. Та він десь забарився, мабуть, через якусь чергову жінку, бідний страждалець — у такому разі я замовив собі традиційний грецький обід, спожив його із великим задоволенням — аж до оливкових кісточок, віддав вилізани тарілку назад, геть чисту, варто лише трохи сполоснути. І ось тепер я сиджу, до останньої клітинки свого серця задоволений собою, попиваю пивце і роздумую — як кожна людина вищого порядку — над життям.

Почну спочатку: з сьогоднішнього дня. Сьогоднішній день просто, як приклад.

Під вечір я навмання припер свою ляльку до антиквара в одну з цих антикварних крамниць біля ратуші. Я збирався вдовольнитися п'ятдесятьма марками, хай би ця акула в спортивній куртці виписала мені п'ятдесят марок за таку екзотичну річ. Та я таки забив баки цьому живолупу, підняв ціну до 65 ячок — усе ж таки п'ятнадцять марок на лапу, мої перші чотири пива сьогодні ввечері. Великі успіхи починаються з маленьких, треба лише помітити це мале, шанувати його — а чом би й ні в наші жорсткі часи? — або й святкувати.

Звичайно, цей живолуп з дівич-терему мене добряче пограбував — ляльку в югендстилі він легко продасть у сім чи вісім разів дорожче, якщо вижде свій час. Та мені гроші потрібні саме сьогодні, а до того ж це пристойна ціна. Ось я порахую: бабусі в Плауені я свого часу віддав за ляльку десятку, то мій прибуток сягає — так чи ні? — шістсот п'ятдесят процентів? На таке не спроможеться і Лео в своїй срібній башті там угорі.

А якщо поррахувати інакше, то виграш буде іще більшим. Бо ця лялька була вже майже мертва. Розтрити хотів я її — ось так: порцеляною головою об одвірок на тисячу черепків. У цей удар я хотів укласти всю свою силу — фінальний удар, скерований на грабіжницю-личинку, що впродовж тижнів і місяців висмокувала мою кров, аж ледь не луснула від випитого, а тепер вдає з себе фрау-видавця. Та хіба бідна лялька винна в цьому?

Не пам'ятаю, як я повернувся додому після розмови з тією жінкою. По дорозі я ще прийняв на груди, щоб остудити свою лють, увалився в квартиру десь на світанку. Коли я нарешті знайшов вимикача і побачив ляльку, що, мов на троні, величалася на книжковій полиці поряд із консультаційною канапою, я почав тверезіти. Стягнув її і заглянув їй під спідничку, поміж ноги, і відчув — справді! Поміж ногами стирчало щось тверде, що не годилося їй від природи, бо вона ж мала дівчаче обличчя, я роздивився уважніше. Поза сумнівом ця іграшка була жіночої статі. Я мацав і мацав, і надібав під пальцями щось чорне завбільшки з ніготь великого пальця, ні, трохи менше. Перекинув із руки в руку, аж доки до моєї дурної голови дійшло, а рот спромігся це вимовити: клоп, клоп...

Якесь тупе бродіння охопило мою голову, поволі воно нагрівалося і перелилося в гарячу лють, усе моє горе, уся ненависть, усе волало: помста! Вбити, вбити! Я хотів убити цю личинку, цю негідницю, розбрикати її кров — кров, кров, кров... як м'ясники з Відня на своїй урочистій месі, тепер ці віденські м'ясники стали у Франкфурті професорами мистецтвознавства. Щось таке. Я схопив ляльку і підняв руку, я закричав на неї: «Ти, гебістська свиня із Плауена! Оце і є подяка за те, що я забезпечив пів НДР страховками проти всього? Ти, гебістська свиня! Ти, кровожерна п'явка із Кронберга!» Та я втомлено опустив руку з лялькою — нащо? Хіба та жінка ще дорога тобі? Я був утомлений і виснажений потрясіннями тієї ночі та ще й з перепоею.

Це врятувало ляльці життя, а мені грецький обід.

І ось тепер я король гір. Я ситий і задоволений. Кілька кухлів пивка розширюють мені обрії і душу.

Але тоді — тоді мені було справді паскудно, я був на дні, як це рідко коли зі мною траплялося. Ось так підступно одурений — мій комплімент Кронберзькій Ксантиппі! Так іще ніхто з Кроппом не розправлявся. Я плювався смолою і попелом, коли я думав про ту жінку, я хотів бігти до адвоката, щоб на весь білий світ кричати про

несправедливість. Та тут із мороку моїх спогадів виринуло слово, що пролунало того вечора в Заксенгаузені — серед інших нищих слів воно було вимовлене повільніше і гостріше. Я мав би добре подумати, лунав орган відьми, перш ніж зважуся щось чинити проти її книги. А потім пролунало це слово: «Вільна форма звіту». І сухий сміх — так кашляють під землею личинки! Це слово пропікало мою душу: «Вільна форма звіту». Вона, мовляв, може собі уявити, який інтерес викличе у фінансовому відомстві моя вільна форма звіту. І ще одне: Лео аж ніяк не приємний супротивник, аж ніяк. Я мав би порозпитувати у Франкфурті...

Ні, черв'ячихо, не бійся, я не чинитиму нічого проти твоєї видавничої імперії, я не притягну тебе до суду. Будь щасливою вже з того, що ти вкрала у мене та в Калушке. Окрилюй далі свого молодого поета та старого критика, а до того ще й юриста — ти все одно залишишся личинкою, кровожерною личинкою. Капець. Мир твоєму попелу...

Мені стало легше на серці з тих пір, як я в кінці місяця ліквідував свою практику. Довелося відмовитися і від квартири, цієї вражаючої благородної будки у Вестенді. Всьому свій час. Я скинув із себе увесь земний баласт і я знову вільний для життя — для великої пригоди життя, і знову прийду — ні. Я вже давно знову тут. Кропка не так просто зламати, викинути із сідла, та ще якісь жінці!

Єдине, що пригнічує мене, коли вже бути відвертим, а це якраз мить найбільшої відвертості, а для чого тоді вживати алкоголь? Так от — мій «скрипт» — я думаю про нього з тугою, з турботою — так, саме з турботою. А ще Ло! Це від неї слово «скрипт, — як і багато чого іншого, якщо я вже зважився на відвертість. Хай простяться їй пастухи і негритянські цицькаті дівки. Де воно тепер, моє ластів'ятко — безробітне, як і я, викинуте геть цією личинкою? Ло. Люба, Калушке, ластів'ятко — чотирикратно я вириваю вас із свого серця, чотирикратно прощаюся з вами. Сократе, принеси мені ще пива, не віряться: кухоль уже напівпорожній...

Мій рукопис — у чиї нечупарні руки він потрапив, а потім він дійде до читача, наприклад, до Вас, моя далека подруго, чи до Вас, мій далекий друже? А в ньому стільки всього доброго, таке багатство людських доль. Він просто кричить, мій рукопис, він хоче потрапити між людей, дійти до людей перед лицем людства, що втратило свої орієнтири, як я це щодня спостерігав у своїй «Філософській практиці». А коли мій рукопис з'явиться, мила читач-

ко, прихильний до мене читачу: пильуйте! Коли ви натрапите на книгу, що нагадає вам історії, що я їх зібрав — я і ніхто інший! — тоді я вам гукну: обережно! Мій рукопис пройшов через інші руки, брудні руки, руки злодіїв та шахраїв, можливо, через руки так званого молодого поета, котрого утримує товста, стара, зморщена банкірська хвойда, і погамовує його духовний голод звітом з мого досвіду, котрий суворо суголосний правді, і лише правді, а він видає його за свій власний. Ні, це не так. Це мій рукопис, чуєте: мій!

Як мені допомогти пробитися правді, моїй правді? Має ж бути якийсь суд честі німецьких поетів, щоб я міг притягти до нього грабіжників моєї духовної власності? Погляньте лишень ви, моя улюблена ніжна читачко: погляньте на ім'я автора на обкладинці. Там має стояти: **КРОПІ**, жирним шрифтом чітко: **КРОПІ. ЗВІТ**. Будь-яке інше ім'я — то брехня і обман, брехня і обман, повірте мені!

Чорт забирай, я мабуть подумав усе це вголос. В усякому разі я вдарив по столу. Так, звісно. Кілька останніх відвідувачів обернулися до мене. Відверніть геть свої немиті шиї, геть... дідько вас забирай, усіх...

Що? Вже так пізно? Знову останній день місяця? Де той час забарився? Між іншим, саме час Сократові нести свою безплатну пляшку вина, де він, цей старий суціга?

А що, як я за це візьмуся, як я за це засяду, ось так сяду на свою найдорожчу — і гоп! Я вже сиджу і пишу, я записую все іще раз, як воно було, все, слово в слово: правду, чисту правду і більше нічого?

Ах, правда... Насрать. Не має значення. По барабану.

Твоє здоров'я, Сократе! За те, що ми любимо.

*З німецької переклала
Олександра КОВАЛЬОВА*

Люцина ХВОРОСТ

«ЧОРНИЙ ЧАС» І ВЕЛИЧ ЕСКАПІЗМУ

Написати про «Повітря резервацій» Володимира Базилевського я наважилася, прочитавши в одному з чисел «Літературної України» допис п. Олександра Шугая, присвячений цій книжці, яка об'єднала вірші 2011–2012 років. Статтю п. Шугая редакція супроводила заохоченням до дискусії — і я піймалася на цей манок, хоча й не почуваюся «фаховим літературознавцем чи критиком». Взагалі «фаховий літератор», як на моє вухо, звучить трохи пафосно і мимоволі самоіронічно, майже як «фаховий філософ». Література — не тільки і не стільки ремесло, скільки спосіб життя, і ця солодко-гірка істина пронизує чи не всю творчість Володимира Базилевського — поета-мислителя, причому мислителя вельми багатогранного, нешаблонного, незрідка парадоксального й геть непередбачуваного.

Нечасто в якогось автора можна зустріти таку інтелектуальну насиченість у поєднанні з такою інтенсивністю емоцій — зазвичай домінує щось одне. Базилевський-поет має ці два розлогі крила — думку і почуття, — і завдяки цим крилам, перепрошую за ризиковану аналогію, вміє не лише виконувати приземні польоти над реальністю повсякдення (чим і твориться «література факту»), а й сягати тих сфер, де нетреновані легені виснажило б розріджене повітря філософських абстракцій. За цю всеохопність ми й цінуємо його лірику — подекуди пророчо-патетичну, подекуди смиренно-сентиментальну, а подекуди гостро інвективну, з домішкою сатири на кінчику ножа.

*Поїхали із провінції
нібито українцями.*

*Приїхали на запросини
хохлами та малоросами... (с. 131)*

«Декларація», яку цитує у своєму відгуку Олександр Шугай, вразила й мене. Що ж, текст прицільний, як постріл. Микола Шатилов, український поет-емігрант, майже одноліток Базилевського, пише мені з Праги: «*“Декларація” від Базилевського — поезія геть хрестоматійна. Цитуватимуть його й тоді, коли нікого з нас не буде. Як цитують Панька Куліша*».

Я єсьм народ... (Тичина)

*Я ворог народу, що вдарився в лежу,
в безпам'ять,
в безтям'я,
в солодку олжу.
Народу, який самохіть, як одежу,
міня свою мову на мову чужу.*

*Народу, що смика його за вуздечку
й сідла, мов коня, кочівний верховод.
Народу, який продається за гречку,
бо сам собі кат і коваль несвобод.*

*Я ворог народу, що досі не знає,
що є другорядне, а що головне.
Я ворог народу, який обтинає
себе, як Прокруст.
Розстріляйте мене. (с. 126)*

Та визнаючи всю влучність соціально-політичних філіппік і вагомість «літератури факту» як явища, я все ж далека від того, щоб зводити всю книжку Базилевського — хоч яка вона сердита, повна надмірностей, непричесана та гірко-іронічна, — до голої фактографії, до хроніки «чорного часу» (ганебної каденції Януковича). Поезія Володимира Олександровича — не заримована публіцистика, а насамперед поезія, поезія *par excellence*, із її живою, п'янкою, впізнаваною образністю, з оспівуванням — попри все! — краси світу:

*...лускою у зубчатій оболонці
сліпуча риба сонця мерехтить... (с. 27)*

*...ящірка шмига по капітелі
іонійській, як душа руїн... (с. 73)*

*...Бляшаний місяць — як імператив,
вмерзають моці яблунь в синій присмерк... (с. 101)*

Схоже, автор і сам прекрасно усвідомлює власну двоїстість, свій потяг і до жорсткої фактури факту, і до метафізичних висот, оскільки в довірливо-розмовному тоні зізнається: «*Місце поета — в пеклі, ну — і в раю небесному*».

Мало того: тяжіння до ідеалізму, до горніх сфер у Базилевського — не що інше, як вияв протесту, індивідуальної волі — волі до втечі від реальності, яка стає нестерпною. Подібний висновок підказує нам один із найсильніших, на мою думку, текстів збірки — «Мистецтво жити поступилось місцем...», у якому автор художньо осмислює самогубство консула Валерія Азіатика. Самогубство вимушене, але обставлене з таким собі гедоністичним смаком, у якому прочитується і хлоп'яче зухвальство, і суто римська доблесть (до речі, в аналогічний спосіб завершив свої земні дні й ушавлений Петроній Арбітр). Абстрагуючись трохи від того, як личить Базилевському антична тога і спроба промовляти в неокласичній манері (а личить дуже — аж ніяк не менш, аніж образ похмурого козацького характерника), спробуймо вгадати, звідки така авторська симпатія до постаті мужнього консула.

*Мистецтво вмерти поступилось місцем
мистецтву жити, та лишень тому,
що знає за собою перевагу
твоєї волі, витримки твоєї,
які в протистоянні роковому
плоть замогли — болящу і слабку. (с. 19)*

Особисто я — як читач — розгадку вбачаю саме в цій незламності, у цій демонстративній душевній гордості, яка робить величною навіть утечу. Азіатик — теж ескапіст, він тікає з убивчої дійсності єдино можливим для себе способом. Але поет (дослівно з грецької — «творець») має ще й інший, не настільки радикально-трагічний спосіб утечі: розчарований світом реальним, він *творить* для себе інші світи, пронизані гармонією, осяяні його духовним світлом. Проте, допоки ми живі, дійсність теж

не відпускає нас — і ці міжсвітні метання доглибно знані Базилевському.

*Довга ніч, та й вона не остання.
Зуби зціп і ставай на крило,
а не ремствуй, що світла не стало, —
в цій країні його й не було.*

*Є в надземної сили в запасі
те, що наших ляка ворогів.
**Нам не вперше у чорному часі
зір гострити при світлі снігів.***

*Чорні діри епохи латати
западанням у сни-міражі.
І світитися, цебто літати
за рахунок резервів душі. (с. 139)*

Отже, поезія як відчайдушна воля до вивищення. Поезія як утеча від приниження — як загальнонаціонального, так і глибинно людського, екзистенційного (приниження душі плоттю — майже за Платоном). Інколи треба пережити приниження — саме для того, щоб розгніватися й злетіти всупереч усьому. Іноді й народ мусить побути в резервації й відчути себе недонацією — якраз для того, щоб дозріти до нації, довести згодом усьому світові своє право на існування та чесне ім'я.

*м. Харків,
початок вересня 2016 р.*

Богдан ДЯЧИШИН

«НАД БЕРЕГАМИ КНИЖКИ ПОМОВЧИ...» З ТЕПЛИМИ ДУМКАМИ ЛЮБОВІ

*Богдан Смоляк, «Альпінарій»: Афоризми, поради, розважання, на-
пучення». — Х.: Майдан, 2016. — 134 с.*

Ми суть те, що відкидаємо,
якщо не побільшуємо нашу духовність.

Автор

Беру до рук книжку з майже загадковою назвою «Альпіна-
рій», а в пам'яті оживають рядки давно прочитаного: «Почуття, що їх викликає література, можливо, вічні, однак засоби мають весь час змінюватися, бодай трішечки, щоб не втрачати своєї дієвості» (*Хорхе Луїс Борхес, «Про класиків»*). Почуття... Люди живуть переважно ними, а не розумом, і, може, тому «Почуття не є аморальними; аморальність — це брак почуттів». Однак ось вагоме застереження: думка розуму, серця, навіть як «серцю не накажеш», мусить керувати почуттям. Бездумна людина перетворюється на раба чужих думок. Легше втекти в байдужість, аніж постійно думати, та й «якось воно буде»... Адже не секрет: живемо в такий час людської історії, коли мізки не думають, а лічать. І не лікуються... Яке ж то життя без думки, з лічбою вдень та вночі? Думка мусить випереджати почуття й дію! Тому-то здавен мислителі, поети сповідували, здавалось би, просту істину:

* *Альпінарій* (англ. alpine garden, alpinarium, alpinum) — це приватний або ботанічний сад, що спеціалізується на колекціонуванні та культивуванні альпійських рослин, які в природі ростуть високо в горах, таких як Кавказ, Піреней, Скелясті гори, Альпи, Гімалаї та Анди.

Міркуй, коли кладеш стрілу на лук,
А не тоді, як випустиш із рук.
Сааді Ширазі, «Бустан»

Життя, думка, дієвість розмислів... «Життя людини, за Сенекою, — це життя думки; поза нею — порожнє існування, буття, а “жити і бути — не одне й те ж саме”» (А. Содомора, «На гребені збігаючого часу». Укн. Сенеки «Діалоги»). Не випускаю з рук книжки, в якій — думка, логіка й поезія думки, якими автор спонукає читача до пошуку змісту життя, до роздумування, до пізнання свого «Я» — в цьому, зрештою, основне завдання літератури. Ця книжка, дасть Бог, буде читаною й перечитаною, написана ж бо зрозумілою, добротною рідною мовою! Пригадав дуже пожиточну думку: «Людина складається із книг, які вона читає» (Р. Емерсон). Тож «створюймо» себе, побільшуючи нашу духовність, роздумуючи над розважаннями, напученнями, мисленним поетичним словом автора «Альпінарію», плекаючи Боже в собі — людяність, адже «Людина — це передовсім професія людяності». Будьмо професіоналами!

...Слово, рідна мова, книжка — які вони?

Що є основою нашого буття?

Чому так багато важать пошуки щастя, любові, кохання?

«Уміння бути щасливим набувається під час руху вперед... Людину годі полюбити за вроджено-звичайне людське, адже воно завжди більше тваринне; людину треба любити за надзвичайне людське — Бога в людині». Бога ж ми розуміємо доволі примітивно: кожен малює свою ікону, яка не наближає до осягнення Божої сутності, життя з Богом. Обрядовірство перетворюється на безглузде перемішування віри з життям. І все це разом, спрощене до краю, нагадує театр абсурду. Але ж ми суть те, що відкидаємо, якщо не побільшуємо нашу духовність!..

У кожній живій істоті, як і в дереві, рослині (яким чином вони мислять — ми не знаємо і не маємо змоги дослідити доступними нам методами), є невеличка, крихітна частинка Божого Духу: «Господь — у всьому і для всіх, але кілька Його дотиків належать лише тобі...». Примножуймо тих «кілька Його дотиків» трудами душі й тіла, які не суперечать логіці буття. Різниця між людиною і твариною полягає в тому, що людині даровано здатність наповнювати свій мозок знаннями і мислити, творити в Дусі, примножуючи його; тварини ж дістають для життя Дух із базовим вмістом

запрограмованих інстинктів. Тварина дивиться під ноги, а людина, хоч інколи, споглядає зоряне небо. Якщо цього «інколи» буде чимраз більше, то й духовність людини зростатиме. Дух людини не щезає, не розчиняється у Всесвіті, а осідає, записується на Божих носіях пам'яті:

І вернеться порох у землю, як був, а дух (письмівка моя. — *Б. Д.*) вернеться знову до Бога, що дав був його!

Екклезіаста, 12:7

Пригадав латинське: «*Festina lente*» (поспішай повільно); але ж пам'ятай, що лінивість мусить бути покаране: рухайся вперед із розумом, так, щоб думка випереджала дію. І не забувай, що всі процеси протікають самі собою, автоматично. У житті, в рідному домі на планеті Земля ми легковажимо, гадаючи: якщо надійде критичний момент, то Бог утрутиться й відверне катастрофу. Але помиляємося, бо що посіємо — те й пожнемо. «Найбільше добро — витривалість у добротворенні» — каже автор-християнин. «А роблячи добро, не знуджуймося, бо часу свого пожнемо, коли не ослабнемо» (*Послання ап. Павла до галатів, 6:9*). Саме так: «...коли не ослабнемо!»

Правдою, тільки правдою має думати, жити людина: «Учи неложними устами / Сказати правду» (*Т. Шевченко, «Муза»*). Теперішні події в Україні свідчать, що ми все здолаємо, переможемо лише завдяки правді, правді й чесній праці на всіх життєво-буттєвих рівнях, — і це починають усвідомлювати народ, мислителі, експерти, політики... Серед останніх дуже мало розумних та совісних, бо така вже природа сучасної політики. Жити правдою, побільшувати нашу духовність... Автор дає просте і зрозуміле осмислення правдивої людської громади: «Кого вважаю, у спільноті таких же, народом? Насамперед — *здатного* (письмівка автора. — *Б. Д.*) розрізняти добро і зло, співчувати й допомагати іншим, шанувати людину освічену, поважати книжку та її творців, відмовитися від зайвих (легких) грошей...». Таки так, «Людино любові, що глиною теплою пахнеш», бо щастя — в житті з Богом і найперше важливо — бути чесним перед собою, знайти гармонію в пізнанні саме себе через Того, в якому все і «мое все»: «Справжність — це перевірене, справджене правдою, котра стосовно людини завжди мусить бути справедливістю. Та виникає запитання: чи існує справжність за умовин, коли про неї й не чути? Вона вічна. І дуже часто без-

сила. Відкритість мала б стати силою справжніх» (М. Голубець, Б. Смоляк, «Дерево життя»).

Дуже добре резонують із цими думками розмисли Андрія Содомори в рецензії на книжку Жана Ваньє «Дорога додому»: «У зв'язку з поняттям “щастя”, якого прагне кожна людина (для щастя й народжуємося), — одразу декілька слів про стриженеве поняття твору Жана Ваньє: “сопричастя” (фр. communion), що передбачає нашу відкритість для інших (ці «інші» — неповносправні), спілкування на рівні серця, радість від того, що кожен із нас, часточка, стаємо причетними до цілості (людство — єдине ціле), отже й до Бога, в якому — все» («Мури, які мають упасти»*. Уж. «Дзвін». — 2016. — Ч. 7). Усі посідають частку від Бога, рівні перед ним, бо ж у Ньому — все; то й поезію дарує нам Він, і її слід поважати: «Маю повагу й до краплі поезії, що здатна освятити текстову копанку».

Нагадую Смолякове: любімо за «...Бога в людині», тобто — докладаймо зусиль, щоби ставати кращими; тільки тоді Бог буде в нашому серці, у наших щоденних помислах та дії... У дії, бо ж «Думка про зроблене захочує дивитися вперед, згадка про незроблене — змушує озиратися». Жан Ваньє розмірковує, що в нашому житті безліч мурів, котрі мають впасти, щоб ми могли контактувати із Джерелом нашого буття й із самими собою, а поет — в унісон:

Обтяжений Господнім даром,
стоїш у ролі «сам не свій».
І знаєш: то таки не образ,
то — найправдивіша стежа,
якщо добру не стало добре,
якщо невтраченого жаль.

* Жан Ваньє заснував у Лярші спільноту неповносправних.

** Жан Ваньє. Дорога додому / Перекл. з англ. Ганни Косів. — К.: Дух і літера, 2015. — 278 с. «У своїй праці з розумово неповносправними чоловіками й жінками він зіткнувся зі світом невимовних страждань. Проте Жан Ваньє також розгледів у цих людях надзвичайні риси тих, хто повинен відіграти особливу роль у зціленні сердець та усуненні бар'єрів, які розділяють і знищують.

Повернення додому — це подорож туди, де ми в безпеці, де слабкість і біль визнають і приймають» (clement.kiev.ua>node).

Усі не зазначені біблійні вірші процитовано за виданням «Біблія, або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту» (Українське біблійне товариство, 2003) у перекладі професора і митрополита Івана Огієнка.

Неможливо усе прописане в «Альпінарії» осмислити й описати в невеличкому огляді, адже Богдан Смоляк думкою серця, своїми душевними переживаннями, досвідом, здатністю в малому побачити велике, власними формулами вічності й кохання у коротких афористичних записах та фрагментах поезій зі «Словника мовчання. Вибране» (*Львів: Anriopi, 2010. — 348 с.*) делікатно доторкнувся до щоденного нашого буття, щоби спонукати читача до роздумування, до духовного зростання, осягнення Всесвіту і розуміння його впливу на особистість. Принцип незмінний: «Вимагаю від світу єдиного — щоб він не заважав мені (читай — кожному. — Б. Д.) ставати кращим».

Живемо у вічності, і правда щодення провадить нас до неї: «Формула вічності: нове життя почати неможливо, але можна розпочати новий день». Тут новий день — день, прожитий правдою, з розумінням того, що «Власна позиція кожного із нас не повинна суперечити позиції істини».

Пошук істини спонукає людину до мисленого осяяння:

...А жити можна і не вміти,
якщо любити вмієш ти.

Тисячі філософських течій, мільйони думок мислителів, які, здебільшого, губляться у декларуванні словесної любові до філософії... Не володіємо абсолютотом знань, не в змозі витворити єдиноправильне означення істини — кожен «малює» свій понятійний словотвір... А майстер слова й думки розв'язав цю проблему просто і зрозуміло двома поетичними рядками. Я ж у своїх розмислах прийшов до висновку, що все в усьому можна пояснити, осмислити з допомогою двох біблійних віршів. Ми розуміємо неповно і роздумуємо, володіючи частковими знаннями, про кохання, життя (хоча в першому випадку нема потреби роздумувати — кохаймо всіма силами людського духу!): «Отож, тепер бачимо ми ніби у дзеркалі, у загадці, але потім — обличчя в обличчя; тепер розуміємо частинно, а потім пізнаю, як і пізнаний я. А тепер залишається віра, надія, любов, — оці три. А найбільша між ними — любов» (*Перше послання ап. Павла до коринтян, 13:12, 13*). «Отож, тепер бачимо ніби у дзеркалі...», але наука, пізнання людини не стоять на місці, знання наші побільшуються і те, що в недавньому минулому було недосяжним, стає реальністю в наш час. Про це свідчить, зокрема, публікація в тижневику «Новое время» за

7 листопада 2016 року: «Неможливий двигун. NASA полетить на Марс за допомогою установки, яка порушує закони фізики (третій закон Ньютона)». Розмірковуймо над наведеним текстом. Не захоплюймося просто словотворенням та думкотворенням, бо нам «залишається віра, надія, любов»... «Знов почувся притишений сміх: / “Віра гори ворухить!”» (І. Франко, «Мойсей»).

Вкотре перечитую «Альпінарій» і згадані вище роздуми Андрія Содомори: «Останнім часом, як не дивно, у нас зі вжитку виходить найближче до грец. “*philia*” слово “любов” (згадаймо у Франка: “Тричі мені являлася любов”); замість нього — на кожному кроці (навіть на бруківці, на стінах, на огорожі) — “кохання” (прилюдне цілування, обнімання, яке психотерапевти вже “охрестили” інтимною шизофренією. — Б. Д.); втім, дива тут немає: “яке життя, така й мова” (Сенека); девальвація любові (шляхетності. — Б. Д.) неодмінно супроводжується девальвацією слова, спрощеним або й спотвореним його розумінням». Справді, ми живемо в такий час людської історії, коли більшості годі зрозуміти глибинний зміст отого загадкового, ніжнього, вічного, єдиного, дарованого нам Богом кохання: «Не вір у скінченність кохання»; люди неспроможні осягнути загадкову магію слова, мови:

«...Не бійся ближче підійти...» —
Сказала ти у телефонну трубку.
Михайло Саченко (опубл. 1971 р.)

...Ще тиша леготом напише:
«Любов» — на денці всіх понять.

У світі так мало тепла, любові, кохання. Примножуймо ж їх у щоденні. Хоч і не кожному дано зберегти й освятити своїм життям оте *перше*... «Дотла згорів — себе прирік / на пошуки начала». Мистецтво жити полягає в тому, щоб не прирікати себе на вічні «пошуки начала», бо в ідеалі кохання першим і останнім не буває — воно *єдине і вічне* в таїні любові, воскресіння, печалі, страдницького буття, у пізнанні начала начал, Слова: «Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було... (Євангеліє від Івана, 1:1a) — було, є і буде!

А та любов — огонь-зоря —
вже іншого палила,

і хтось у ній дотла згоряв,
і воскресав стосило (с. 89).

Моя любов — сльоза, яку не втер
іще ніхто, — сльоза на вії тайни.

Усе, що тече і змінюється, — не тече і не змінюється. Часи міняються... — кажете. Ой, не часи, не часи, хіба що ми: «Не часи, а ми — і міняємось, і минаємось...» (А. Содомора, «Під чужою тінню»), а в автора:

Не все мине — залишиться ще більше
і простору, і запитань.

Тож думаймо, читаймо! «Нехай душа з колін урешті встане. / Нехай не каже, що їй все одно». Не «...все одно» Богдану Смолякові — працює, творить, щоби зворушити, зрушити душу читача до добра, любові, творчої праці; всюди й у всьому; на благо народу, України:

Лиш скроплений любов'ю слід
землі сторінку перегорне.

Він підтверджує мої розмисли про те, що поезія — не гра слів і рими, а глибинне мислення: «Поезія — для того, щоби інтенсивно думати й відчувати; всі інші її функції вторинні». Думки ж бо живі й розумні істоти, а «Слово — водночас і посів, і врожай»...

І я в ества свого криницю
виگوкую засаду раю:
«Якщо життя спішить до інших —
воно ніколи не минає!»

Життя, яке «спішить до інших... ніколи не минає». І тут думка Андрія Содомори, зі згаданої рецензії, — як оцінка творчого доробку Богдана Смоляка: «Бо творчість — це і є боротьба, найвищий, найсвятіший її вияв. Боротьба за життя, за світло в житті. Світло, яке, власне, і є справжнім життям». Тому що й автор «Альпінарію», пишучи, бореться за те, щоби слово «світило в житті», яскраво освітлювало життєву дорогу читачам його книжок. «Шля-

хетна глина думок і слів. Вона має свого копача. Він ще в дорозі»; але є й такі, що тримають її у своїх руках, міцно тримають, осмислюють і, «копаючи», потом зрошують своє «Я». Тому що автор прагне ніжністю й любов'ю, думним словом поезії «згорнути до себе весь світ» (М. Шашкевич) людей, насамперед люд України, — творить для народу, для України, для прийдешніх поколінь, що вже дихають у наші спини:

А торгне яблуко осіннє за плече,
гнівливо тупне і розколеться надвое
побіля серця,
то сік його таки рікою потече —
живлющо-зимною —
і не одну осу осудливу напоїть
в саду пісень.

Ніхто ж бо не може заперечити чи спростувати, що «Переступ у думках — насамперед переступ через тверезу думку» (с. 37), яка не суперечить логіці буття, встановленої Богом за посередництва Його Духу, — він всюди й у всьому; пізнаваймо Його дію, адже «Йдучи від позитивного, до позитивного і приходимо»:

Ніколи не пізнаєш суті Бога,
Із себе не звільнившись самого.
Сааді Шіразі, «Бустан»

Ти зупинився. Ти стоїш.
Твоя душа на півдорозі.
Переступити цей спориш
тобі ніхто не допоможе.
*«Помежи словом і століттями.
Антологія сучасної поезії».*

Не зупиняймося на півдорозі, пам'ятаймо, що насамперед нам потрібний Бог, а не ми Йому, докладаймо зусиль до побільшення нашої духовності, працюймо на ниві «колективної просвіти», вчімося «Людей любити більше, ніж себе, / а ненавистю серця лінє карати», бо те, що ми відкидаємо, чого не розуміємо, не змінюємо в собі — нас і поневолює, панує над нами «У безмежжі світу таїни...».

Духовний світ, дійсність буття автора «Альпінарію» і є неподільними, до крихти ширими, як і сутність розмислів його побратимів по перу: «Видається, автор (Богдан Смоляк. — *Б. Д.*) поставив собі за мету через лірику осягнути мало не всі зв'язки зі світом, подеколи свідомо балансуючи на грані поетичного відкриття та банальності буднів» (*Ві. Палинський. У кн. «Струмок, що вірить у Буг»: Рекомендаційний бібліографічний покажчик. — Кам'янка-Бузька, 2007*), «Якось непомітно так перша і друга дійсність, життя і творчість міняються у нього місцями, і невідомо, яка з них творить іншу» (*Б. Чепурко. Там само*), «Чи не розвіюється те найпроникливіше, найстабільніше, яке повертає людину до свого кореня (як Одисея — до Ітаки), тонке відчуття, чи не зникає воно в нинішньому світі, який глобалізується?.. “Словник мовчання” (нагадую, що до “Альпінарію” увійшли образно-афористичні рядки віршів із цієї книги. — *Б. Д.*) — одна з тих поетичних збірок, котрі нагадують нам, що й слово має корінь і що мусимо того кореня триматися, інакше бути нам безіменними — без кореня» (*А. Содомора, «І квапиться душа додому...» Уж. «Слово і час». — 2011. — Ч. 8*).

«І квапиться душа додому...», щоби знайти, пізнати себе.

Часто дивимось у дзеркало, щось там бачимо, та не себе, не себе — «свого опонента, якого знаємо значно менше, аніж будького зі своїх друзів: “Nosce te ipsum” (Пізнай самого себе)» (*А. Содомора, «Поезія. Проза»*). Так нечасто заглядаємо у дзеркало того, що здатне дарувати нам і людям поруч найбільшу користь, — дзеркало книжки. Звідси — всі наші біди. Тому попри все, бодай через силу «libros lege» — книги читай (*Катон*)!..

м. Львів

Ярослав РАДЕВИЧ-ВИННИЦЬКИЙ

ДОЛЯ БАНДЕРИ ЯК СИМВОЛ ДОЛІ УКРАЇНИ

(Книга академіка Петра Кононенка про Степана Бандеру та його роль в Україні і світі)

«Степана Бандеру, як і всякого історичного діяча, необхідно бачити та оцінювати з позицій не чужосторонніх, скажімо, російських, німецьких, польських, а відповідно його життю і призначенню українських. Його концепції були плодом віків і революційно-визвольних поколінь героїв. А Герої не вмирають!»

П. Кононенко

Нещодавно видана книга «Українці у світовій цивілізації Ні культури. Історичний феномен Степана Бандери» (Тернопіль: «Джура», 2016. — 416 с.) неодмінно викличе широкий резонанс. І не лише в Україні. Об'єктивний аналіз сформульованих та поєднаних у заголовку цієї книги концептів не може не спричинити інтелектуально-емоційного піднесення в душах патріотів України та українофілів, як і обурення україноненависників, для яких бандерофобія — найкоштовніша перлина українофобії. Автор цього небуденного видання — видатний учений, засновник сучасного українознавства Петро Кононенко. Перелік його титулів, ступенів, звань, нагород тощо ледве вмістився на останній сторінці обкладинок книги. Проте, попри заслуги перед українською наукою й українством загалом (а радше саме через них), одіозний міністр-українофоб Д. Табачник вижив П. Кононенка з посади директора створеного ним же Національного НДІ українознавства і призначив на його місце экс-проректора Академії МВС, полковника міліції А. С. Чайковського. Про рівень кваліфікації

цього «українознавця» дає уявлення, наприклад, такий пасаж із його інтерв'ю: «Очевидно, что патриотические чувства оуновцев и соответственно их мстительность заканчивались там, где начинались интересы гитлеровской Германии. Когда в 1939 г. немцы передали Карпатскую Украину Венгрии и многие украинцы бежали в СССР, оуновцы даже пальцем не пошевелили, чтобы развернуть борьбу против венгерских фашистов, и уж тем более не бросили ни слова упрека своим немецким хозяевам. У такому ж стилі і на такому ж рівні він говорив і писав про С. Бандеру. Наскільки знаємо, НДІ українознавства позбувся цього «фахівця» аж завдяки Майданові.

Рецензоване видання має політематичний характер. У центрі мережива логічно пов'язаних тем і підтем — Степан Бандера: «Людина драматичної життєвої долі, трагедійної смерті й історично значущої місії — громадянина-патріота, істинного інтернаціоналіста, лідера (теоретика і практика) національно-визвольних рухів, — ім'я якого стало символом і прапором найвпливовішої парадигми модерної методології й ідеології розвитку в системі мислення, світорозуміння, державо-, націє- і життєтворення» (с. 8–9). Доля цієї людини «є символом долі України»; народ назвав один із своїх доленосних історичних рухів Бандерівщиною, як до неї були Хмельниччина, Мазепинщина, Петлюрівщина. Отож «бандерівщина настоювалася віками і кипіла в поколіннях волелюбних українців та вибухала бунтами, повстаннями, революціями і вивершувалася в націоналізмі-патріотизмі П. Конашевича-Сагайдачного і Б. Хмельницького, І. Виговського та П. Дорошенка, І. Мазепи й П. Орлика, Т. Шевченка й І. Франка, С. Петлюри і С. Бандери» (с. 404). Такі рухи, як і життя загалом, не бувають одномірними, тож у них та в їхніх діячах не можна бачити лише чорне або біле, заслуги або провини, «а тому застосовувати тільки поетизацію чи тільки осуд» (с. 14). Слушна методологічна теза! До слова, гріхи, типологічно однакові з приписуваними С. Бандері, аж ніяк не заважають, наприклад, нинішнім полякам і євреям вважати Ю. Пілсудського і М. Бегіна своїми національними героями: перший став «іконою польської історії», другий — сьомим прем'єр-міністром Ізраїлю і навіть лауреатом Нобелівської премії миру.

Описуючи життєвий шлях С. Бандери, автор книги звертає увагу на різні чинники, які вплинули на формування його характеру та систему життєвих цінностей: «Степан виростав у багатодітній висококультурній гуманістично-патріотичній родині, а це

й визначило гени його світогляду та душі на все життя» (с. 34–35). Чи не найважливішим і великою мірою піонерським у книзі є розгляд українського питання «як проблеми не лише внутрішньо-української, а й цивілізаційно-культурної для всієї Європи, а водночас і як проблеми світової» (с. 41). Справді, Україна — надто велике астральне тіло, щоб від її місця і ролі на етнополітичній мапі світу могло не залежати становище інших народів та держав. Подумаймо: як би склалася доля Європи і світу, зокрема, чи була б розв'язана Друга світова війна, якщо б УНР зуміла втримати незалежність і СРСР без України не мав би достатньо ресурсів допомогти стати на ноги реваншистській Німеччині? Чи проголосували б так масово німці, передусім їхні бауери, за Гітлера, якби не знали з газет і кінохроніки про жахіття штучного голодомореноциду імені Сталіна в Україні? Відомий російський дослідник Марк Солонін, розглядаючи «дурну політику Гітлера» щодо народів СРСР (саме так оцінив її Сталін!), пише, що «не має жодного розумного змісту навіть обговорення питання про те, що було б, якби гітлерівці проголосили незалежність України, а не відправили С. Бандеру з товаришами в концтабір» (Солонин Марк. Бочка и обручи, или Когда началась Великая Отечественная война. — Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. — С. 420). Дослідник назвав тут ще кілька різних «якби», але, напевно, не просто так почав їх перелік наведеним українсько-бандерівським. Лейтмотивом праць С. Бандери було: «Ідея суверенності нації у власній державі, на яку спирається український націоналізм, є універсальною, вселюдською ідеєю» (с. 228). Він зазначав: «Український нарід веде не тільки власні змагання, він нині стає осередком, організатором і передовою силою спільного визвольного руху [анти]більшовицького фронту всіх поневолених цим большевизмом народів. Україна — це історичний гробокопатель московсько-большевицького імперіалізму, гніту й насильства, а водночас — пробойовик і кристалізаційний осередок нового руху на руїнах СРСР, ладу свободи і справедливості між вільними народами і людьми. Така історична місія України, така її фактична сьогодні роль, і відповідно до цього вона здобуває собі світову позицію» (с. 117–118). Тому, пише П. Кононенко, не тільки з особистих мотивів (вбивство братів німцями, вбивство батька і заслання сестер у Сибір советами) Бандера принципово боровся «з фашизмом та імперіалізмом не лише гітлерівським, а й сталінським як виразом імперського колоніалізму обох держав» (с. 124).

У своїй боротьбі за Українську Соборну Самостійну Державу С. Бандера дотримувався засади опертя на власні сили. Водночас він писав: «У самій основі нашої революційної концепції лежить ідея і програма спільної визвольної концепції, революційної боротьби всіх народів, поневолених московсько-большевицьким імперіалізмом» (с. 148). Цілком обґрунтовано автор книги називає С. Бандеру «істинним інтернаціоналістом» і зазначає, що «збірна борців за свободу Європи» — УПА, в якій «були представники не лише України, а й обох воюючих імперіалістичних країн», «стала взірцем справжнього злиття націоналізму, патріотизму й інтернаціональної співдії пригноблених націй» (с. 150). Такий націоналізм не може бути ворожим ні своєму, ні іншим народам, а пропонується і втілюється С. Бандерою синтез визвольного і демократично-гуманістичного націоналізму й інтернаціоналізму цілковито відповідає «кількасотлітній європейській традиції» і, звичайно ж, традиції українській: «наш народ завжди прагне волі для себе і бажає її для інших народів» (с. 261).

У концепції С. Бандери йдеться і про кардинальне поняття новітнього суспільно-політичного життя, найвищої нематеріальної цінності цивілізованого світу — прав людини: «Ідея гідності й пошанування людини, її вільного розвитку, власної ініціативи, творчого та достойного самовключення в гармонійний уклад збірного національного і суспільного життя є діаметрально протилежна до большевицької тиранії, уярмлення і визискування людини, топтання її гідності, нівечення свободи» (с. 124). Отож ідеї С. Бандери були гостро актуальними в його час, залишаються вони такими майже за всіма параметрами і сьогодні. «...Коли б його прогнози виявилися не адекватними розвитку дійсності, то його давно лишили б у спокої, на кладовищі мертвих», — пише П. Кононенко і продовжує: «Це нервує ідеологів неоімперій: вони бачать, що, коли ідеї С. Бандери знову заволодівають масами, то Україна й українці навечно вирвуться з полону шовінізму, деспотії й «добровільного» рабства. І особливо лякає бандерофобів те, що маємо масу доказів його правоти» (с. 291).

Автор наводить і розглядає всі ці докази, та, будучи палким прихильником науки для народу, а не науки для науки чи, понад те, для користі науковців, впродовж цілого тексту не спускає ока з нашого сьогодення. Візьмімо, для прикладу, принципovu тезу С. Бандери про опертя на власні сили. «А як у нас із власними силами?» — питає дослідник і тут же відповідає: «Власні сили — це

ідейно-політична єдність нації; це глибоке засвоєння історичної пам'яті; це використання історичних традицій, шанування національних святинь і героїв; це мовно-культурна і етнопсихічна єдність усіх верств і всіх регіонів суспільства; це конституційний лад і верховенство Закону; це плекання й всебічне використання національної еліти, це дійсно українська помісна церква; це єдність дій усіх гілок влади та реальне народоправство; це плекання своєї еліти й середнього класу. А що маємо?» (с. 294). Відповідь чи, точніше, відповіді на це запитання, як і аналітичний опис нашого «лиха давнього і сьогочасного», уважний читач знаходитиме ледь не на кожній сторінці рецензованої книги. Там же він зустрічатиметься і з думками славетних світових та українських мислителів, учених, письменників, політиків, полководців — ерудиція автора книги подиву гідна. Однак авторове оперування нею — це не мистецтво для мистецтва, а засіб переконати читача, поглибити його проникнення в суть речей, розширити його світорозуміння.

Автор не уникає і, м'яко кажучи, неприємних тем, зокрема, злочасного українського самоїдства. Цю проблему, як і інші, він розглядає в різних аспектах, передусім історичному, почавши з часів Київської Русі. Не оминає її (проблему) і пишучи про ОУН, яку намагалися розкласти «борці за справжню демократію», соціалісти, двійкарі тощо. «Тратились сили не на поборювання ворога, а на взаємопоборювання» (с. 207). Схильність українців «ділитися і сваритися», їхнє «тригетьманство», «самоїдство» тощо — це передусім наслідок тривалої несуб'єктності українського народу, «тавро бездержавности». Підтема поборювання згубної для національної справи «внутрішньої коромоли» — одна з наскрізних у книзі.

П. Кононенко, природно, зупиняється і на протистоянні ОУН (Б) та ОУН (М): «ті й ті прагнули одного, але домагалися свого в різний спосіб. Хоча доля виявилася неминуче однаковою — трагічною, бо оунівці обох течій були неприйнятними для всіх окупантів, оскільки в основній своїй масі не ставали колаборантами» (с. 78). Фактом, який промовляє на користь С. Бандери як відповідального лідера боротьби за УССД, стала, зокрема, його заборона публікувати протимельниківські статті, оскільки «так можна нашкодити не тільки А. Мельнику, а й усій ОУН та всеукраїнській справі національно-державного визволення і будівництва» (с. 198).

Як бачимо, рецензована книга академіка Петра Кононенка — аж ніяк не апологетичний опус. Це продумана, скажімо так — ре-

алістична праця, метою якої є зруйнувати гори фальсифікацій і безпардонної брехні щодо героїчної боротьби ОУН-УПА та її провідників, передусім С. Бандери. Адже ці «гори» ще й нині більшою чи меншою мірою залишаються у свідомості багатьох громадян України старшого покоління, для яких і далі чужа кривда миліша за свою правду. Мета праці зумовила її жанрову своєрідність: це і наукова монографія з вивіреною аналітикою та беззаперечною доказовістю, і блискучий високоінтелектуальний есей, і фундаментальний посібник з українознавства водночас. Усе це працюватиме в ім'я української Правди, її ширення та утвердження.

м. Дрогобич

Іван ПАСЕМКО

ЕВГЕН МАЛАНЮК — БАРА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ Й АМЕРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТАХ*

Чим особливо привабила мене ця постать в історії української поезії діаспорної літератури на Європейському та Американському континентах?

Передусім зацікавила передмова «Муза болю, гніву, боротьби» Миколи Неврлого до книжечки «Поезії» Євгена Маланюка, що вийшла в «Українському письменнику» одразу після проголошення української Незалежності, тобто в наступному 1992 році, накладом 4000 примірників, ставши бестселером нашого красного письменства в самостійній Україні. Друга книжечка**, присвячена його життю і творчості, була оприлюднена ще раніше, 1983 року в Філядельфії на сході штату (нині резиденція штату місто Гаррісберг західніше попереднього адміністративного центру штату Пенсолвенія), тобто у колишній резиденції штату, який був пристанищем перших українських емігрантів з Галичини, Закарпаття чи навіть з підросійської України. Тож у згаданій вище передмові Микола Неврлий засвідчив: «...Така людина як Маланюк залишатись у Празі не могла. Червона армія була на підступах до міста. Червоноармійців Маланюк не боявся, серед них було багато і його братів з України, але за ними йшли енкаведисти, які мали списки, кого треба арештувати. Їм він не хотів потрапити в руки. Поговоривши трохи з ними (тобто з Євгеном Маланюком та з Андрієм Гарасевичем. — *І. П.*), я їх провів. Маланюк подарував тоді мені

* У статті збережено правопис автора. — *Ред.*

** «Євген Маланюк. В 15-річчя з дня смерті». Упорядник Оксана Керч. 1983. — Філядельфія..

свої «Вибрані поезії». Цю в рожевій напівтвердій оправі книжечку я багато років любовно зберігав, але мої знайомі десь її загубили. Це сталося, пригадую, в 60-х роках. На цій книжечці був напис: «НЕО ДОКТОРОВІ... НА ЩИРИЙ СПОГАД. SINE ANNO. Е. МАЛАНЮК». Можливо, що ця дорога мені книжка ще колись знайдеться. Може, посприяють цьому й ці рядки. Віджалувати її ніяк не можу. Дарувала її людина великої душі».

Із другої книжки кураторії Фонду ім. Лариси Целевич і Уляни Целевич-Стецюк мені хотілося б процитувати рядки із статей інженера Петра Шоха «Евген Маланюк» (Спомин), де той технар про Маланюка написав так:

«З прозаїків любив Стельмаха за його широкі полотна та Зинаїду Тулуб за «Людоловів». Про цих двоє відбувалися гарячі дискусії. Були сумніви щодо тенденції та художньої правди їх творів. Евген не міг пробачити письменникові навіть недвозначну тенденцію за самий літературний рівень твору. Певно, що він був по-своєму правий. Проте тенденція могла бути й даниною «кесареві», що без неї твір і зовсім не появився б. Але були дві думки.

Зате не було розбіжності думок в оцінці Миколи Куліша, якого Евген підкреслено любив ще й тому, що він теж був херсонєць.

Також гордий був з іншого свого земляка і навіть товариша з реальної школи — Юрія Яновського. Він цікаво оповідав про те, що шедевр Яновського «Чотири шаблі» постав з оповідань генерала Юрка Тютюнника, командира 4-ї Київської дивізії Армії УНР, героя Першого зимового походу і Другого, що скінчився Базаром.

Тютюнник, динамічна натура, зневірився в доцільності дальшого сидіння в таборах і вернувся на Україну після Другого походу. Там його приділили до Одеської кіностудії і примусили грати свою власну роллю у фільмі, що мав віддати боротьбу «доблесної» красної армії з «петлюрівськими бандами». Тютюнник зустрів у студії Юрія Яновського, що був там сценаристом. За словами Маланюка, Тютюнник у довгих розмовах оповідав Яновському про боротьбу Армії УНР за незалежність і ці оповідання лягли в основу згаданих «Чотирьох шабель». Пізніше Тютюнника просто зліквідували.

Цінив Тютюнник і подивляв неперевершеного майстра сонету Миколу Зерова. З піетизмом згадував про духово співзвучних своїх сучасників Юрія Липу і Юрія Клена, що обидва невчасно відійшли. Багато і посьвятно працював, підготовляючи видання їх творів.

Пригадується час, коли по цей бік залізної заслони розпинали Миколу Хвильового. Чого тільки не писали тоді про нього! І міра втратилася так, як то вміємо робити тільки ми. Маланюк дуже болів над цим. Він був по стороні Хвильового. Він казав, що не можна обвинувачувати мистця за вчинки його персонажів. Для нього мірилом була мистецька вартість твору. Та й закинути Хвильовому брак послідовності не було рації після того, як він написав свої знамениті «Памфлети», а пізніше «Вап'дшнепи», і нарешті заплатив найбільшу ціну за революційне «Геть від Москви!». І це все було в умовах нечуваної деспотії, в повній свідомості того, що його за це чекає.

Розумів і подивляв геній Гоголя, якого рахував сином української землі. Не поділяв думки декого з українських людей пера про відступництво Гоголя. Уважав це великим непорозумінням. Щоб судити Гоголя за те, що він писав московською мовою, треба взяти тодішні імперські аспірації «малоросійського дворянства» та переконання, що та імперія є спільним добром України та Московщини. Безумовно, із сучасної точки погляду то було смішне і наївне, але історичні факти треба брати такими, як вони були, а не як нам хотілося б. Зате на творах Гоголя, хоч писаних помосковськи, вчилися патріотизму українські покоління до самої революції 1917 року. Бо вся українська тематика Гоголя напоена такою великою любов'ю до української природи, побуту і людей, що розмови про відступництво Гоголя здаються несерйозними.

Іншим улюбленим письменником Маланюка був граф Алексей Толстой. Він був теж української крові, бо походив по простій лінії з козацького роду Розумів, пізніше графів Розумовських.

Про братів Розумовських — Григорія (старшого), що одружився з донькою Петра Великого Єлисаветою, російською імператрицею, і молодшого Кирила, останнього гетьмана України, Евген міг оповідати годинами. Він прочитав був про Розумовського доповідь, і десь у його паперах повинні залишитися матеріали студій над цікавим козацьким родом Розумовських.

Згадати треба теж поета Гумільова, що його Маланюк високо цінив, а також поетесу Анну Ахматову (Горенко). Ще любив він читати й цитувати найбільшого російського сатирика Салтикова-Щедріна, що, будиши високим російським урядовцем (губернатором) і знавши всю адміністративну машину монархії, нещадно висміяв систему царської Росії у своїх безсмертних творах, особливо у «Пошехонській старині», «Господах Головлєвих» та в «Історії

города Глупова», написаній навмисною канцелярською мовою, породженням царського бюрократизму. Деякі вислови Щедрина стали синонімами, і їх любив Євген приточити в розмові.

Було б неправильно думати, що в цих записаних з пам'яті уривках я подав усе переговорене на протязі майже двох десятків років. Я поминув багато великих імен, що були темою розмов. Свідомо не згадую про політичні розмови, гадаючи, що ще не час про це говорити. Через ці причини не згадую розмов про товаришів пера Євгена Маланюка — його сучасників...»*

Наступний автор проф. Петро Донцов, якого хочеться цитувати якнайширше. Наведу такі слова Донцова з його матеріалу «Поет апокаліптичних літ»: «Значення Е. Маланюка зрозуміємо тільки на тлі задушного повітря нашої поезії перед 1-ою світовою війною. Лишаючи на боці велетенську постать Лесі Українки, то була поезія згорілої душі і перетлілого серця (А. Кримський), «тихого суму в серденьку тужливім» (М. Вороний), поезія «розпачу і квиління» (П. Карманський), «ніжного співчуття до горя і суму» (Б. Лепкий), анемічної сатири (Самійленко), безсилої мелянхолії (Олександр Олесь), або наївних альковних захоплень (В. Пачовський)... Певно, старався дехто з них видобувати із своєї ліри «боєві акорди» та слова Лесі Українки «під мертвим доторканням мертвих рук» беззвучно торохтіли звуки — «живі слова в плохих устах».

І саме в цю добу, як вдало зазначає П. Донцов, увірвалася поезія Євгена Маланюка: і в лірику передреволюційну і пореволюційну, із зманірованим квилінням Тичини і з гістєричним сюсюканням Сосюри. Недарма писав про себе Євген Маланюк:

До Тичин і Сосюри я навмисно
тверезим варягом
Увійшов в цю добу історичних
вітрів і злив.

Архіпелаг послуних хуторів Еллади Степової — року Божого 1917 — враз сколихнув великий землетрус. «Над гробом народу хитнувся камінний хрест, на древнім кров'ю залитім просторі» розверзлися могили, і — мертві встали. Щоб знов схопитись за мечі... Вогонь отих залізних літ блискає в поезії Маланюка:

* Там само. С. 36–37.

Під грім гармат, під вітру подих дикий
Гула дудонь з-під варварських копит.
Ми не зазнали іншої музики
І інших слів в вогні залізних літ...

П'ять довгих літ тривала ця боротьба за незалежність України, що завершилась концтабором у польському Каліші, після пішла хоча європейська, але таки чужина — Чехословаччина. У цій висококультурній та винятково розвиненій і високоцивілізованій країні — пристанищі більшості українців після поразки у Першій світовій війні, їхніх патріотичних сподівань і надій у здобутті незалежної Української держави. У цій демократичній країні опинився незабаром і Маланюк, створивши і нову родину з чешкою Богумілою, тут же народився його первісток син Богдан, який після батькового розлучення з дружиною Богумілою так і залишився з матір'ю в Чехословаччині.

Цей дифірамб я не дарма присвячую братній Чехії, яка після Першої світової стала нашою освітянською і науковою Меккою, бо коли наші фарисеї зі сходу століттями брехали про якусь віковичну дружбу між нашими «братніми» народами, а насправді заганяли наших патріотів — борців за незалежність у сибірські табори, рудники або шахти-штольні, то братня Чехословаччина дійсно відкривала для українців вищі навчальні заклади з українською викладовою мовою, хоча б УВУ, господарські академії, вищі духовні навчальні заклади, гімназії, безліч видавничих центрів, де здобували вищу освіту або просто пристанище такі наші інтелектуали як Іван Горбачевський, Евген Маланюк, Василь Касіян, Микола Пушкар, Степан Масляк, Дмитро Антонович, Оксана Лятуринська, Галина Мазепа, Яків Голота (редактор «Українського скитальця»), Симон Наріжний, Роман Смаль-Стоцький, автор універсальної книжки «Українська мова в Советській Україні» в оформленні другого тому академіком НАН України Миколою Мушинкою та сотні інших видань...

Неспокійне чи пак непосидюще, можливо, поетичне переко типоле поманило цю загадкову натуру справжнього українського барда Євгена Маланюка за океан, де він, ця глибоко поетична натура, був змушений працювати у царині креслень і математичних розрахунків, тобто присвятити себе тій справі, якій він віддав стільки літ навчання в чеських історичних Подебрадах, можливо-му місті народження чеського короля Їржі з Подебрад (1458–1471),

який виступив з першим у Європі проєктом створення спільних збройних сил чи мирної унії, або найкраще — Ліги Націй, або сучасному Організації Об'єднаних Націй, щодо створення спільних збройних християнських сил проти мусульман — турків. Але лише жалкуєш, коли осмислюєш крутий житейський плай Євгена Маланюка, чому Всевишній і Всемогутній, а чом не повернув Він хоча на якусь часину цю Велику людину хоча б якимсь заблудлим пілігримом шляхами Степової України, де могили чумака — дев'яностовосьмирічного діда Василя, татуся Филимона, до могили своєї матері, що у такому ще порівняно молодому тридцятирічному віці спочила вічним сном на цьому Архангородському ницому цвинтарі.

Ліворуч скалівського шляху
Високим берегом Синюхи
Встає горбами і хрестами
Архангородський ниций цвинтар.
Отут спочила наша мати.

Рояль, Щпільгагена й альбоми
Змінила на твердішу долю:
Дружина-мати тільки знала
Родину, поле та город.

Нині лише можна висловити великий жаль, що вже ніколи не завершилися поетові мандри поверненням до Степової України, яка хоч напоїла землю «вражою кров'ю», але «кайданів не порвала». На тому цвинтарі, де мати, похований на дев'яносто восьмим році, з твердою статурою козака — «останній чумака з тих околиць»... Про це сумовито, тужливо, з непоступливим болем синівським неводнораз віршував Маланюк:

Довший горб — це Дідів.
А хрест дубовий — вище й ширше —
Під сть старому... любий Діду,
Незамолимий маю гріх:
Жива історія, скарбниця
Оповідань, байок, бувальщин —
Та я так вірив в вічність Вашу,
Що нічого не записав.

У хаті мешкав Дід зимою,
А літом в курені, пахучім
Від тютюну, що в низах жовтих,
Щодня темніючи, сушивсь.
В тім курені свої майстерні
Мав бондар, слюсар і артиста
(Бо крім діжок, ножів, начиння —
Різьбив по дереву гаразд).

Часів жорстоких син і свідок
Нагвалт не визнавав сучася,
І Київщина — через річку —
Була для нього ще — Польща.
Бо ж Чорний Шлях повз нас проходив
І синя степова Синюха
Річ посполиту відділяла
Від Українських Диких Піль.
Шість миль до Гуманя і поруч
Торговиця — місця, де Гонта
Гуляв, як ночі кара люта...

Розповідаючи про Евгена Маланюка, не можу пройти повз статтю Софії Наумович «Евген Маланюк про сумерк російської імперіялістичної літератури».

Ось судження Маланюка про Пушкіна: «Щодо підстави російської літератури, то Маланюк бачить у ній не так Пушкіна, який створив те імперсько-російське есперанто, що носить назву «русского языка», але Гоголя «зі всіма трагічними цього факту наслідками». Бо штучне довго не живе. Так сталося з «рускою» літературою, так буде з «рускою» культурою. Вони не вирости органічно з тіла єдиної нації, а просто в московській формі і на гнилих московських дріжджах було замішане українське борошно».

Зі статті Софії Наумович напрошується ще одна цитата, яка в українських читачів викличе великий інтерес: «Примітивний (московський) народ завоював українську республіку XVIII ст., що мала всі риси типово європейської держави з типово західною культурою». І ось у розділі першої «Книги спостережень» знаходимо титули статей Маланюка щодо російської літератури: «Петербург як літературно-історична тема», «Толстоєвський», «Вінець кінця» (Іван Бунін), «Театр упадку» (К. Станіславський).

Нині в українській літературі традицію «Книги спостережень» Євгена Маланюка вдало й успішно продовжує чи продовжив лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка поет Дмитро Павличко, який 2013 року видав два томи «Голосів мого життя». Тематика в обох поетів схожа. Найбільше єднає їх боротьба з російським шовінізмом у Маланюка тоді у ХХ ст. і нині, в Павличка, в ХХІ ст.

Софія Наумович пише: «Уже самі назви цих розділів виявляють, що Маланюк ставився дуже критично до «великої» російської літератури. Для першого есею назву взяв Маланюк із пророчого вислову Розанова: «Я закінчую собою російську літературу, але Маланюк завважує її кінець вже при Чехові». «Героїчний період російської літератури скінчився, власне кажучи, на Чехові. З ним ця хай штучна, хай навмисна і механічно складена, але все ж потужна й широка ріка пропадала в чеховських сутінках, у безплідних болотах російсько-інтелігентського нидіння. Чехов, «іронічним зором нещадно протявши російське життя — гоголівським гірким сміхом посміявся вдруге і, виставивши його на загальне глузування, прокляв... Він знав усю брехню, всю нісенітницю, все безглуздя існування Росії — механічної суміші племен і народів за в'язничними мурами імперії, але будши сам, сказати б, «общеросом, на останній глибині своїй, тим же російським інтелігентом, він не міг голосно про це сказати».

Далі йде мова про символіста Олександра Блока: «У символізмі й почалася «гіпертрофія», почався склерозний процес... робилося все те, що мусило робитися в цілком штучній державі механічно стиснутих народів, над яким панувала брудна, півдикунська орда, що засвоїла собі від татар завойовницьке хижацтво, ненаситність визиску і катівське вміння проглочувати чужі культурні надбання...»

І Маланюк робить висновок: «Ось схематично шлях російської літератури через ліберально-кадетсько-меншовицький символізм до каззонного советського футуризму, з прапором якого вона переможно ввійшла в комуністичну дійсність сучасної Росії: революційний патос понизився, динамізм замінився на мемуарне заспокоєння на лаврах і, нарешті, рання старість його уб'є зовсім. Всі ознаки передчасної старости російського футуризму вже з'явилися... Все те цікаве, що написав Маяковський... вміщується лише в одній його невеличкій книжечці «Облако в штанах», що вийшла ще в 1916 році. Решта являє дуже сумнівну літературну

вартість... Советська влада давно передбачала цю ненадійність комуністичних футуристів і тому заздалегідь зорганізувала собі для урядових потреб групу партійних графоманів під назвою «пролетарських письменників». Про них вистане лиш завважити те, що хоч які нездарні наші харківські «пролетписьменники», РСФСР випередили їх своєю бездарністю».

І Маланюк зводить тодішню російську літературу до таких груп: «попутчики», безпартійні й еміграційні. «Попутчиками», або «товаришами подорожі» зве Маланюк нечисленну групу другорядних російських письменників, у більшості белетристів, що фізично врятувалися під час знищення інтелігенції «ноленс-воленс» не без значного впливу черезвичайки, «прийняли революцію». Ці російські інтелігенти «мляві й безвольні, двоїсті й непевні, без здібності до протесту, до боротьби, до ясного й голосно проголошеного слова...».

Гортаючи далі сторінки книжки «Евген Маланюк. В 15-річчя з дня смерті», процитуємо вірша Володимира Біляїва «Біля нагробка Євгена Маланюка», що ілюструє його останню домівку «На могилі в Бавнд Бруку». Для українських читачів в Україні поясню, що це своєрідний пантеон найславетніших діячів української літератури, науки, мистецтва і техніки у цій по-справжньому демократичній країні США на Американському континенті, де українці знаходять втілення своїх найзаповітніших мрій.

БІЛЯ НАГРОБКА ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

Двоякісне перо — стилет і стилос —
Навіки випало з поета мертвих рук.
Невже ж цим звершилось і завершилось —
Могила, нагробок і тихий Бавнд Брук?

Й остання пільга і остання ласка
Для душ небагатьох, що спиняться отут, —
Посмертна і чужа до невпізнання маска
Управлена різцем у нагробка плиту?

Ні! Вірш Його — залізних строф когорти
Він, воїн, залишив на варті віковій,
Поки новітній Симон прапори розгорне
І заgrimить останній за Україну бій.

Тоді прийде година звершень Богом дана
 І завершиться путь полум'яно-палка:
 Рядки його у Стольнім, там коло Богдана
 Співці читатимуть вітчизняним полкам!

В іншій статті йшлося про Олеся, Кашенка, Винниченка, про яких в 30-ті роки ХХ ст. словом не можна було згадати в добу тоталітарного режиму в СРСР, але Борис Олександрів зумів відшукати вихід: він цитує вірш вірнопідданого віршувальника Івана Гончаренка, де називає прізвища заборонених авторів. Лише таким шляхом проникали тієї пори прізвища заборонених:

І летіли вони шкереберть за поріг,
 І оглянутись їм не давали.
 У три шиї ми їх, просвітителів цих,
 І Олеся, і Кашенка гнали».

«А одного разу в якомусь журналі, — цитую Бориса Олександрова, — в дуже емоційному контексті, я зустрів ім'я цілковито невідомого мені в той час Маланюка. То було пряме звернення за всіма правилами ввічливости:

Шановний пане Маланюче!
 Ми ще зустрінемось в бою,
 Ми ще прийдем до вас в огні
 І в дорогій Галичині,
 Країні змученій і нашій
 Ми розпатроним кодрло ваше!

Під цією милою обіцянкою стояв підпис Володимира Сосюри. Це вже був не третьорядний графоман Гончаренко, а Сосюра, чи не найпопулярніший поет на Україні, поет-лірик, чий твори лежали під подушкою мало не в кожній студентки. Знаючи Сосюру як людину дуже лагідної вдачі, хоч богеміста, людину виразно українських переконань, яких йому не раз доводилось прилюдно відрікатись, щоб неодмінно знову виявити їх у своїх віршах і потім знову відрікатись — я зрозумів, що цього вірша написав він на пряму вимогу влади, а одночасно я зрозумів, що той невідомий мені Маланюк мусить бути неабияким поетом, коли на нього нацькували самого «Володьку» Сосюру. В чім же, властиво, справа, за

що хотіли «розпатронити» Маланюка? Під цим віршем було й пояснення: «Відповідь на наклепницький, скерований проти заслуженого радянського поета Павла Тичини, вірш Євгена Маланюка, опублікований у львівському буржуазно-націоналістичному журналі «Вісник». Що за вірш — невідомо. Чому на нього відповідає не Тичина, а Сосюра — невідомо. По короткому роздумі я вирішив, що в ньому є певна стратегія — мовляв, петлюрівцеві відповідає колишній петлюрівець. Мені страшенно хотілося прочитати, що ж писав Маланюк, напевно щось дуже влучне і дошкульне, коли йому ось так відповідають.

Але тоді не було «самвидаву», «культобмін» у той час, як зрештою й тепер, був лише в один бік, і про зміст Маланюкового послання до Тичини я довідався аж на еміграції. А довідавшись, не дивуюсь, що чекісти вважали за належне відійти від своєї практики замовчування еміграційних письменників і гримнути на Євгена Маланюка з найголоснішої в їх розпорядженні гармати.

Так відбулось моє знайомство з Маланюком у советських обставинах. Хоч тоді я не читав з його творів нічого, я чомусь дійшов до висновку, що він напевно дуже добрий поет. І тому серед перших книжок, які я купив у сніжному Львові в січні 1944 року, була видана тоді за редакцією С. Гординського збірка віршів Маланюка, в якій, здається, був і згадуваний вірш Тичини. І я мушу сказати, що сподобався він мені значно більше, аніж Сосюрина на нього відповідь.

Багато днів пройшло з того часу. Маланюк написав чимало нових творів, видав кілька нових книжок, закріпивши за собою місце найвидатнішого поета української еміграції, — а одночасно і українського поета того ряду, що Зеров, Рильський, Бажан та деякі інші передовсім співзвучні йому неоклясики, — хоч яким приблизним і умовним може бути таке співставлення. «Прекрасна плястика і контур строгий — якості, що їх так хотів бачити не лише в творчості українських мистців, але й в цілому укладі українського життя Микола Зеров — в повній мірі прикметні творчості Маланюка. І коли ви перегортаєте його найбільшу збірку, видану в 1954 році в Нью-Йорку, ви не маєте того враження непевності, що майже завжди супроводить вас, коли читаєте твори новітніх українських поетів, зокрема тих, що творять поза межами України... Вас цілком полонить строгий, справді клясичний лад Маланюкових строф, їх чіткий, непомильний ритм при одночасній їх південній, сутоукраїнській м'якості й мелодійності. Це справжня

поезія, чиста й ваговита, як добірне зерно, поезія, якої не навчитися в жодній школі і ні від кого не позичити...»

Борис Олександрів, один із українських авторів аналізованої книжки зі США, наприкінці своєї статті «Поезія Євгена Маланюка та її відгомін в Україні» стверджує: «Може, до речі буде заважити, що в останні роки свого життя, які припали на 60-ті роки нашого століття (тобто ХХ століття. — *І. П.*), Маланюк пильно стежив за творчістю талановитої плеяди українських поетів-шестидесятників, особливо за творчістю Миколи Вінграновського, Івана Драча, Ліни Костенко, в яких він бачив доказ незнищенності українського Духа, навіть у тих драконських обставинах, в яких цим поетам доводилось жити й творити».

Нижче подаю кілька актуальних віршів Євгена Маланюка, що дуже схвилювали мене. Гадаю, для кожного українця у наш час, коли завдяки нашим східним сусідам відбувається таке кровопролиття та окупація українських історичних земель, не гріх вдесьте перечитати геніального Маланюка-патріота, борця за самостійну і соборну Україну.

ШЕВЧЕНКО

Не поет — бо це ж до болю мало,
Не трибун — бо це лиш рупор мас,
І вже менш за все — «Кобзар Тарас»
Він, ким зайнялось і запалало.

Скорше — бунт буйних майбутніх рас,
Полум'я, на котрім тьма розстала,
Вибух крові, що зарокотала
Карою за довгу ніч образ.

Лютий зір прозрілого раба,
Гонта, що синів свяченим ріже, —
У досвітніх загравах — степа
З дужим хрустом випростали крижі.

А ось поруч — усміх, ласка, мати
І садок вишневий коло хати.

КУЛШ

Гарячий день втопивсь в нічній в прозорій млі.
Ти довго Шéкспіра перекладав сьогодні —
І знав, що все це — в тьму, в майбутнє цій землі,
В неславу й забуття... А ніч — лунка безодня —
Дзвеніла зорями... І сторінки по одній
Ще мерехтять в очах. — І на нічнім теплі
Ти полетів у даль, туди, де вже світлів
Похмурий небосхил зорею передодня.

А хутір в сяєві — казкові лаштунки
Мов дивний Чигирин, де сплять гетьманські салі,
Де ти вигадуєш, бадьорий і стрункий,
Залізний стиль нових універсалів...

Прокинувсь. І перо виводить ядом спраги:
«Народе без чуття, без чести, без поваги».

УРИВОК З ПОЕМИ

Je suis un fils de cette race...
E. Verhaeren

Внук кремезного чумака,
Січовика блідий правправнук,
Я закохавсь в гучних віках,
Я волю полюбив державну.

І крізь папери, крізь перо,
Крізь дні буденні — богоданно
Рокоче запорозька кров
Міцних поплічників Богдана —

Тих отаманів курінних,
Що під гармати революцій
Уміли кинуть п'яний сміх
В скривавлене обличчя — муці.

Чия залізна голова
І з-під катівської сокири
Жбурляла в чернь такі слова,
Що їй мороз ішов за шкіру.

Хто в дикий вихор гопака
Втіляв життя назустріч степу,
Й чия упевнена рука
Зміцняла сивого Мазепу.

Коли ж в батуринським огні
Держава рухнула, тоді-то
Вони взяли свячений ніж,
Залізняка майбутні діти!

Хай згнуло, хай загуло —
Вони лишилися, як криця!
І жадний примус, жадне зло
Їх не примусило скоритись!

Херсонські прерії — мов Січ,
А кобзарем — херсонський вітер,
І рідним був одразу клич:
— Вставайте! Кайдани порвіте!

Бо ж там тече козацький Буг
Й — не раз червоная — Синюха,
А я там весен вербний пух
І дух землі — з дитинства нюхав.

Як не калічила Москва,
Не спокушав її розгон той —
Та враз підвівсь, і запалав,
І з серця кров'ю крикнув Гонта.

...Даремно, вороже, радій —
Не паралітик і не лірник
Народ мій — в гураган подій
Жбурне тобою ще, невірний!

Ще засилатимеш, на жаль,
До Києва послів московських —
І по паркету наших заль
Ступати лаптю буде сковзько.

ПІД ЧУЖИМ НЕБОМ

I

Чужі: й земля, і небо тут, і люди,
І місяця золотосрібний ріг.
Життя давно, як божевільне, блудить
По манівцях заплутаних доріг.

Десь кривний край кона в останній муці,
Дикун над ним заносить ятаган,
А він скажений біль терпить, як Муцій,
І крапле кров рососою з чорних ран.

Чому ж я тут? Куди ж іще заблудить
Безглузда путь і хто остереже?
Чужа земля, чужі похмурі люди —
Й саме життя, здається, вже чуже.

II

Не треба ні паризьких бруків,
Ні Праги вулиць прастарих:
Все сняться матернії руки,
Стара солома рідних стріх.

Все сниться гук весни і вітер,
Веселий вітер світлих літ.
А тут — молюсь, убогий митар,
Шукаю Твій вогненний слід...

Ні! Не знайти! Ніхто не знає.
Ніхто не чув Твоїх плачів.
Біля всесвітнього Сінаю,
Як завше, — золото й мечі.

III

Десь сіре поле в чорних круках,
Що пророкують: кари! Кар!
А я тут, на чужинних бруках,
Чужий — несу чужий тягар.

А я на полум'ї розлуки
Назавше спалюю роки,
І сниться степ Твій, сняться луки
І на узгір'ях — вітряки.

Там свист херсонського простору!
Там вітер з кришталевих хвиль!
А тут: в вікні опустиш штору —
І п'єш, самотній, смертний біль.

IV

Несу отут страшний свій іспит
І знаю, що життя мине.
І мати, сидячи на призьбі,
Вже не вичікують мене.

Давно Євгена поминає
За упокій старенький піп,
За весною весна минає
Під запашне зітхання лип.

Все далі висиха Синюха,
Й линя її весела синь,
А вітер заголосить глухо
І пролітає в далечінь.

Сиріє стріха під дощами,
Вже хата стала нетривка,
І мати слухають ночами
Бронхітне гавкання Бровка.

Ось такі невеселі ремінісценції, болісні роздуми викликають поетичні, глибоко патріотичні рядки Маланюка, крик його душі і серця з приводу поразок і втрат по Першій і Другій світових вій-

нах, коли наші сусіди відстояли та захистили свою незалежність і самостійність, а ми століття сперечаємось із рабовласницькою Північчю, що теж прагнемо свободи і незалежності і не хочемо помирати «во голубине сибирских руд».

Зі споминів інженера Петра Шоха «Евген Маланюк»: «Особливою любов'ю любив свій край і своїх людей. Про це свідчить вірш, написаний у Гантері 1956 р. «В горах».

Земля одна. Й над нею сяє Синь...
Єдиного для всього світу — неба.
Єдині форми сили і краси,
Ні назв, ні чисел згадувать не треба.
Гребенів? Hunter? Хата чи намет?
Тим самим димом віє від багаття
Ті самі — хліб і молоко, і мед
В затлянтійській зоні Підкарпаття.
.....
І довкілля
Зовсім рідне.
Й надодаток пахне
Ось чебрець — херсонське євшан-зілля.

Згадуються останні дні грудня 1995 року. Ми на Американському континенті, група українських миротворців з Києва та з Білої Церкви в супроводі наших американських друзів Джона Крауфорда та Бреннеманна десь із східного узбережжя через гори Аппалачі повертаємось до Гаррісберга. «Справжнє тобі Підкарпаття!» — гукаю в салоні машини. Таким показалися мені тоді американські гори — копія в Карпатах українського Підгір'я чи навпаки — такою видалась частка американської землі Євгенові Маланюку трохи раніше».

